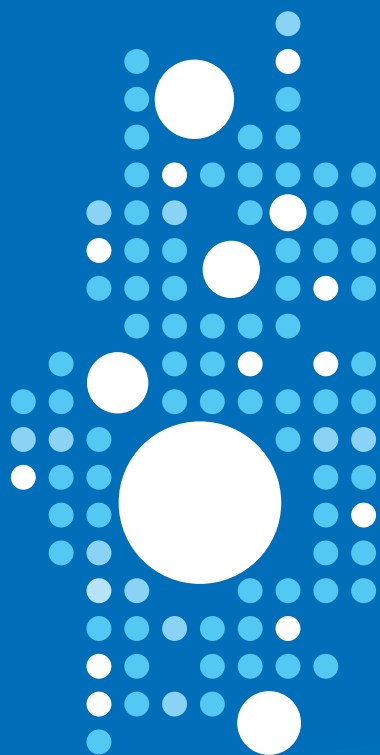

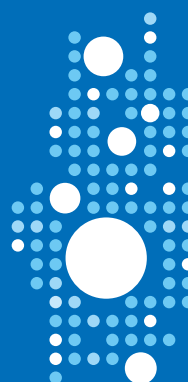
regio zwolle monitor 2016

Hoe identiteit en
samenwerking een
impuls geven aan
een topregio

MONITOR 2016

top

Economische
toplocatie van
Nederland

regio zwolle monitor 2016

Hoe identiteit en samenwerking
een impuls geven aan een topregio

MONITOR 2016

VOORWOORD

VOOR U LIGT ALWEER DE VIJFDE EDITIE VAN DE REGIO ZWOLLE MONITOR.

Geachte lezer,

De eerste op initiatief van het bedrijfsleven in 2012 uitgebrachte editie van de Regio Zwolle Monitor en het Regio Zwolle Congres 2012 waarbij deze monitor is gepresenteerd, gingen hand in hand met de vorming van het bestuurlijke samenwerkingsverband Regio Zwolle.

De Regio Zwolle heeft zich in de afgelopen decennia goed staande gehouden als eigenstandige en functioneel samenhangende regio in een periode waarin verstedelijking in de hele wereld een forse impuls heeft gekregen. De regio wordt inmiddels nationaal erkend als voorbeeld van hoe bestuurlijk licht en effectief kan worden samengewerkt.

In deze lustrumeditie van de Regio Zwolle Monitor valt eens te meer op dat de Regio Zwolle niet zozeer sterk uitblinkt in een specifieke economische parameter, maar in staat is op het merendeel van economische parameters gemiddeld net iets beter te scoren dan het landelijke gemiddelde.

Deze prestaties van de Regio Zwolle passen binnen de context van gestage groei die deze regio al decennia laat zien. De Regio Zwolle bereikte in de periode 2005 tot 2010 het break even point ten opzichte van het landelijke gemiddelde en groeit gestaag en autonoom verder.

Inmiddels mag wel geconcludeerd worden dat de kracht van de Regio Zwolle, naast sociaal-culturele aspecten, in belangrijke mate wordt verklaard door infrastructuur in brede zin. De regio heeft de ligging, de familiebedrijven, het wegennetwerk en nog vele andere infrastructurele aspecten die nodig zijn om verdere ambitie vorm te kunnen geven!

Het bestuur,

Pierre Satink

Ronald Knoll

Jasper Vrieling

Michiel ten Brink

Verre verre verre Oosten, we nemen je mee
Verre verre verre Oosten, we nemen je mee
Verre verre verre Oosten, we nemen je mee (naar het)
Verre verre verre Oosten, we nemen je mee (verre Oosten)
Te ver om de fiets te pakken

- Opgezwolle -

Fragment uit: Verre Oosten

.....gemeentegrens

EEN UITGEBALANCEERDE REGIO MET BOVENGEMIDDELTE PRESTATIES

De economie staat er weer beter voor. Een constatering die niet het minst van toepassing is op de Regio Zwolle. De regionale economie presteert op tal van vlakken boven het nationale gemiddelde. Stappen die de regio heeft gezet om samenwerking, op allerlei niveaus, te bevorderen hebben zonder twijfel een bijdrage geleverd aan het succes van de regio en de evenwichtige ontwikkeling die de regio als geheel kenmerkt. De hechtheid en samenhang van de Regio Zwolle zorgen voor een evenwichtig totaalpakket van gunstige randvoorwaarden. Een veerkrachtige en diverse economische structuur. Ruimte voor bedrijvigheid. Bereikbaar door een gunstige ligging, tussen Randstad en Noord- en Oost Nederland. En een aantrekkelijke leefomgeving waar het aangenaam wonen en/of verblijven is. Kortom, de Regio Zwolle beschikt over een rijke voedingsbodem waarop ontwikkeling uitstekend gedijt.

Ondanks de verschillende, veelal positieve cijfers die de Regio Zwolle kan overleggen, blijven verschillende kwesties om aandacht vragen, nu en in de toekomst. Veel van deze kwesties hebben betrekking op de arbeidsmarkt. Het blijft een continue uitdaging om tot een goede aansluiting tussen bedrijven en het regionale arbeidspotentieel te komen. Een regionale opgave die zich hierbij opdringt is het beter identificeren van matches én mismatches op de regionale arbeidsmarkt. Daarmee wordt meer inzicht verschaft in de mate waarin het regionale arbeidspotentieel benut wordt, en of werknemers voortdurend in staat zijn te voldoen aan de nieuwe eisen die beroepen aan hen stellen. Maar ook de arbeidsproductiviteit, die gemiddeld genomen lager is dan landelijk, geeft aanleiding om de efficiëntie waarmee wordt gewerkt in de regio nog eens tegen het licht te houden.

De Regio Zwolle Monitor brengt jaarlijks de economische ontwikkeling in beeld aan de hand van cijfers die een goede indicator zijn voor de groeikracht van de regio en van de demografische en sociaal-economische ontwikkeling. Daarbij worden ieder jaar nieuwe accenten gelegd, zodat het niet beperkt blijft tot een standaard 'fotomoment' van de regio, maar er jaar op jaar diepgaander inzicht verkregen wordt van het bijzondere en kenmerkende van de Regio Zwolle.

De Regio Zwolle Monitor 2016 omvat drie pijlers: (1) de 'staat van het bedrijfsleven', (2) 'regionale kerngegevens' en (3) 'kracht van een samenhangende regio'. Een pijler omvat een aantal indicatoren waarmee inzicht wordt gegeven in de ontwikkeling van verschillende facetten van de regionale economie. Elk jaar wordt in de derde pijler stilgestaan bij een

specifiek thema. Onder de titel 'kracht van een samenhangende regio' wordt dit jaar op essayistische wijze aandacht besteed aan enkele achtergronden en bouwstenen van de wording van de Regio Zwolle tot de economische regio die het nu is. De analyse richt zich op een aantal onderling samenhangende sociaal-economische ontwikkelingen op het terrein van onder andere bevolkingsontwikkeling en ontwikkelingen op de woning- en arbeidsmarkt. Inzicht in deze ontwikkelingen helpt bij het beter begrijpen van wat de Regio Zwolle typeert en waarin de kracht van deze regio schuilt.

Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle raakt op stoom

- Met een productiegroei in 2015 van 3,3% presteert de regio beter dan landelijk (2,1% groei)
- Na drie jaar krimp zijn in 2015 de investeringen weer gegroeid; met 5,8% ten opzichte van 2014
- Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle kan bogen op een gezonde financiële huishouding
- De economie van de Regio Zwolle leunt onverminderd op het MKB; het verschaft 70% van de banen
- In de Regio Zwolle is de afgelopen jaren het aantal zzp'ers jaarlijks gestegen met 6%; landelijk is dit 5%
- De meeste zzp'ers zijn actief in de Specialistische zakelijke dienstverlening, de groei is het sterkst in de Zorg en welzijn

Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle presteert op tal van vlakken beter dan het landelijk gemiddelde. In de twintig gemeenten van de Regio Zwolle werd in 2015 een productie (bruto toegevoegde waarde) van €21,5 miljard gerealiseerd, dat is 3,3% meer dan in het voorgaande jaar. De gunstige ontwikkeling van de productie heeft zich ook vertaald in een positieve ontwikkeling van de gemaakte winst door het regionale bedrijfsleven. De winst nam met ruim 15% toe, tot een waarde van bijna €3,9 miljard in 2015. Voor het eerst in vier jaar zijn in 2015 de investeringen gestegen. In de voorgaande drie jaren (2012–2014) vertoonden de investeringen nog een lichte krimp, zowel regionaal als landelijk, maar met een groei van 5,8% (landelijk 5,7%) lijkt die fase nu achter de rug te zijn. Aan de financiële huishouding van de bedrijven zal het in ieder geval niet liggen, want die is bovenmatig gezond. Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle beschikt over ruim

voldoende financiële buffers. Met een solvabiliteit van 41,8% ligt de Regio Zwolle boven het Nederlandse gemiddelde van 37,7%. De liquiditeit van de bedrijven ligt met een gemiddelde van 151% ruim boven de doorgaans aangehouden norm van 100%. Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle is daarmee bovengemiddeld goed in staat om aan haar direct opeisbare verplichtingen te voldoen. Uit de mate waarin productie en winst zijn toegenomen, en de sterke financiële huishouding, kan worden afgeleid dat naast de verbeterde economische perspectieven ook de stevige financiële positie heeft bijgedragen aan het uiteindelijk gegroeide investeringsniveau. De economie van de Regio Zwolle leunt ook in 2015 onverminderd op het MKB. Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle is hoofdzakelijk samengesteld uit MKB-bedrijven (<250 werknemers) die voor een groot deel van de werkgelegenheid verantwoordelijk zijn. Exclusief de eenmansbedrijven leverde deze categorie bedrijven een substantiële bijdrage aan de werkgelegenheid. Zij vertegenwoordigen ruim 45% van het totaal aantal bedrijven en zijn goed voor bijna 70% van het aantal banen. Daarbij moet het belang van grootbedrijven (≥250 werknemers) niet uitgevlakt worden. Hoewel slechts 1% van de bedrijven in de Regio Zwolle een grootbedrijf is, bieden deze 130 bedrijven ruim een vijfde van de totale regionale werkgelegenheid. Eenmanszaken is de categorie bedrijven die de afgelopen jaren het sterkst in aantal gegroeid is in de Regio Zwolle. Het merendeel, ongeveer 90% van deze bedrijven, is zelfstandige of zzp'er. Het blijkt dat wat voor Nederland geldt, zelfs in iets sterkere mate geldt voor de Regio Zwolle. De afgelopen vijf jaar groeide in Nederland het aantal zzp'ers jaarlijks gemiddeld met 5% en in de Regio Zwolle bedroeg de jaarlijkse groei ruim 6%. De behoefte van bedrijven aan flexibele arbeid is in de Regio Zwolle vooral te zien in de sector Specialistische zakelijke dienstverlening, waarin de meeste zzp'ers werken. Het aantal zzp'ers is het sterkst gestegen in de sector Zorg en welzijn. Van alle bedrijven in de Regio Zwolle zijn er in 2015 minder failliet gegaan; een afname van 13% ten opzichte van 2014.

Afgemeten aan de arbeidsproductiviteit, als maatstaf voor de efficiëntie waarmee wordt gewerkt, genereerde iedere werkende (herleid naar voltijdsbanen) in de Regio Zwolle gemiddeld een bruto toegevoegde waarde van €88.900. Deze arbeidsproductiviteit is 12% lager dan het landelijk gemiddelde. Bij de interpretatie van de regionale en landelijke waarden moet de sectorstructuur en de samenstelling van de beroepsbevolking in het oog worden gehouden. Dat betekent dat als een regio bijvoorbeeld over veel grootschalige procesindustrie beschikt, dan zal het doorgaans een hogere arbeidsproductiviteit hebben dan een minder kapitaalintensieve regio waarin bijvoorbeeld de sectoren Groot- en detailhandel, Onderwijs of Zorg bovengemiddeld vertegenwoordigd zijn. Dit lijkt het geval te zijn in de Regio Zwolle. Niettemin vertoont de ontwikkeling van de regionale arbeidsproductiviteit een stijgend verloop; na een periode van recessie treedt er duidelijk herstel op.

Herstel van de arbeidsmarkt en woningmarkt zet zich voorzichtig voort

- Het werkloosheidspercentage is gematigd gedaald naar 6,7%; landelijk daalde het naar 6,9%
- Na enkele jaren van krimp trekt de werkgelegenheid weer aan in 2015
- Meer mensen zijn toegetreden tot de arbeidsmarkt, de beroepsbevolking groeit substantieel
- Agrarische sectoren zijn bovengemiddeld aanwezig in de Regio Zwolle, maar genereren niet per se werkgelegenheidsgroei
- De toonaangevende sectoren als Bouwnijverheid en Industrie blijven achter qua groei van het aantal arbeidsplaatsen
- Regionale topsector Health & Care is een belangrijke banenmotor
- Net als in de rest van Nederland, is de gemiddelde koopsom van koopwoningen in de Regio Zwolle gestegen in 2015
- In 2015 is de kantorenleegstand in de Regio Zwolle licht gedaald naar 16,8%; landelijk steeg het naar 17,2%
- De winkelleegstand nam iets toe tot 8,6%; landelijk groeide het naar 9,2%

Na enige jaren van krimp trekt in 2015 de werkgelegenheid weer aan. De vraag naar arbeid was door de recessie flink afgenomen. Opvallend is dat de Regio Zwolle, in vergelijking met Nederland, het aantal arbeidsplaatsen redelijk op peil wist te houden. Na de dip van 2013 en 2014, is in 2015 de werkgelegenheid weer licht toegenomen en bedroeg de omvang van de totale arbeidsvraag in de Regio Zwolle circa 318.500 banen. De toenemende arbeidsvraag gaat gepaard met een afname van de werkloosheid. In 2015 bedraagt de werkloosheid in de Regio Zwolle 6,7% van de beroepsbevolking. De arbeidsmarkt in de Regio Zwolle presteert in die zin iets beter dan de Nederlandse arbeidsmarkt (werkloosheid van 6,9%). In vergelijking met 2014 is het aantal werkloze personen in de Regio Zwolle met 1.000 afgenomen. Mede dankzij de toegenomen werkgelegenheid is een deel van het arbeidsaanbod geabsorbeerd. Hierdoor is de werkloosheid gedaald van 7,0% naar 6,7%. Aan de andere kant wordt dit effect gecompenseerd door een toenemende beroepsbevolking en arbeidsparticipatie. Er zijn meer mensen toegetreden tot de arbeidsmarkt wat de daling van de werkloosheid gedempt heeft. Hoewel de ontwikkeling positief is, is de werkloosheid nog steeds hoger dan voor de crisis. Punt van extra aandacht is de samenstelling van het arbeidsaanbod van de Regio Zwolle die verhoudingsgewijs uit veel middelbaar opgeleiden bestaat. Door de toenemende automatisering in dienstverlening en robotisering van productieprocessen veranderen de inhoud en perspectieven van werknemers met banen die bestaan uit gestandaardiseerde werkzaamheden. Dit zet de arbeidsmarktpositie van middelbaar geschoolde werknemers onder druk.

Als vanuit geografisch oogpunt gekeken wordt naar de aansluiting van vraag en aanbod op de regionale arbeidsmarkt, dan blijkt ruim 72% van de werkzame beroepsbevolking woonachtig in de Regio Zwolle eveneens te werken binnen de Regio Zwolle. Per saldo vinden de grootste forensenstromen binnen de Regio Zwolle plaats. Het duidt erop dat veel inwoners uit de verschillende gemeenten zich verplaatsen naar werk in andere delen van de Regio Zwolle. Belangrijke voorwaarde is een toereikend regionaal vervoersnetwerk. De hoofdinfrastructuur die de regio met de rest van Nederland verbindt is belangrijk, maar minstens zo belangrijk is de capaciteit en fijnmazigheid van de infrastructuur binnen de regio die zorgt voor het goed functioneren van de regionale arbeidsmarkt.

Het ingezette economisch herstel leidt nog niet in alle sectoren in de regio tot een aantrekkende arbeidsvraag. Gekeken naar de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen over de periode 2011 tot en met 2015, dan blijken de grotere regionale sectoren Bouwnijverheid en Industrie de gevolgen van de recessie nog niet helemaal te boven te zijn. Het aantal arbeidsplaatsen in 2015 overstijgt (nog) niet het peil van 2011. Hetzelfde geldt voor Landbouw, bosbouw en visserij. In 2015 zijn er ongeveer 1.000 personen minder werkzaam in deze sector dan in 2011. Sectoren die al wel fors herstel tonen zijn de twee grootste sectoren in de Regio Zwolle: Groot- en detailhandel en Zorg en welzijn. Ook Onderwijs en Verhuur/overige zakelijke diensten bieden in 2015 meer arbeidsplaatsen dan in 2011. In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat de afgelopen jaren in met name arbeidsintensieve dienstverlenende sectoren nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd zijn.

Groot- en detailhandel en Industrie zijn toonaangevende sectoren gezien het aantal banen die verschaft worden. Daarnaast zijn deze sectoren, afgezet tegen de Nederlandse sectorstructuur, sterk bovengemiddeld aanwezig in de Regio Zwolle. Er is sprake van een sterke concurrentiepositie op deze terreinen. Maar een andere sector waarin de Regio Zwolle vooral ook in uitblinkt is de landbouw. Er zijn verhoudingsgewijs veel bedrijven, in brede zin, actief in de agrarische sector. In termen van topsectoren heeft de Regio Zwolle een prominent aandeel in de topsector Agro & Food. Het is één van de negen topsectoren die zowel op nationaal als regionaal vlak speerpunt van economisch beleid is. Naast de voedselproducerende agrarische bedrijven zijn het vooral ook de voedingsmiddelenindustrie en voedselverwerkende branches die behoren tot deze topsector. Daar kan de topsector Tuinbouw en uitgangsmaterialen aan toegevoegd worden, een sector die eveneens bovengemiddeld aanwezig is in de regio. De mate van specialisatie in deze topsectoren geeft aan dat de Regio Zwolle ontegenzeggelijk een agrarische regio is; de regio heeft duidelijk een comparatief voordeel in de land- en tuinbouw. Wel moet de kanttekening geplaatst worden dat in deze sectoren de afgelopen jaren nauwelijks tot geen groei in het aantal banen heeft plaatsgevonden. Een (regionale) topsector waarin het aantal arbeidsplaatsen wel noemenswaardig gegroeid is, is Health & Care. Hoewel niet bovenmatig oververtegenwoordigd, in vergelijking met de Nederlandse sectorstructuur, is het de belangrijkste trekker als het gaat om werkgelegenheidsontwikkeling binnen de regionale topsectoren.

Het landelijke beeld van een aantrekkende woningmarkt is ook van toepassing op de Regio Zwolle. Net als in de rest van Nederland is in 2015 de gemiddelde koopsom van bestaande koopwoningen in de Regio Zwolle gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar. Wat alleen anders is, is de mate van stijging. Met een gemiddelde stijging van €8.000 stegen de woningprijzen in Nederland een stuk harder dan in de Regio Zwolle, waar de gemiddelde stijging €2.500 bedroeg. Dit verschil geeft aan dat het herstel van de prijzen samenhangt met de lokale verhouding tussen vraag en aanbod. Hierin is grote regionale variatie, ook binnen de Regio Zwolle. Dat de woningmarkt weer op gang is gekomen, valt eveneens op te maken uit de ontwikkeling van het aantal te koop staande woningen. Als gevolg van de crisis nam het aantal te koop staande woningen toe tot bijna 10.000 halverwege 2012. In 2015 is dit aantal gedaald tot ruim 7.700 in de Regio Zwolle. De ontwikkeling in de Regio Zwolle houdt zo grotendeels gelijke tred met de Nederlands ontwikkeling.

Tegenover de herstellende regionale woningmarkt staan een regionale kantoren- en winkelmart die gekenmerkt worden door een fors overaanbod. Piekte de leegstand in de Regio Zwolle in 2014 nog met 17,1%, een jaar later is dit 16,8% – wat overeenkomt met een oppervlakte van 176.000 m² ongebruikte kantoorruimte. Met deze ontwikkeling is de Regio Zwolle onder het landelijk gemiddelde gedoken; in 2015 is de gemiddelde leegstand in Nederland namelijk opgelopen tot 17,2%. Ook heeft de winkelmart in de Regio Zwolle met een fors overaanbod te kampen. Gemiddeld is circa 8,6% van het winkelvloeroppervlak in de Regio Zwolle niet in gebruik in 2015. Dit komt neer op ruim 110.000 m² leegstaand winkeloppervlak in de regio. Hiermee is in 2015 het leegstandspercentage licht gestegen; in 2014 bedroeg de leegstand nog 8,5%. Verhoudingsgewijs doet de winkelmart in de Regio Zwolle het iets beter dan de winkelmart landelijk gezien. In 2015 bedroeg de gemiddelde leegstand in Nederland 9,2%.

De Regio Zwolle is op meerdere fronten een regio in balans

- De Regio Zwolle is in zijn huidige samenstelling een logisch functioneel samenhangend gebied
- Bovengemeentelijke samenwerking heeft zonder twijfel een bijdrage geleverd aan het recente succes van de Regio Zwolle
- Arbeids- en woningmarkten zijn sterk met elkaar verweven.
- De regio bezit agglomeratiekracht in demografische en ruimtelijk-economische zin maar niet zozeer op het vlak van de kenniseconomie
- Scholing verdient het om topprioriteit van beleid te krijgen
- Ook zijn gevraagd gunstige voorwaarden voor innovatieve bedrijven en voldoende ruimte voor hoogopgeleiden
- Maar de dynamiek in de Regio Zwolle kent niet louter winnaars; enkele gebieden worden geconfronteerd met krimp en verdwijnende voorzieningen

Bezien vanuit een lange termijnperspectief blijkt dat er een sterke samenhang is tussen de woning- en arbeidsmarkten van de gemeenten die tezamen de Regio Zwolle vormen. Er kan gesteld worden dat de Regio Zwolle in zijn huidige samenstelling een logisch functioneel samenhangend gebied is. De stappen die de regio heeft gezet om nut en noodzaak van samenwerking te erkennen hebben dan ook zonder twijfel een bijdrage geleverd aan het recente succes van de regio en de evenwichtige ontwikkeling die de regio als geheel kenmerkt.

Aan de hand van de variatie in vierkante meterprijzen van verkochte woningen kan de aantrekkelijkheid van een stad of regio afgemeten worden. Zo openbaren zich onder andere grote verschillen in vierkante meterprijzen tussen de stad en het platteland, maar ook de verschillen tussen verschillende grootstedelijke agglomeraties in Nederland. Kenmerkend voor de Regio Zwolle zijn echter de relatief beperkte verschillen tussen de kernstad Zwolle en de omliggende regio's. Vanuit dynamisch perspectief blijkt dat de vierkante meterprijzen in de afgelopen dertig jaar het meest in de stedelijke gebieden zijn gestegen. Voor Nederland zijn de prijzen met ongeveer 3,0% per jaar toegenomen (gecorrigeerd voor inflatie), terwijl ze in de stad Zwolle met 3,2% per jaar zijn gestegen. De verschillen tussen de stad en haar ommeland zijn groter geworden in de afgelopen decennia. De plek doet er dus toe, en in toenemende mate. Tegelijkertijd past hierbij de kanttekening dat de ruimtelijke verschillen in groei in de Regio Zwolle vele malen minder groot zijn dan in bijvoorbeeld een geprofileerde regio zoals Metropoolregio Amsterdam. De Regio Zwolle kent daarmee een meer gebalanceerde opbouw van de woningvoorraad in de regio waarbij vraag en aanbod beter op elkaar aansluiten en grote verschillen in prijzodynamiek afwezig zijn.

De stad biedt zowel aantrekkelijke banen als aantrekkelijke voorzieningen waar juist hoogopgeleiden gebruik van maken. Hoewel het aantal hoogopgeleiden in de Regio Zwolle achterblijft bij grote steden als Amsterdam en Utrecht geldt ook voor de Regio Zwolle dat hoogopgeleiden zich relatief sterk aangetrokken voelen tot de kernstad van de regio. Ook zijn werknemers in steden over het algemeen productiever, wat zich uit in hogere lonen. Door te kijken naar de hoogte van lonen, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar opleidingsniveau, komt voor de Regio Zwolle nadrukkelijk naar voren dat de hoogopgeleiden in de stad Zwolle productiever (lees: een hoger loon hebben) zijn dan elders in de regio. De lager opgeleiden zijn juist iets minder productief dan elders in de regio. Verschillen in de kerngemeente Zwolle zijn dus relatief groot. Alleen gekeken naar laagopgeleiden dan zijn de verschillen binnen de Regio Zwolle daarentegen juist relatief klein. De wensgedachte dat het voor laagopgeleiden aantrekkelijk is om in stedelijke gebieden omgeven te zijn door hoogopgeleiden (de sociale roltrapgedachte) wordt door deze cijfers in elk geval niet bevestigd.

De regio bezit agglomeratiekracht in demografische en ruimtelijk-economische zin maar niet zozeer op het vlak van de kenniseconomie. Scholing verdient het om topprioriteit van beleid te krijgen in de Regio Zwolle. Maar ook helpt algemeen voorwaardenscheppend beleid gericht op het aantrekken van innovatieve bedrijven en het bieden van ruimte voor hoogopgeleiden. Dat laatste is met name waardevol voor een stad als Zwolle, die daarmee ook als motor kan fungeren voor dynamiek in de andere gemeenten in de regio. Verder past de belangrijke kanttekening dat de Regio Zwolle niet louter winnaars kent. In krimpgebieden verdwijnen voorzieningen, wat problemen oplevert voor andere voorzieningen en tot neerwaartse spiralen kan leiden (denk aan scholen, theaters, bibliotheken, openbaar vervoer, et cetera.). Dergelijke voorzieningen hebben voldoende draagvlak nodig hebben om de vaste kosten te dekken. Dit roept vragen op over hoe invulling te geven aan solidariteit tussen gemeenten in een periode waarin gemeenten steeds meer eigen verantwoordelijkheden krijgen toegeschoven.

De Regio Zwolle vervult een voorbeeldfunctie

Grensontkennend werken werkt. De bovengemiddelde prestaties van de Regio Zwolle wijzen dit uit. Onopgemerkt is dit niet gebleven. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft de Regio Zwolle aangemerkt als voorbeeld voor andere regio's in Nederland, voor hoe op succesvolle wijze binnen een regio samengewerkt kan worden. Onder de vleugels van een lichte vorm van bestuurlijke samenwerking floreert een hechte onderlinge samenwerking tussen ondernemers, overheden en onderwijs- en kennisinstellingen. Er is een solidaire en slagvaardige regio ontstaan. De Regio Zwolle toont aan dat opgaven juist op regioschaal opgepakt moeten worden. Dit geldt niet alleen voor economische opgaven, maar juist ook voor thema's als bereikbaarheid, ruimtelijke inrichting, arbeidsmarkt en het woon- en vestigingsklimaat. Hoe de samenwerking is georganiseerd in de Regio Zwolle moet gekoesterd worden, het heeft de regio veel gebracht. Investeren in samenwerking blijft dan ook cruciaal om de huidige maar ook de toekomstige opgaven die in het verschiep liggen met vertrouwen op te kunnen pakken. Het schept de voorwaarden voor het nog beter benutten van het potentieel van de regio.

VERANTWOORDING

De Regio Zwolle Monitor brengt de economische ontwikkeling in beeld van de Regio Zwolle. Statistieken worden zoveel als mogelijk gepresenteerd voor het gebied van de twintig samenwerkende gemeenten. Er zijn beperkingen in de beschikbaarheid van data. Niet zelden zijn alleen data beschikbaar voor Noord-Overijssel en andere COROP-regio's, arbeidsmarktregio's en provincies. Voor een aantal indicatoren heeft het onderzoeksteam zelf data verzameld. In de figuren staat zo goed als mogelijk vermeld op welk ruimtelijk schaalniveau de cijfers betrekking hebben. De monitor besteedt waar relevant aandacht aan de overeenkomsten dan wel verschillen tussen de twintig gemeenten. De indicatoren in deze monitor zijn weloverwogen geselecteerd, maar vormen noodzakelijkerwijs een selectie en een momentopname die geen antwoord geeft op alle vragen. Het geeft wel een rijk geschakeerd palet aan inzichten, waarmee de discussie over de ontwikkeling van de Regio Zwolle met cijfermatig onderbouwde kennis wordt gevoed.

ONDERZOEK

Het onderzoeksteam bestaat voornamelijk uit onderzoekers uit de Regio Zwolle en wordt gecoördineerd door het lectoraat Area Development van Hogeschool Windesheim. Het onderzoek staat onder supervisie van lector dr. ir. Willem Buunk – lectoraat Area Development. De projectleiding is in handen van dr. Friso de Vor – onderzoeker regionale economie bij het gelijknamige lectoraat. Eventuele inhoudelijke opmerkingen en/of suggesties kunt u mailen naar f.de.vor@windesheim.nl

Aan het onderzoek werkten mee:

Drs. Martin de Boer (Kamer van Koophandel), drs. Marcel Ellenbroek en drs. Aljona Wertheim-Davygora (Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie), drs. Rob Erven en dr. Huub Ruël (Windesheim, lectoraat International Business), prof. dr. Henri L.F. de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam, afdeling Ruimtelijke Economie), drs. Sander Klaver (BPD Ontwikkeling), Jaap Sijtsma MSc. (Windesheim, lectoraat Area Development), (Willem van der Velden (AldusWillem, namens Rabobank IJsseldelta) en dr. Erik Veldhuizen (Windesheim, Landelijk Expertisecentrum Familieberoepen).

Begeleidingscommissie:

Prof. dr. Henri L.F. de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), drs. Henk ten Hove (Economic Board Regio Zwolle); mr. Harke Plas (Stichting Regio Zwolle), Jacco Vonhof (VNO-NCW Midden) en mr. Jan Westmaas (Gemeente Meppel; tot 1 september 2016).

Vormgeving:

FIZZ | Digital Agency – fizz.nl

INHOUD

pagina

Pijler 1 in vogelvlucht – staat van het bedrijfsleven	12
1.1 Economische prestaties	13
1.2 Bedrijfsdemografie	17
1.3 Internationale oriëntatie	22
1.4 Arbeidsproductiviteit	24
Pijler 2 in vogelvlucht – regionale kerngegevens	26
2.1 Arbeidsmarkt	27
2.2 Forensen- en koopstromen	34
2.3 Sectorstructuur	37
2.4 Vastgoedmarkten	44
Pijler 3 in vogelvlucht – kracht van een samenhangende regio	52
3.1 Context	53
3.2 Bevolkingsdynamiek	54
3.3 De prijs van de plek	55
3.4 Verklaring van de stedelijke groei: de kenniseconomie	57
3.5 Grip op stedelijke bevolkingsdynamiek in Nederland	59
3.6 Uitdagingen voor beleid	63
Gemeentelijke kerngegevens	65
Bijlagen	72

STAAT VAN HET BEDRIJFSLEVEN

Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle raakt op stoom

- Met een productiegroei in 2015 van 3,3% presteert de regio beter dan landelijk (2,1% groei)
- Na drie jaar krimp zijn in 2015 de investeringen weer gegroeid; met 5,8% ten opzichte van 2014
- Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle kan bogen op een gezonde financiële huishouding
- Maar de arbeidsproductiviteit in de regio is 12% lager dan het landelijke gemiddelde

Aantal zelfstandigen blijft groeien, het MKB is de stabiele factor van de Regio Zwolle

- De economie van de Regio Zwolle leunt onverminderd op het MKB; het verschaft 70% van de banen
- In de Regio Zwolle is de afgelopen jaren het aantal zzp'ers jaarlijks gestegen met 6%; landelijk is dit 5%
- De meeste zzp'ers zijn actief in de Specialistische zakelijke dienstverlening
- Het aantal aantal zzp'ers is het sterkst gestegen in de sector Zorg en welzijn
- Het aantal faillissementen blijft ook in 2015 dalen

1.1 ECONOMISCHE PRESTATIES

Productie, winst en investeringen

Het bedrijfsleven in de twintig gemeenten van de Regio Zwolle realiseerde in 2015 een productie (bruto toegevoegde waarde) van €21,5 miljard, 3,3% meer dan in het voorgaande jaar (zie figuur 1.1a). Landelijk bedroeg de groei van de productie 2,1%, waardoor het groeicijfer van de Regio Zwolle de landelijke ontwikkeling met 1,2 procentpunt overtreft. Daarmee is 2015 het derde jaar op rij dat de economie van de Regio Zwolle, in termen van productiegroei, het beter doet dan landelijk. Over de gehele onderzochte periode (2011–2015) bleef alleen de groei in 2012 met 0,8% iets achter bij het landelijke groeicijfer. Met de gerealiseerde productieomvang is de regio goed voor 3,1% van de totale landelijke toegevoegde waarde.

De productiegroei is gemeten door de omvang van de bruto toegevoegde waarde te vergelijken met de omvang van een jaar eerder, op basis van gegevens van de Rabobank Regionale Economische Thermometer (RET). In het bedrag is ook de toegevoegde waarde meegeteld die in niet-commerciële organisaties is gerealiseerd, zoals zorginstellingen en overheid. Net als in de voorgaande edities van de Regio Zwolle Monitor zijn de meest recente

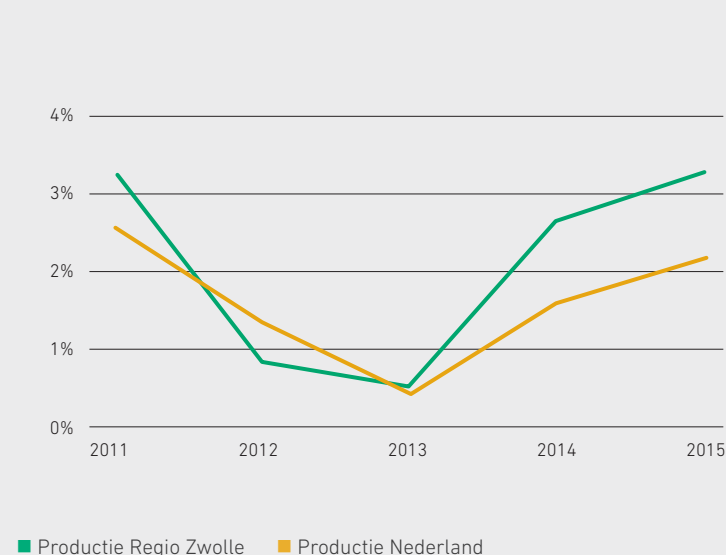
jaarcijfers (over productie, winst en investeringen) afkomstig van de RET voorlopige cijfers. In de volgende editie van de Regio Zwolle Monitor zullen de definitieve cijfers van 2015 gepubliceerd zijn. Mogelijk wijken die cijfers af van de cijfers in deze editie van de Regio Zwolle Monitor, zoals bijvoorbeeld de definitieve cijfers van 2014 in deze editie afwijken ten opzichte van de voorlopige cijfers gepubliceerd in de editie van 2015. Daarnaast heeft de toevoeging van Elburg aan de Regio Zwolle geleid tot een kleine aanpassing van de eerder in de 2014-editie van de Regio Zwolle Monitor gepubliceerde productiecijfers.

Als ingezoomd wordt op de groeicijfers per sector, dan laten Bouwnijverheid (+9,2%), Zakelijke dienstverlening (+6,9%) en Logistiek (+6,4%) een sterke groei zien ten opzichte van 2014. Krimpsectoren voor wat betreft afnemende productieomvang waren Landbouw, bosbouw en visserij (-2,7%) en Financiële dienstverlening (-2,4%).

De gunstige ontwikkeling van de productieomvang heeft zich ook vertaald in een positieve ontwikkeling van de gemaakte winst door het regionale bedrijfsleven. Figuur 1.1b laat zien dat de winst met ruim 15% toenam. Hiermee bedroeg de winst in 2015 bijna €3,9 miljard. De winstgroei lag

**FIGUUR 1.1A ONTWIKKELING PRODUCTIEOMVANG
BEDRIJFSLEVEN IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND**

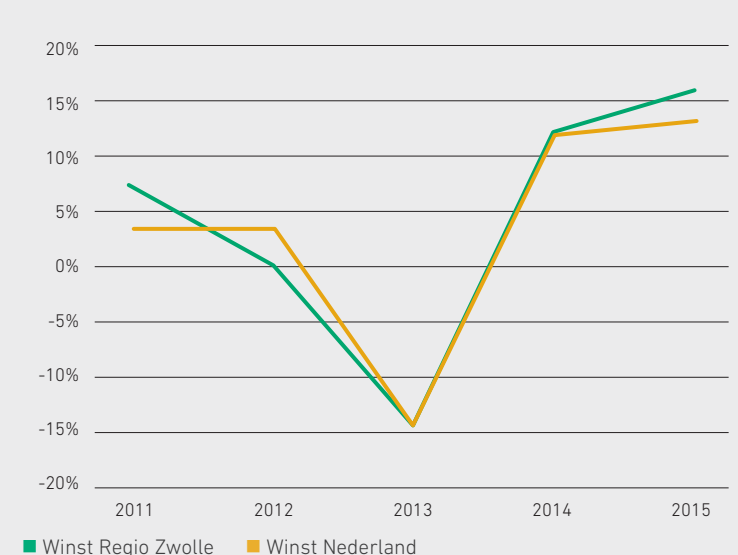
Groei van productie ten opzichte van het voorgaande jaar in %; 2011–2015

Bron: Regionaal Economische Thermometer, Rabobank Nederland (bewerking: AldusWillem).

**FIGUUR 1.1B WINSTONTWIKKELING BEDRIJFSLEVEN
IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND**

Groei van de winst ten opzichte van het voorgaande jaar in %; 2011–2015

Bron: Regionaal Economische Thermometer, Rabobank Nederland (bewerking: AldusWillem).

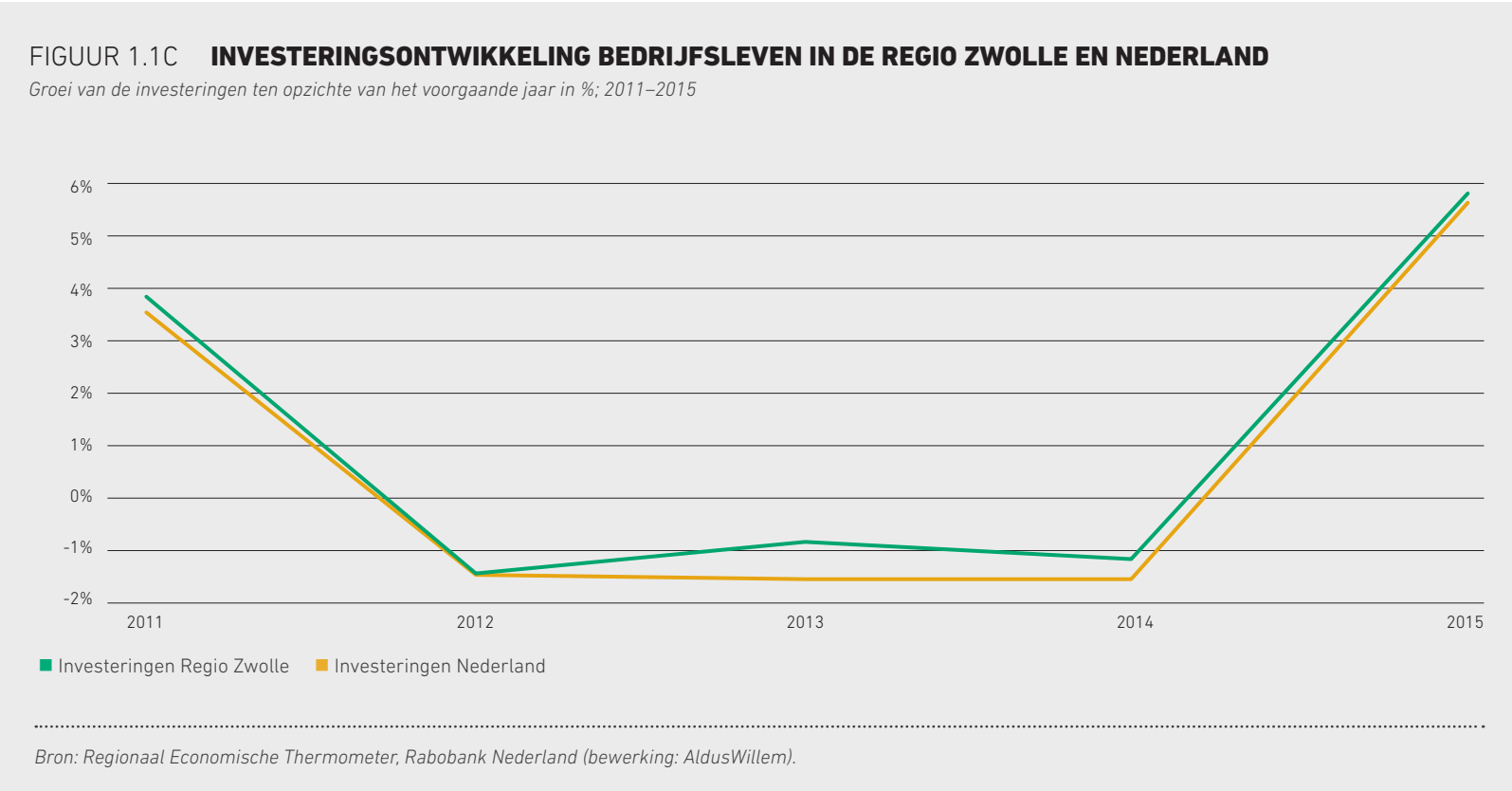
fractioneel boven het landelijke cijfer. Overigens komt het vaker voor dat in de tijd de winst behoorlijk fluctueert. Uitgedrukt in procenten van de toegevoegde waarde bedroeg de winst in de Regio Zwolle 18,0%, nagenoeg gelijk aan het landelijke percentage (16,8%). Opgemerkt moet worden dat geringe mutaties in opbrengsten en kosten een behoorlijke invloed op de (procentuele) winst(groei) kunnen hebben.

In de voorgaande drie jaren (2012–2014) vertoonden de investeringen nog een lichte krimp, zowel regionaal als landelijk (figuur 1.1c). Dit betekende dat er waarschijnlijk nog enige ruimte in de productiecapaciteit zat en ondernemers nog enigszins afwachtend waren bij het nemen van investeringsbeslissingen. Met een investeringsgroei van 5,8% (landelijk 5,7%) lijkt die fase nu achter de rug te zijn. Per €100 toegevoegde waarde investeerde het regionale bedrijfsleven €18,64, iets minder dan landelijk (€18,93). Relatief grote regionale investeerders waren de agrarische sector (investeringen ter grootte van 58% van de productie), overheid en onderwijs (29%) en de logistiek (21%). De investeringsquote in de regionale industrie was met 4% relatief beperkt.

Financiële positie bedrijfsleven

Net als in 2014 kan, in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde, het bedrijfsleven in de Regio Zwolle financieel gezond worden genoemd. Gebruikte kengetallen om tot deze constatering te komen zijn de solvabiliteit, liquiditeit en het rendement op eigen vermogen (REV) (zie figuur 1.1d). De solvabiliteit geeft de mate aan waarin het bedrijf met eigen middelen (eigen vermogen, voorzieningen) is gefinancierd. Dit vermogen vormt een buffer voor economisch lastige tijden, maar ook de basis voor toekomstige investeringen en groei. Een waarde van 30% wordt doorgaans als een minimaal aanvaardbare solvabiliteit gezien. Met een solvabiliteit van 41,8% ligt de Regio Zwolle daar aanzienlijk boven. Ook het positieve verschil met de landelijk bepaalde solvabiliteit (37,7%) is substantieel.

De liquiditeit geeft aan of een bedrijf in staat is aan haar directe opeisbare verplichtingen te voldoen. Het getal wordt berekend door het totaal van de vlottende en liquide middelen af te zetten tegen de direct opeisbare schulden. Een waarde van 100% (dus tenminste evenveel vlottende en liquide middelen als kortlopende schulden) geldt doorgaans als norm,

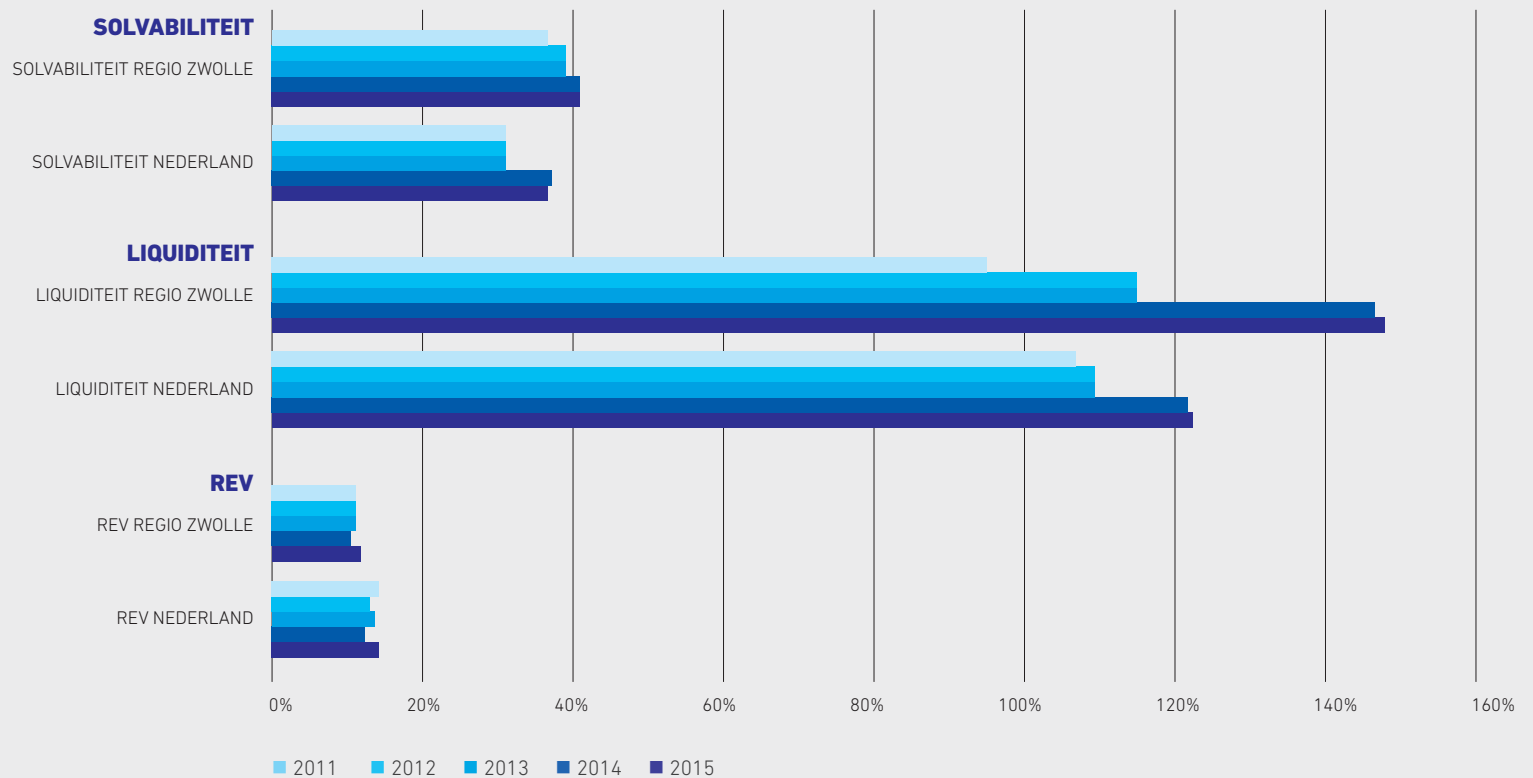
omdat een lagere waarde een bedrijf in de problemen kan brengen als alle schuldeisers plotseling hun tegoeden zouden opeisen. In 2015 is de liquiditeit (vergeleken met 2014) iets toegenomen, zowel in de Regio Zwolle als landelijk. De waarde van de Regio Zwolle ligt met 151% ruim boven de norm van 100%. Voor heel Nederland is de liquiditeit 125%. Er is geen gedetailleerd inzicht in de wijze waarop het bedrijfsleven in de Regio Zwolle haar toegenomen investeringen heeft gefinancierd. Wel kan uit de mate waarin productie en winst zijn toegenomen, en de (fractioneel) versterkte financiële kengetallen, worden afgeleid dat naast de verbeterde economische vooruitzichten ook de stevige financiële positie heeft bijgedragen aan het hogere investeringsniveau.

norm, als referentie zouden bijvoorbeeld de (risicoloze) rendementen op staatsobligaties kunnen gelden. De mate waarin deze vergelijking nog opgeld doet valt te bediscussiëren, gezien het feit dat het rendement op staatsobligaties begin 2015 hooguit op enkele tienden van procenten lag. In lijn met de aanzienlijke winstverbetering, is ook het REV in 2015 toegenomen. In de Regio Zwolle bedroeg het REV over 2015 12,4%. Landelijk lag het percentage op 14,6%. Anders geformuleerd: ook rekening houdend met grotere onzekerheden van risicodragende financiering van het bedrijfsleven, biedt participatie in het bedrijfsleven (ook in de Regio Zwolle) zicht op een hoger rendement dan wanneer deze gelden worden belegd in bijvoorbeeld staatsobligaties.

REV (rendement op het eigen vermogen) geeft aan hoeveel het in het bedrijf aanwezige vermogen heeft opgebracht. Hiervoor bestaat niet direct een

FIGUUR 1.1D FINANCIËLE POSITIE VAN HET BEDRIJFSLEVEN IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Solvabiliteit, liquiditeit en REV in %; 2011–2015

Bron: Regionaal Economische Thermometer, Rabobank Nederland (bewerking: AldusWillem).

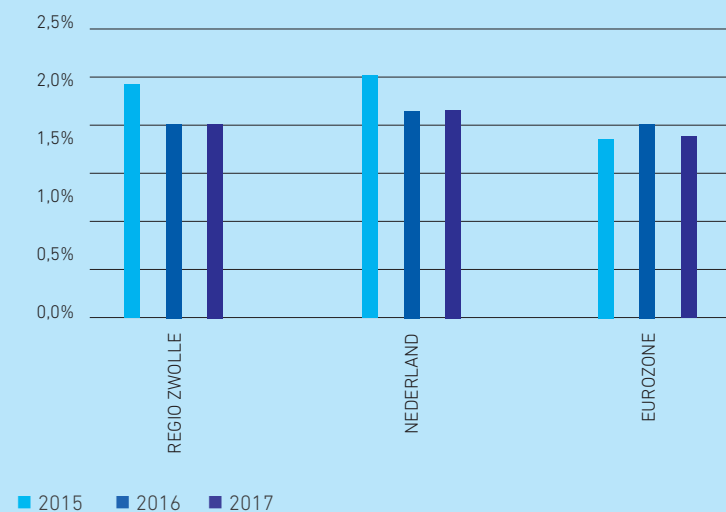
REGIO ZWOLLE IN PERSPECTIEF: GROEIRAMING

Het Centraal Planbureau (CPB) voorspelt dat het bruto binnenlands product (bbp) in zowel 2016 als 2017 met 1,7% groeit (figuur 1.1e). Het ingezette herstel van de economie zet door, maar onzekerheden hebben tijdelijk negatieve effecten op de consumptie, de investeringen en de voor Nederland relevante wereldhandel. Ook verdere verlaging van de gasproductie tempert de economische groei, zodat deze net onder de 2,0% groei van 2015 uitkomt. Met deze ontwikkeling blijft de economische groei in Nederland hoger dan de groei in de Europese Unie (eurozone), die voor 2016 en 2017 geraamd is op respectievelijk 1,6% en 1,5%. De economische groei in de eurozone stabiliseert in de ramingsperiode. Hierbij speelt dat de verwachting over de economische ontwikkeling in de eurozone wordt getemperd door de *Brexit*, het voorgenomen vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de EU.¹

Maar wat is het toekomstperspectief voor de Regio Zwolle? Door het combineren van de nationale sectorale groeivoorspellingen en de sectorale structuur van de regio is de gemiddelde groei van het bruto regionaal product (brp) van de Regio Zwolle in 2016 en 2017 geschat.^{2,3} Het koppelen van de nationale groeiramingen van het Centraal Planbureau (CPB) voor 2016 en 2017 aan de sectorale structuur van de Regio Zwolle levert voor 2016 en 2017 een geraamde groei op van 1,6% in beide jaren.

FIGUUR 1.1E GERAAMDE GROEI IN DE REGIO ZWOLLE, NEDERLAND EN DE EUROZONE

Groei brp/bbp* ten opzichte voorgaande jaar in %; 2015–2017

Bron: CPB (bewerking: VU Amsterdam, afdeling Ruimtelijke Economie en Windesheim, lectoraat Area Development)

1.2 BEDRIJFSDEMOGRAFIE

Bedrijvenbestand

Op 1 januari 2015 telt het bedrijvenbestand in de Regio Zwolle ruim 53.000 (53.066) vestigingen. Hierin zijn ook de eenmanszaken en zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) meegeteld. Uit figuur 1.2a blijkt dat deze categorie bedrijven 55% van het bedrijvenbestand vormt. Met een toename van ruim 5.000 vestigingen zijn de eenmanszaken (dit is inclusief zzp'ers) in de periode 2011–2015 flink gegroeid, terwijl de omvang van de andere categorieën in dezelfde periode onveranderd is gebleven of in een enkel geval zelfs gedaald (categorie 2-9). Een vaak gegeven verklaring voor de groei van de categorie eenmansbedrijven is dat mensen als gevolg van de economische crisis er (noodgedwongen) voor hebben gekozen als zelfstandige actief te worden. De toenemende vraag naar flexibele werknemers versterkt deze ontwikkeling. Naast de eenmanszaken heeft het grootste deel (35%) van de bedrijven 2 tot 9 werknemers. Samen vormen deze kleinschalige bedrijven een substantieel deel van het vestigingenbestand in de regio. Kijkend naar de overige MKB-bedrijven, de categorieën 10 tot 49 en 50 tot 250 werknemers, dan worden zij vertegenwoordigd door respectievelijk 7,6% en 1,4% van de bedrijven in de regio. Grote bedrijven (250 werknemers of meer) beslaan slechts 0,2% van de bedrijven wat overeenkomt met 130 vestigingen.

Figuur 1.2b laat zien dat het belang van eenmanszaken, ondanks het grote aantal vestigingen, als werkverschaffer verhoudingsgewijs bescheiden is. In

DEFINITIE MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF (MKB)

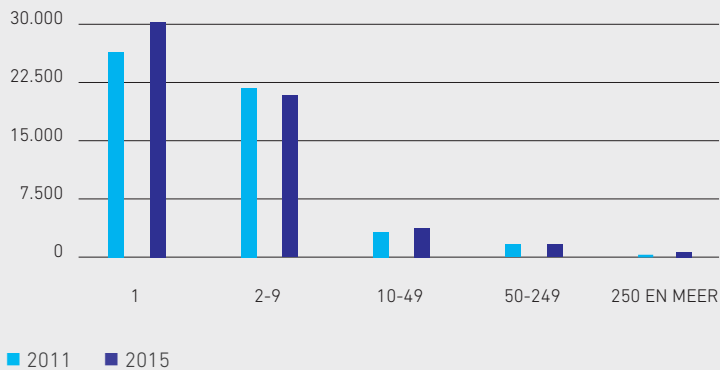
Voor het bepalen of een onderneming valt onder het midden- en kleinbedrijf circuleren verschillende definities. In deze Monitor wordt de Europese definitie gehanteerd. In 2005 is door de Europese Commissie vastgelegd dat een onderneming als midden- en kleinbedrijf aangemerkt wordt als het bestaat uit maximaal 250 medewerkers. Binnen deze definitie van het MKB wordt onderscheid gemaakt in de volgende categorieën bedrijven:⁴

Categorie onderneming	Werknemers	Jaaromzet	of balanstotaal
Middelgroot	<250	≤ € 50 mln.	≤ € 43 mln.
Klein	<50	≤ € 10 mln.	≤ € 10 mln.
Micro	<10	≤ € 2 mln.	≤ € 2 mln.

2015 zijn eenmanszaken verantwoordelijk voor 9,3% van het totaal aantal arbeidsplaatsen in de Regio Zwolle. De economie van de Regio Zwolle blijkt vooral te leunen op het MKB. Het zijn vooral de categorieën bedrijven met 2 tot 9, 10 tot 49 en 50 tot 249 werknemers die een substantiële bijdrage leveren. Zij vertegenwoordigen bij elkaar ruim 45% van het totaal aantal bedrijven en zijn goed voor bijna 70% van het aantal banen. Verder valt op dat slechts 1% van de bedrijven groot is, met een omvang ≥250 werknemers. Dit zijn 130 bedrijven die met elkaar wel zorgen voor ruim een vijfde van de werkgelegenheid.

FIGUUR 1.2A **SAMENSTELLING VESTIGINGEN-BESTAND NAAR BEDRIJFSGROOTTE IN AANTAL WERKNEMERS IN DE REGIO ZWOLLE**

In absolute aantallen; 2011 en 2015

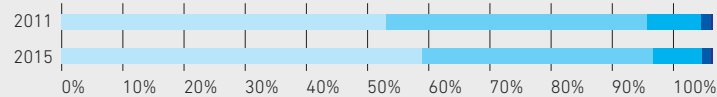

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO)
(bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie).

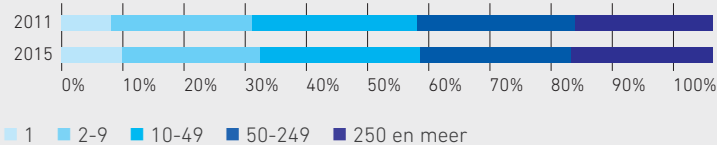
FIGUUR 1.2B **VERDELING VESTIGINGEN EN WERKZAME PERSONEN NAAR GROOTTEKLASSE IN DE REGIO ZWOLLE**

Aandelen grootteklassen in totale populatie bedrijven en werkzame personen in %; 2011 en 2015

BEDRIJVEN

WERKZAME PERSONEN

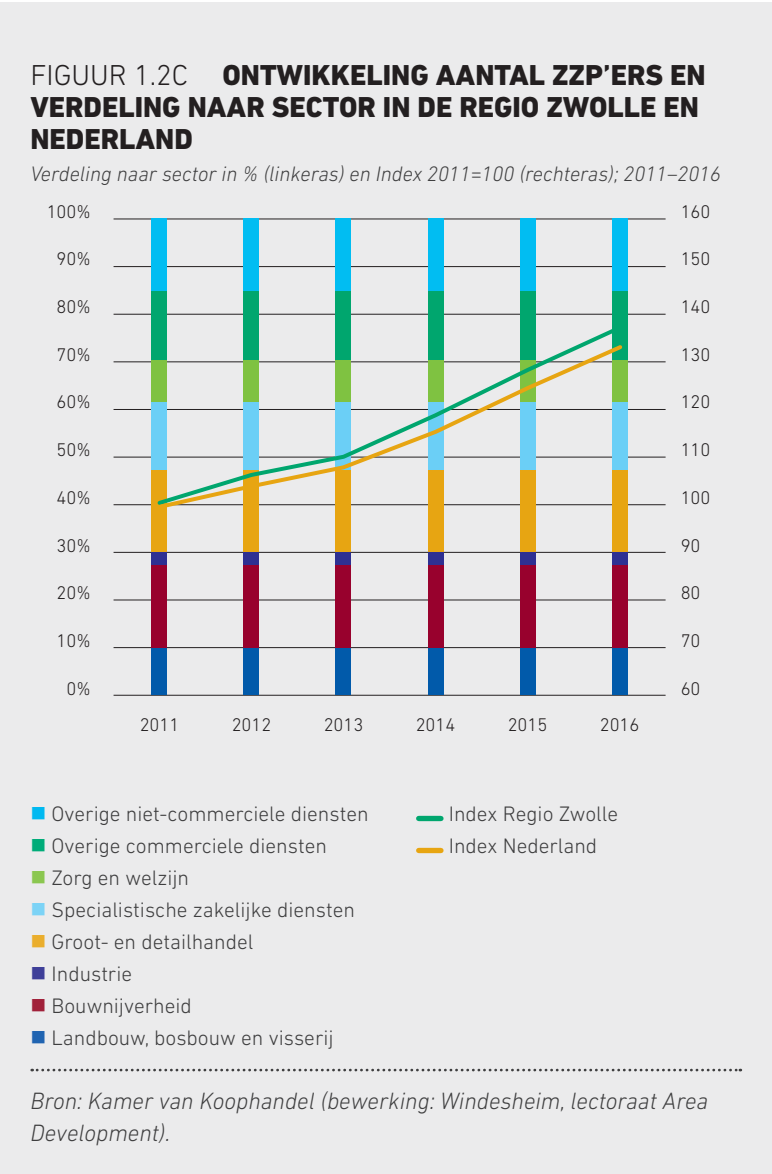

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO)
(bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie).

Zelfstandigen

Hoewel het aandeel van de categorie eenmanszaken in termen van werkgelegenheid relatief bescheiden is, is het de categorie bedrijven die de afgelopen jaren in aantal het sterkst gegroeid is. Het merendeel, ongeveer 90% van de eenmanszaken, is aan te merken als zelfstandige of zzp'er. Met behulp van gegevens van de Kamer van Koophandel is de ontwikkeling van het aantal zzp'ers in kaart gebracht voor de Regio Zwolle.

Figuur 1.2c toont de ontwikkeling van het aantal zzp'ers (zie tekstbox voor de gebruikte definitie) in de Regio Zwolle en Nederland. Tevens is

weergegeven in welke sectoren de in de Regio Zwolle gevestigde zzp'ers actief zijn. Te zien is dat wat voor Nederland geldt, zelfs in iets sterkere mate geldt voor de Regio Zwolle. De afgelopen vijf jaar groeide in Nederland het aantal zzp'ers jaarlijks gemiddeld met 5%, tot zo'n 1 miljoen begin 2016. In de Regio Zwolle is de jaarlijkse groei ruim 6%. Voor dit alsmear toenemende aantal zzp'ers zijn verschillende verklaringen. Het aantal zzp'ers groeit tijdens een hoogconjunctuur door de grote vraag naar arbeid, om tijdens de daaropvolgende recessie meestal weer te krimpen. Tijdens de afgelopen recessie groeide het aantal zzp'ers door. Dat kan duiden op een trendbeuk, bijvoorbeeld als gevolg van de toegenomen behoefte van bedrijven aan flexibele arbeid en een groeiende hang van mensen naar ondernemerschap. Maar waarschijnlijk speelden er ook negatieve factoren een rol: werkzoekenden met matige baankansen, zoals ouderen, kiezen vaker voor een start als ondernemer en werknemers stappen min of meer gedwongen over naar het ondernemerschap. Daarnaast is er ook de groei van het aantal werknemers dat na pensionering verder gaat als zzp'er.⁵

Veranderende vooruitzichten voor zzp'ers maken dat verwacht wordt dat de groei de komende tijd gaat afvlakken. De lagere groeiverwachtingen zijn deels gebaseerd op het verwachte dempende effect van de invoering van de Wet Deregulering Beoordeling Arbeidsrelaties (Wet DBA) en deels op het effect van economisch herstel en de grotere kans om een baan in loondienst te vinden. De invoering van de Wet DBA is inmiddels uitgesteld tot 2018. Deze wet beoogt voorsnog onder andere de afschaffing van de verklaring arbeidsrelatie (VAR). Door afschaffing van de VAR wordt verwacht dat zzp'ers moeilijker nieuwe opdrachten krijgen.⁶

ZELFSTANDIGE ZONDER PERSONEEL (ZZP)

Bij de beschrijving van de ontwikkeling van het bestand zzp'ers is in deze Monitor gebruik gemaakt van de definitie die de Kamer van Koophandel gebruikt. Hierin is de zzp'er omschreven als: 'De zelfstandige professional heeft een freelancepraktijk en verhuurt zijn of haar expertise aan organisatie. Hij of zij is actief bezig met personal branding en netwerken om aan opdrachten te komen en heeft geen ambities om personeel in dienst te nemen.'

Criteria die hierbij gebruikt worden zijn:

1. De zzp-bedrijven hebben bij de inschrijving van de onderneming aangegeven dat er één persoon fulltime werkt (15 uur of meer per week).
2. Ze hebben als rechtsvorm een eenmanszaak of besloten vennootschap.
3. Er is sprake van een hoofdvestiging.
4. Ze zijn economisch actief.

Gekeken naar de sectoren waarin zzp'ers in de Regio Zwolle actief zijn, dan zijn dit hoofdzakelijk dienstverlenende sectoren. In de sector Specialistische zakelijke diensten werken de meeste zzp'ers. Hierbij moet gedacht worden aan diensten zoals ICT en advisering. Eén van de sterkst groeiende sectoren is Zorg en welzijn voor wat betreft het aantal zzp'ers. De afgelopen vijf jaar is het aantal zzp'ers in deze sector bijna verdubbeld. Verder valt op dat in geen enkele sector het aantal zzp'ers is afgenomen.

Bedrijfsdynamiek

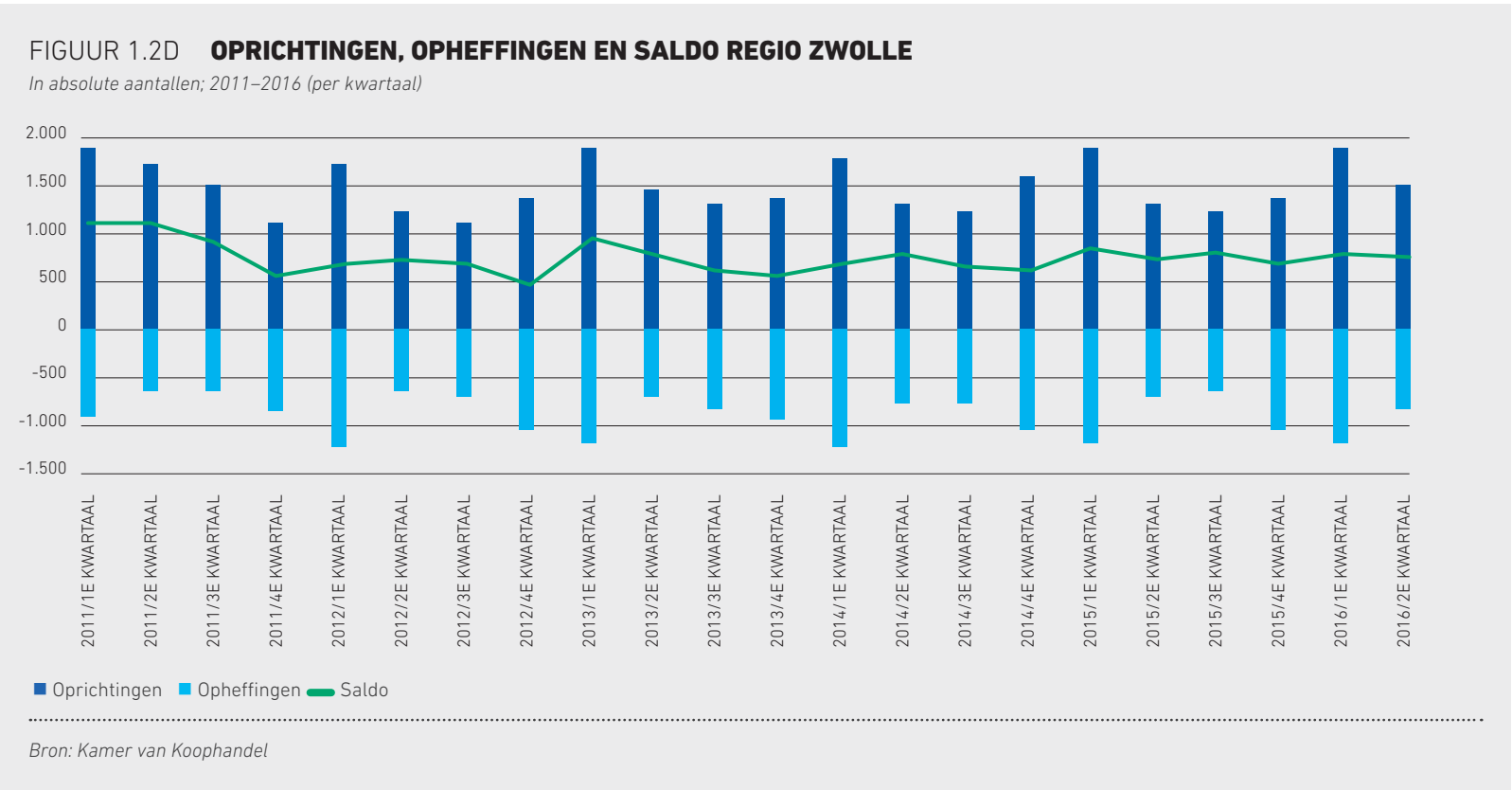
De bedrijfsdynamiek van een regio wordt afgemeten aan het aantal nieuw opgerichte bedrijfsvestigingen en het aantal bedrijfsvestigingen dat opgeheven wordt. In figuur 1.2d is te zien dat over de periode 2011–2016 (tot aan het tweede kwartaal) het verloop van het aantal nieuw opgerichte vestigingen vrij stabiel is. Niet alleen is het aantal oprichtingen qua niveau redelijk stabiel, ook is het jaarlijkse patroon van oprichtingen vergelijkbaar met elkaar. In het eerste kwartaal van ieder jaar is het aantal oprichtingen hoger dan in de rest van de kwartalen van het betreffende jaar. Kennelijk schrijven veel bedrijven zich aan het begin van het jaar in bij de Kamer van Koophandel.

Net als bij het aantal oprichtingen vertoont het aantal opheffingen ieder jaar hetzelfde verloop. Het eerste kwartaal kenmerkt zich door

verhoudingsgewijs veel opheffingen, waarna in de daaropvolgende kwartalen het aantal opheffingen daalt naar ruwweg 700 per kwartaal. Als gekeken wordt naar het saldo van oprichtingen en opheffingen, dan is te zien dat dit, na een flinke daling in 2011, redelijk stabiel verloopt. Vanaf 2012 ligt per kwartaal het aantal opheffingen tussen de 600 en 750. Hoewel dit een stuk lager is dan de gerealiseerde saldi uit het begin van 2011, heeft de Regio Zwolle te maken met een per saldo geconsolideerde groeiende aanwas van nieuw opgerichte bedrijven.

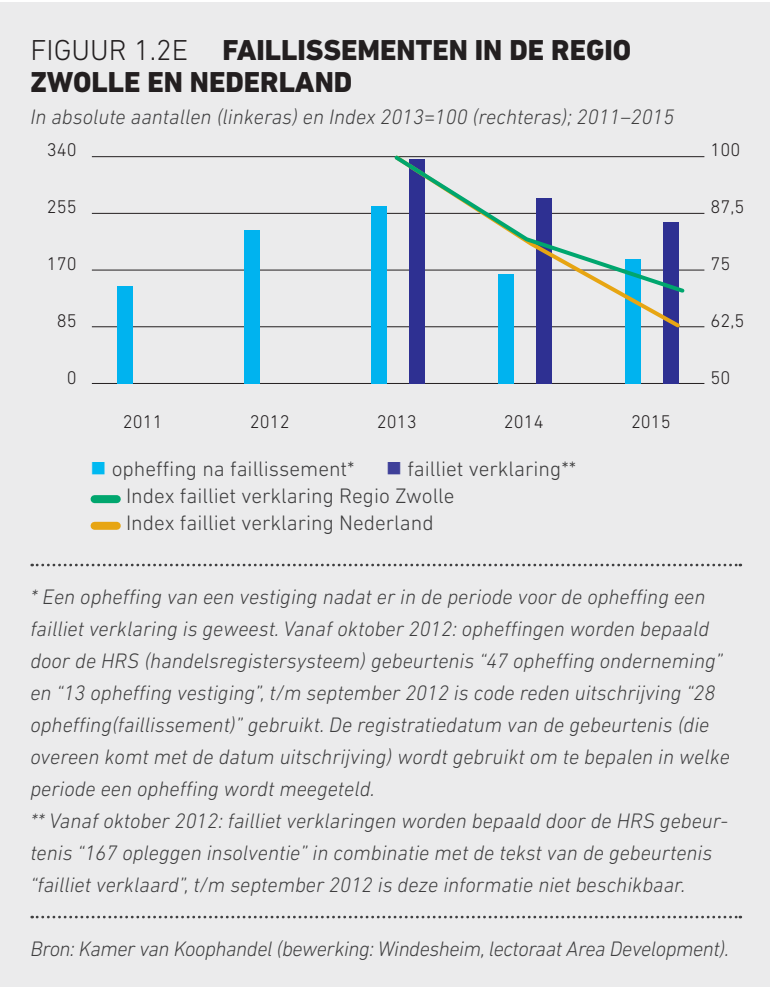
Faillissementen

Figuur 1.2e schetst het beeld van een economie, zowel nationaal als regionaal, waarin de afgelopen twee jaar steeds minder bedrijven failliet zijn gegaan. In 2015 waren er in totaal 3.347 bedrijfsopheffingen in de Regio Zwolle, waarbij het in 242 gevallen om een faillissement ging als aanleiding. De meerderheid van het aantal opheffingen betreft dus geen faillissement. Als gevolg van de economische crisis steeg het aantal faillissementen sterk, met als negatief hoogtepunt het jaar 2013. Daarna ging het economisch beter en dat is terug te zien in de afname van het aantal faillissementen, zowel op landelijk niveau als in de Regio Zwolle. Ten opzichte van 2013 is twee jaar later het aantal failliet verklaringen gedaald met respectievelijk 36% en 29%.

Het aantal uitgesproken faillissementen, alsmede de hoeveelheid opheffingen als gevolg van een faillissementsverklaring, daalt in de Regio Zwolle. Hiermee wordt het landelijke beeld gevolgd. In 2013 werd nog een recordaantal faillissementen genoteerd in Nederland. De situatie is nu anders. Landelijk zijn in 2015 5.922 bedrijven en instellingen (exclusief eenmanszaken) failliet verklaard. Dat is 23% minder dan in 2014. In de Regio Zwolle is de daling van het aantal failliet verklaringen minder scherp. In 2015 zijn 13% minder faillissementen uitgesproken dan een jaar eerder; 276 faillissementsverklaringen in 2014 tegen 242 in 2015.

Opgemerkt dient te worden dat er een verschil is tussen het aantal uitgesproken faillissementen en het aantal bedrijven dat daadwerkelijk wordt opgeheven ten gevolge van een faillissementsverklaring. Faillissement leidt namelijk niet automatisch tot opheffing van het betreffende bedrijf.

FAMILIEBEDRIJVEN IN DE REGIO ZWOLLE

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft dit jaar voor het eerst vastgesteld dat er in heel Nederland 271.790 familiebedrijven bestaan.^{7,8} Deze bedrijven hadden bij elkaar 341.220 vestigingen. In de provincies Overijssel, Gelderland, Drenthe en Flevoland bevinden zich 87.465 vestigingen van familiebedrijven. Dit betekent dat ongeveer 26% van alle vestigingen van familiebedrijven in deze vier provincies voorkomt. Voor het in kaart brengen van familiebedrijven heeft het CBS gebruik gemaakt van de Europese definitie over familiebedrijven. Volgens deze definitie is een onderneming een familiebedrijf wanneer de meerderheid van de zeggenschap (of besluitvormingsrechten) direct of indirect in handen is van de persoon die de onderneming opgericht of verworven heeft of van zijn/haar familie of afstammelingen. Hierbij worden ook eerste generatie familiebedrijven meegeteld die nog niet aan een volgende generatie zijn overgedragen. Voor beursgenoteerde bedrijven wordt een grens van 25% of meer van de totale zeggenschap gehanteerd. Daarnaast moet volgens de door het CBS gehanteerde definitie tenminste één vertegenwoordiger van de familie formeel betrokken zijn bij het bestuur van de onderneming.

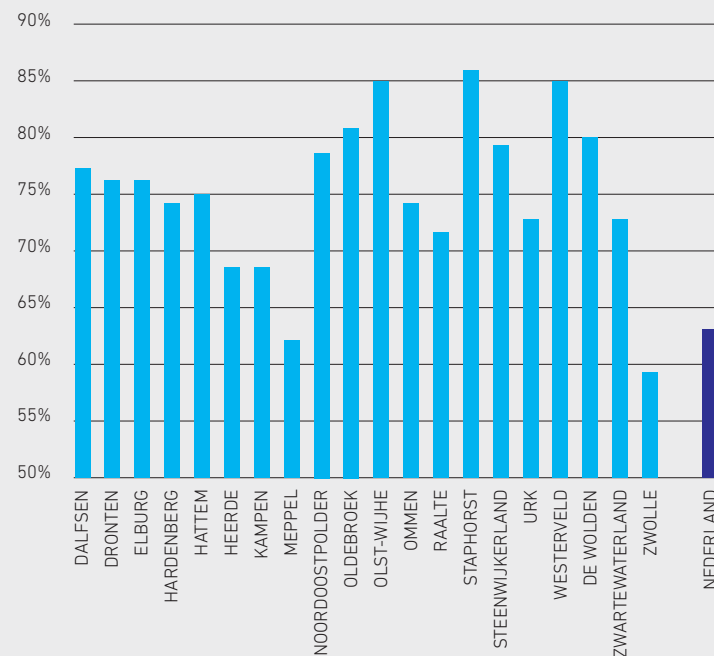
Van alle bedrijven in Nederland is 70% een familiebedrijf. Bedrijven kunnen echter meerdere vestigingen hebben die verspreid liggen op meerdere locaties in het land. Van alle vestigingen in Nederland is 63% een vestiging van een familiebedrijf. In vrijwel alle gemeenten van de Regio Zwolle is het aandeel vestigingen van familiebedrijven hoger dan dit landelijke gemiddelde. Gemeenten met een bovengemiddeld hoog aandeel vestigingen van familiebedrijven zijn Staphorst (86%), Westerveld en Olst-Wijhe (beiden 85%). Gemeenten met een relatief laag aandeel vestigingen familiebedrijven zijn de grotere gemeenten Meppel (63%) en Zwolle (59%).

Het aandeel familiebedrijven is het grootst in de agrarische sector (92% van alle bedrijven in de landbouw, bosbouw en visserij is een familiebedrijf). Daarnaast blijken veel familiebedrijven klein tot middelgroot van omvang te zijn. Gemeenten met veel kleine en middelgrote ondernemingen en gemeenten met een belangrijke agrarische sector hebben daarom over het algemeen een bovengemiddeld groot familiebedrijvenbestand.

Wanneer het percentage vestigingen van familiebedrijven in de gemeente Zwolle naast de vijf grootste gemeenten van Nederland wordt gezet valt op dat de gemeente Zwolle een groter aandeel vestigingen van familiebedrijven telt. In Zwolle heeft 59 procent van alle vestigingen een familiebedrijf als moeder, terwijl dit percentage in Utrecht met 38 procent aanzienlijk lager ligt (figuur 1.2g).

**FIGUUR 1.2F PERCENTAGE VESTIGINGEN VAN
FAMILIEBEDRIJVEN PER REGIO ZWOLLE GEMEENTEN
EN NEDERLAND**

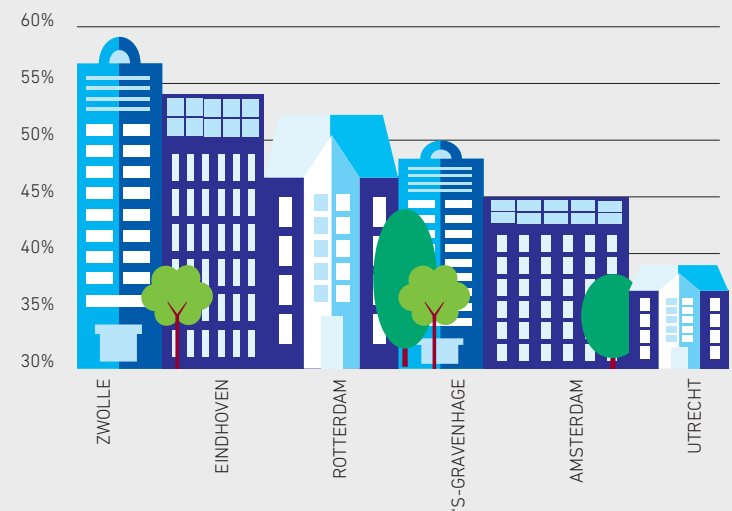
Aandeel vestigingen onderdeel van een familiebedrijf in het totaal aantal vestigingen in %; 2015

Bron: CBS (bewerking: Landelijk Expertisecentrum Familiebedrijven).

**FIGUUR 1.2G PERCENTAGE VESTIGINGEN VAN
FAMILIEBEDRIJVEN, TOP VIJF GROOTSTE GEMEENTEN**

Aandeel vestigingen onderdeel van een familiebedrijf in het totaal aantal vestigingen in %; 2015

Bron: CBS (bewerking: Landelijk Expertisecentrum Familiebedrijven).

1.3 INTERNATIONALE ORIËNTATIE

In de Regio Zwolle worden circa 3.500 bedrijfsvestigingen als exporterend aangeduid. Vestigingen worden getypeerd als exporterend wanneer zij goederen met een waarde van minimaal €5.000 uitvoeren naar het buitenland, in het desbetreffende kalenderjaar. Het betreft een aantal vestigingen dat in de loop der jaren gestaag gegroeid is, met een lichte dip in 2013 (zie figuur 1.3a). De exporterende bedrijven vormen ongeveer 5,5% van de totale bedrijfsvestigingenvoorraad (incl. eenmanszaken en zzp'ers) in de Regio Zwolle. Dit aandeel ligt iets onder het landelijke aandeel van 6,2%. Niettemin houdt de ontwikkeling van het aantal exporterende vestigingen in de Regio Zwolle (periode 2008–2014) gelijke tred met de Nederlandse ontwikkeling.

Op basis van een steekproef onder het bedrijfsleven in de provincies Gelderland en Overijssel, uitgevoerd in het kader van de Internationaliseringsmonitor (zie tekstbox), is verdiepend inzicht verkregen in enkele eigenschappen van de exporterende bedrijven in de Regio Zwolle.⁹ Voor wat betreft de geografische reikwijdte van de export, blijkt een kwart van de exporterende bedrijven in de Regio Zwolle naar tien of meer landen te exporteren (figuur 1.3b). Bedrijven die qua export afhankelijk zijn van slechts één land komen het minst voor (15,6%).

Hoe het vervolgens zit met de afhankelijk van de export voor de bedrijfsuitoefening, uitgedrukt in exportwaarde als percentage van de totale omzet, is

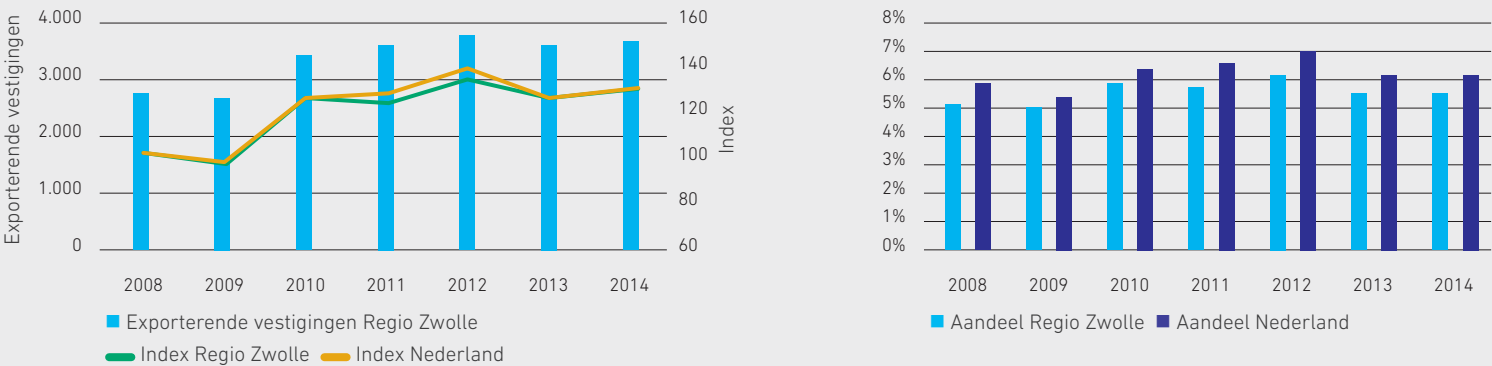
te zien in figuur 1.3c. Voor ruim 40% van de bedrijven geldt dat export slechts voor maximaal 5% van de totale omzet verantwoordelijk is. Ongeveer 25% van de exporterende bedrijven is voor meer dan de helft van zijn omzet afhankelijk van export. Een klein deel, 3,6% van alle exporterende bedrijven, is voor bijna al zijn omzet afhankelijk van de export.

INTERNATIONALISERINGSMONITOR

Het lectoraat International Business van Hogeschool Windesheim heeft in 2016 de stand van zaken op het gebied van internationale bedrijvigheid in de provincies Gelderland en Overijssel onderzocht. Door middel van een vragenlijst is onder meer de aard van de internationale activiteiten van het bedrijfsleven geïnventariseerd. Uit de gemeenten die gelegen zijn in de provincies Gelderland en Overijssel én onderdeel zijn van de Regio Zwolle, hebben ruim 400 bedrijven meegedaan met de monitor. De gemeenten Dronten, Noordoostpolder, Meppel, Urk, Westerveld en De Wolden, zijn dus niet meegenomen in de steekproef. Verschillende kenmerken van het onderzoek, zoals de spreiding van de respondenten over de verschillende gemeenten, de steekproefgrootte en resultaten uit vergelijkbare onderzoeken, duiden erop dat de steekproef een representatieve afspiegeling vormt van de bedrijvenpopulatie in de regio.

FIGUUR 1.3A **EXPORTERENDE VESTIGINGEN IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND**

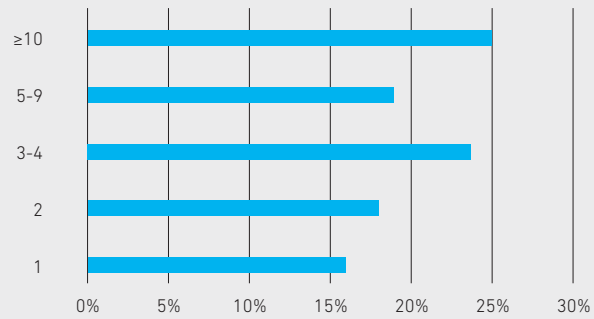
In absolute aantallen, Index 2008=100 (linker diagram) en aandeel exporterende vestigingen van het totale vestigingenbestand in % (rechter diagram); 2008–2014

Bron: CBS, beschikbaar via www.waarstaatjegemeente.nl (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 1.3B VERDELING VAN EXPORTERENDE BEDRIJVEN IN DE REGIO ZWOLLE NAAR AANTAL BESTEMMINGSLANDEN

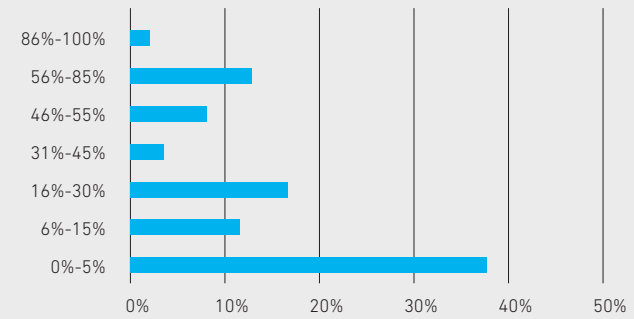
In aandelen van het totale aantal exporterende bedrijven in %; 2016

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

FIGUUR 1.3C VERDELING VAN EXPORTERENDE BEDRIJVEN IN DE REGIO ZWOLLE NAAR EXPORT ALS PERCENTAGE VAN DE TOTALE OMZET

In aandelen van het totale aantal exporterende bedrijven in %; 2016

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

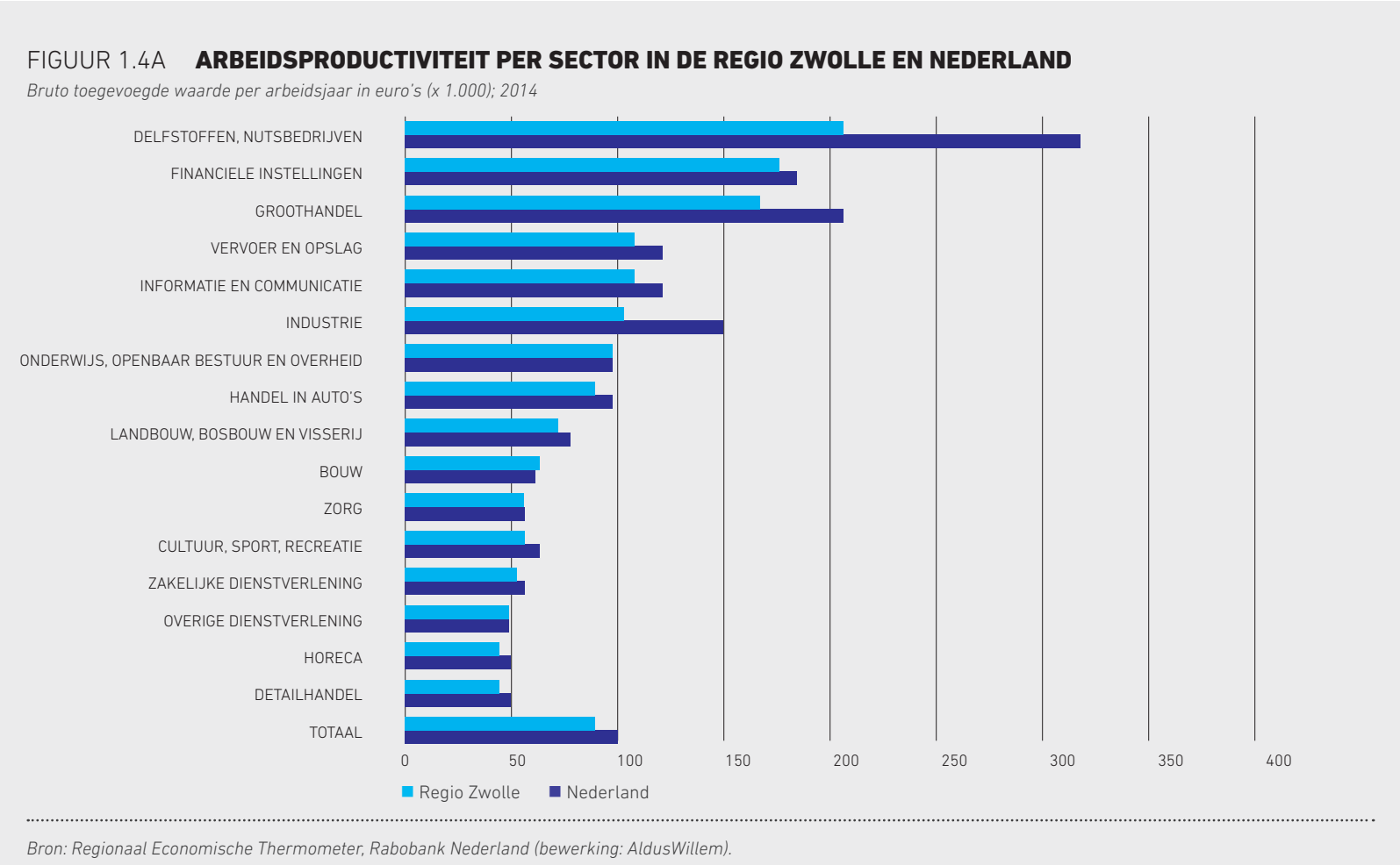
1.4 ARBEIDSPRODUCTIVITEIT

De arbeidsproductiviteit is een maatstaf voor de efficiëntie waarmee wordt gewerkt. Hiermee is het een belangrijke indicator van de kracht van het regionale bedrijfsleven. Een groeiende arbeidsproductiviteit verhoogt de welvaart van een land (of regio) en de winst van ondernemingen. Er is een zekere wisselwerking met de kapitaalintensiteit. De arbeidsproductiviteit kan bijvoorbeeld verhoogd worden door meer of beter gebruik te maken van machines (kapitaal). Sectoren of bedrijven die meer machines kunnen inzetten, zullen een hogere arbeidsproductiviteit hebben dan sectoren waar het vooral om de inzet van mensen draait. Vergelijk bijvoorbeeld de grootschalige en kapitaalintensieve chemische industrie met de horeca of persoonlijke dienstverlening (voorbeelden zijn wellness, schoonheids- en kapsalons en uitvaartbedrijven). In die laatste bedrijfstakken valt dan ook maar weinig arbeidsproductiviteitswinst te halen. Dit verklaart voor een

belangrijk deel de grote verschillen in arbeidsproductiviteit tussen bedrijfstakken.

Niet alleen bedrijfsmatig maar ook beleidsmatig is de arbeidsproductiviteit een belangrijk gegeven. Voor regio's met een hoge werkloosheid, is het vooral belangrijk om veel 'handen aan het werk te hebben'. Dat die handen dan mogelijk minder productief zijn, is dan van minder belang. Is de doelstelling om 'met weinig handen veel te verdienen', dan zou de arbeidsproductiviteit wel een stuurgrootheid kunnen zijn.

Voor de bepaling van de arbeidsproductiviteit van bedrijfstakken wordt bruto toegevoegde waarde gedeeld door arbeidsvolume; in deze analyse wordt arbeidsjaar gebruikt. De uitkomst is de voortgebrachte hoeveelheid toegevoegde waarde per arbeidsjaar. In de Regio Zwolle in 2014, het meest recente jaar qua databeschikbaarheid op moment van vervaardiging van de

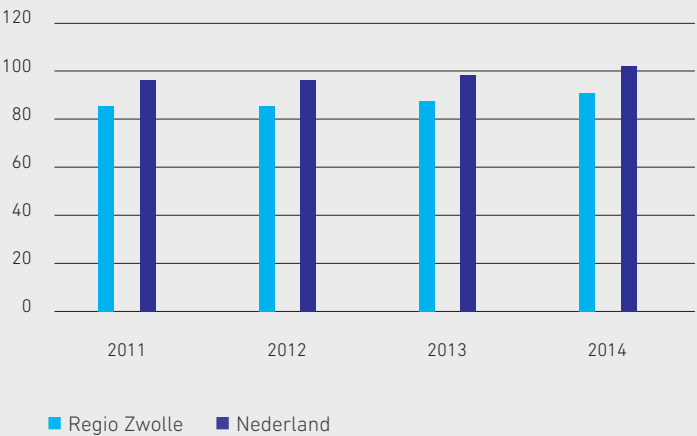

monitor, genereerde iedere werkende (herleid naar voltijdsbanen) gemiddeld een bruto toegevoegde waarde van €88.900. Deze arbeidsproductiviteit is 12% lager dan het nationale gemiddelde van €101.000 (zie figuur 1.4a). Bij de interpretatie van de regionale en landelijke waarden moet de sectorstructuur in het oog worden gehouden. Dit betekent dat als een regio bijvoorbeeld over veel grootschalige procesindustrie beschikt, dan zal het doorgaans een hogere arbeidsproductiviteit hebben dan een minder kapitaalintensieve regio; waar bijvoorbeeld de sectoren Onderwijs, Zorg of de vrijetijdsindustrie bovengemiddeld vertegenwoordigd zijn. Maar ook binnen sectoren bestaan er verschillen in arbeidsproductiviteit. Dit ligt aan de wijze waarop bedrijven hun productieproces inrichten; het zijn uiteindelijk ondernemersbeslissingen die hieraan ten grondslag liggen. Door rekening te houden met de verschillen in sectorstructuur tussen de Regio Zwolle en Nederland, kan een gecorrigeerde arbeidsproductiviteit voor de Regio Zwolle bepaald worden. Meer specifiek, als de sectorstructuur (op grond van werkgelegenheid) van de Regio Zwolle gelijk zou zijn aan de landelijke sectorstructuur, dan bedroeg de arbeidsproductiviteit in 2014 €92.000. Van de €11.100 lagere regionale arbeidsproductiviteit (€101.000 -/- €89.900) wordt €2.100 veroorzaakt door de verschillen in sectorstructuur en de grootste deel (€9.000) door niet nader te benoemen verschillen op sector en uiteindelijk bedrijfsniveau.

In figuur 1.4a staat de regionale en landelijke arbeidsproductiviteit voor verschillende sectoren afgebeeld.¹⁰ Vaststaat dat in vrijwel alle sectoren de arbeidsproductiviteit in de Regio Zwolle lager is dan de landelijke arbeidsproductiviteit in de betreffende sector. De grootste verschillen in de sectorale arbeidsproductiviteit tussen de Regio Zwolle en Nederland zijn onder andere te zien in Delfstoffen, Industrie, Groot- en detailhandel en Informatie en communicatie. Uitzondering is Bouwnijverheid, een sector die verhoudingsgewijs meer productief is in de Regio Zwolle dan Nederland in zijn geheel. Ook opvallend is dat in een voor de regio belangrijke sector als Landbouw, bosbouw en visserij, de regionale arbeidsproductiviteit lager is dan landelijk.

FIGUUR 1.4B ARBEIDSPRODUCTIVITEITS-ONTWIKKELING REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Bruto toegevoegde waarde per arbeidsjaar in euro's (x 1.000); 2011-2014

*Bron: Regionaal Economische Thermometer, Rabobank Nederland
(bewerking: AldusWillem).*

In de tijd gezien vertoont de arbeidsproductiviteit een licht stijgende lijn (zie figuur 1.4b). Conjunctuuromslagen hebben grote invloed. Bij krimp zal de productiviteit vaak afnemen: ondernemers hebben een 'remweg' om hun personeelsbestand aan te passen aan de lagere productie. Bij conjunctuurherstel is doorgaans een duidelijke productiviteitsstijging te zien; ondernemers wachten vaak nog af om extra personeel aan te trekken. In figuur 1.4b is te zien dat na een periode van recessie in 2014 een duidelijk herstel optreedt. Tussen de ontwikkelingen van de regionale en landelijke arbeidsproductiviteit, in de periode 2011 tot en met 2014, zijn de verschillen marginaal.

1 CPB (2016). *Macro Economische Verkenningen 2017*. Den Haag; Sdu Uitgevers.

2 De methode om nationale groeiramingen te vertalen naar regionale groeiramingen is geïnspireerd op: Groot, S.P.T., J.L. Möhlmann en H.L.F. de Groot (2009) De Regionale Schokbestendigheid van de Nederlandse Economie, *Economische Statistische Berichten*, 94 (4560), pp. 312-314.

3 De toegevoegde waarde per sector in de Regio Zwolle is geschat op basis van gegevens over het aantal werknemers per sector in 2014. De toegevoegde waarde per sector in de Regio Zwolle is geschat door het aantal werknemers te vermenigvuldigen met de verhouding tussen de toegevoegde waarde (uit de nationale rekeningen) en het aantal werknemers per sector in heel Nederland. Hierbij is aangenomen dat de sectorale productiviteit in de Regio Zwolle gelijk is aan die van heel Nederland.

4 European Commission (2005). *The new SME definition; User guide and model declaration*. Enterprise and Industry Publications.

5 UWV (2016) *UWV Arbeidsmarktprognose 2016-2017*. Amsterdam: UWV, Afdeling Arbeidsmarktinformatie en -advies.

6 TNS (2016) *De nieuwe Wet DBA: kennis, houding en gedrag*.

7 CBS (2016). 'Ruim 270 duizend familiebedrijven', Nieuwsbericht, 22 september 2016.

8 Vanwege het grote belang van familiebedrijven in de regio start de Provincie Overijssel per 1 januari 2017 een meerjarig actieprogramma voor familiebedrijven. Het Landelijk Expertisecentrum Familiebedrijven van Windesheim is nauw betrokken bij de uitvoering van dit programma en werkt hierin samen met Saxion, VNO-NCW Midden en MKB Midden. Het doel van dit programma is om de stabiele basis die familiebedrijven vormen voor een toekomstbestendige (regionale) economie te versterken.

9 Doordat de Internationaliseringsmonitor betrekking heeft op de provincies Gelderland en Overijssel, zijn alleen de veertien Gelderse en Overijsselse gemeenten uit de Regio Zwolle onderdeel van het onderzoek. De overige gemeenten De Wolden, Dronten, Noordoostpolder, Meppel, Urk, en Westerveld zijn dus niet in de steekproef meegenomen.

10 Verhuur en handel in onroerend goed is niet opgenomen in de figuur. Op basis van de gegevens uit de Regionaal Economische Thermometer kon geen representatief beeld gegeven worden van de gegenereerde arbeidsproductiviteit in deze sector.

Herstel van de arbeidsmarkt zet zich voorzichtig voort

- Na enige jaren van krimp trekt de werkgelegenheid weer aan in 2015
- Meer mensen zijn toegetreden tot de arbeidsmarkt, de beroepsbevolking groeit substantieel
- De arbeidsdeelname is in de Regio Zwolle hoger dan landelijk
- De werkloosheid is gematigd gedaald naar 6,7%; landelijk daalde het naar 6,9%
- 72% van de banen in de regio wordt vervuld door werknemers die ook wonen in de Regio Zwolle

In vooral de arbeidsintensieve dienstverlenende sectoren worden nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd

- Agrarische sectoren zijn bovengemiddeld aanwezig in de Regio Zwolle, maar genereren niet per se werkgelegenheidsgroei
- De toonaangevende sectoren als Bouwnijverheid en Industrie blijven achter qua groei van het aantal arbeidsplaatsen
- Regionale topsector Health & Care is een belangrijke banenmotor

De woningmarkt herstelt, de kantoren- en winkelmarkt kampen nog steeds met een fors overaanbod

- Net als in de rest van Nederland, is de gemiddelde koopsom van koopwoningen in de Regio Zwolle gestegen in 2015
- Het aantal woningtransacties benadert weer het niveau van voor de crisis
- In 2015 is de kantorenleegstand in de Regio Zwolle licht gedaald naar 16,8%; landelijk steeg het naar 17,2%
- De winkelleegstand nam iets toe naar 8,6%; landelijk groeide het naar 9,2%

2.1 ARBEIDSMARKT

Werkgelegenheid

Na enige jaren van krimp lijkt in 2015 de werkgelegenheid weer aan te trekken. De vraag naar arbeid was door de recessie flink afgenomen. Opvallend is dat de Regio Zwolle, in vergelijking met Nederland, het aantal arbeidsplaatsen redelijk op peil wist te houden. In figuur 2.1a is onder andere te zien dat in de periode 2008–2012 het aantal banen gestaag groeide, maar sinds 2013 treedt ook in de Regio Zwolle banenkrimp op. Deze krimp hield aan tot en met 2014; in 2015 is de werkgelegenheid weer licht toegenomen en bedroeg de omvang van de totale arbeidsvraag in de Regio Zwolle ruim 318.500 banen.

Het Centraal Planbureau (CPB) voorspelt dat de werkgelegenheid in Nederland als geheel de komende jaren verder zal aantrekken. Deze groei zal gematigd zijn. De heersende onzekerheid over het economische herstel is hier debet aan. De werkgevers zullen hierdoor in eerste instantie de aantrekkende vraag vooral opvangen met reeds in dienst zijnde werknemers. Dit leidt tot een hogere arbeidsproductiviteit. Wanneer de vraag verder aantrekt, zullen extra werknemers in dienst worden genomen.^{11,12} De vraag is in hoeverre de Regio Zwolle meegaat met deze beweging, of dat de ingezette stijging van de arbeidsvraag gematigd dan wel bovenmatig zal zijn.

Bevolkingsontwikkeling

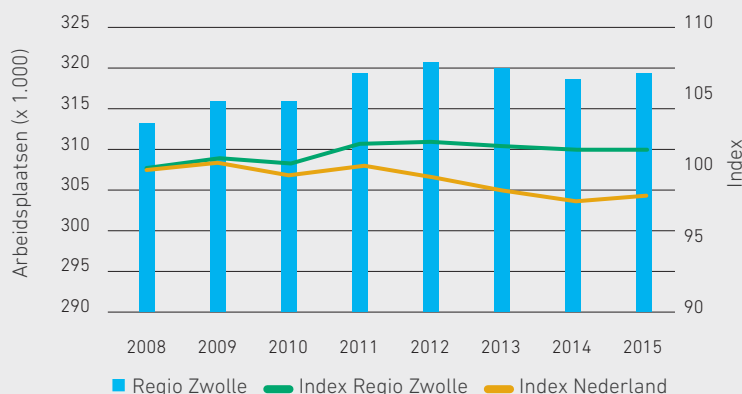
Ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt worden in belangrijke mate bepaald door demografische ontwikkelingen. De twintig

gemeenten waaruit de Regio Zwolle bestaat, telden op 1 januari 2016 om precies te zijn 677.839 inwoners. Dat is 4% van de totale bevolking van Nederland. In pijler 3 van deze editie van de Regio Zwolle Monitor wordt verder ingegaan op de lange termijn bevolkingsontwikkeling. De afgelopen zes jaar ontliepen de bevolkingsgroei in de Regio Zwolle en in Nederland elkaar nauwelijks. Ten opzichte van 2011 steeg in de Regio Zwolle het inwoneraantal met 1,8%, terwijl in Nederland de bevolkingsgroei 2% bedroeg. Gedurende de afgelopen twee jaar is de bevolking in Nederland verhoudingsgewijs iets harder gegroeid dan in de Regio Zwolle, tot die tijd lag de groeiontwikkeling op het zelfde niveau (zie figuur 2.1b).

Van de twintig gemeenten die samen de Regio Zwolle vormen, is Urk met een bevolkingstoename van 7% verhoudingsgewijs het hardst gegroeid. Gedurende de periode 2011–2016 groeide Urk van 18.500 naar bijna 20.000 inwoners. In absolute termen was de groei in de stad Zwolle het grootst; het inwonertal is in vijf jaar tijd met 4.500 personen toegenomen, wat overeenkomt met een groei van 3,7%. Deze ontwikkeling geeft uitdrukking van de aantrekkingskracht van de stad Zwolle als woonplek. Nu en in de toekomst wordt een toenemende bevolkingsgroei voorzien in de grotere gemeenten in Nederland, waartoe Zwolle ook behoort. Daartegenover wordt vaker stabilisatie en krimp verwacht in kleinere gemeenten.¹³ In de Regio Zwolle doet zich dit bijvoorbeeld al voor in de gemeente Westerveld. Daar is de bevolking gedurende de periode 2011–2016 met 425 personen geslonken, een daling van 2%. In pijler 3 van deze monitor zal uitgebreider ingegaan worden op de aantrekkingskracht van de regio.

FIGUUR 2.1A ONTWIKKELING ARBEIDSPLAATSEN IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

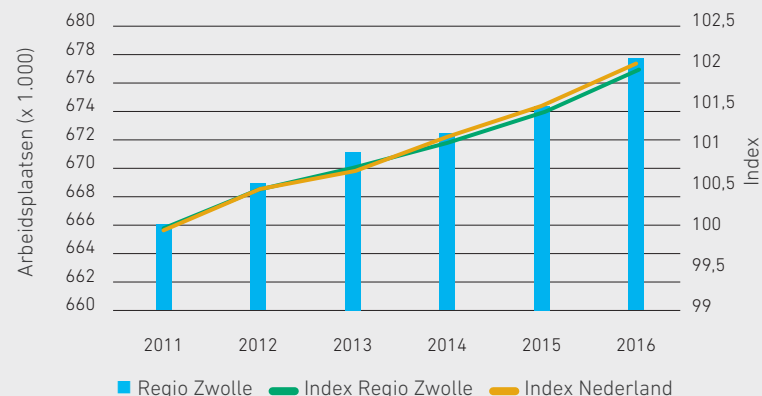
In absolute aantallen (x 1.000; linkeras) en Index 2008=100 (rechteras); 2008–2015

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO)
(bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie).

FIGUUR 2.1B BEVOLKINGSONTWIKKELING REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

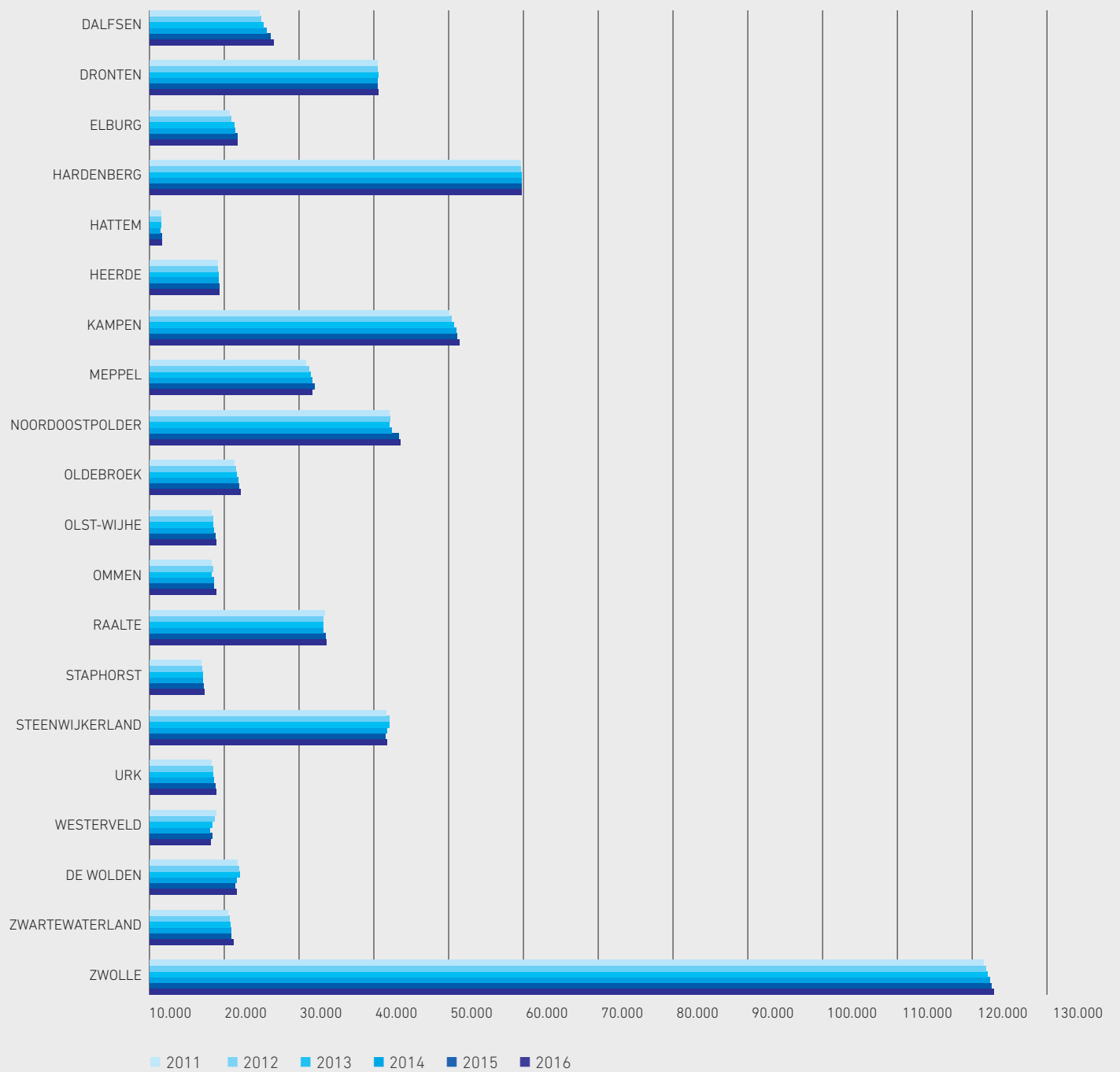
In absolute aantallen (linkeras) en Index 2011=100 (rechteras); 2011–2016
(peildatum 1 januari)

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie).

FIGUUR 2.1C **BEVOLKINGSONTWIKKELING REGIO ZWOLLE GEMEENTEN**

In absolute aantallen; 2011–2016

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie).

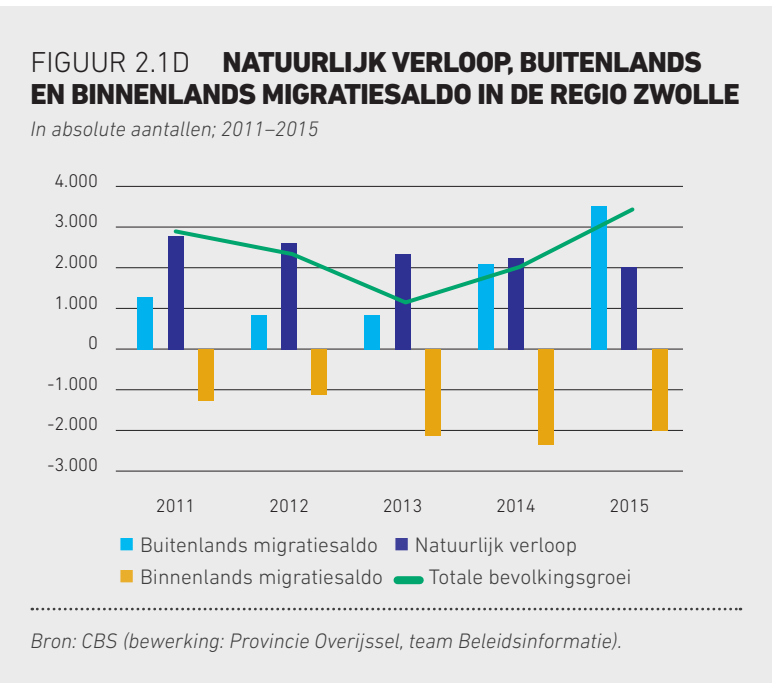
Figuur 2.1d laat zien dat tot 2014 het natuurlijk verloop, het verschil tussen geboorte en sterfte, de grootste bijdrage vormde aan de bevolkingstoe- name in de Regio Zwolle. Maar met een positief saldo van 3.463 personen levert vanaf 2015 de buitenlandse migratie de grootste bijdrage aan de bevolkingsgroei. Het hoge migratiesaldo lijkt voor een belangrijk deel een gevolg van de gestegen asielinstroom, met name vanuit Syrië. Asielzoekers die een verblijfsvergunning krijgen, of die ten minste een half jaar in de asielopvang verblijven, kunnen zich inschrijven als immigrant. In 2015 schreven zich 203.000 personen in als immigrant bij een Nederlandse gemeente. Dit betekent dat 1,7% van de totale immigratie naar Nederland zich vestigde in de Regio Zwolle (ter vergelijking: 4% van de totale Nederlandse bevolking is gevestigd in de Regio Zwolle).¹⁴

Tegenover het positieve buitenlandse migratiesaldo staat een negatief binnenlands migratiesaldo. In 2015 overstijgt het aantal vertrekkers, die naar elders in Nederland verhuizen, het aantal vestigingen met ruim 2.000.

Arbeidsparticipatie en werkloosheid

De werkzame beroepsbevolking in de Regio Zwolle bestaat in 2015 uit 336.000 personen. Dit is ruim 4% van de totale Nederlandse werkzame beroepsbevolking. In Nederland en de Regio Zwolle heeft nagenoeg eenzelfde deel van de beroepsbevolking een baan; circa 93% (zie figuur 2.1f).

Figuur 2.1g laat zien dat het totale arbeidsaanbod in de Regio Zwolle in 2015 (360.000 personen), ten opzichte van het jaar ervoor, met ongeveer

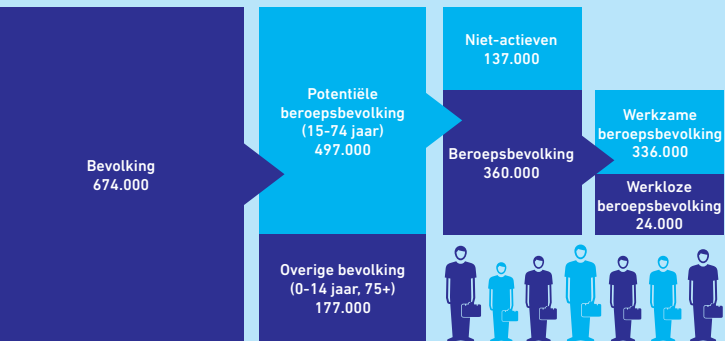

OPBOUW ARBEIDSMARKT

In figuur 2.1e wordt de opbouw van de arbeidsmarkt in de Regio Zwolle schematisch weergegeven. Dit is gedaan in een aantal voor de arbeidsmarkt relevante categorieën. Alle mensen tussen de 15 en 74 jaar worden tot de potentiële beroepsbevolking gerekend. Zij zouden in potentie kunnen werken. Kinderen jonger dan 15 jaar (leerplicht) en ouderen vanaf 75 jaar (pensioen) zijn hiervan vrijgesteld. Zij zijn ingedeeld in de overige bevolking. Van de potentiële beroepsbevolking werkt een groot deel of is werkloos (dat wil zeggen: wenst en zoekt werk). Samen vormen deze twee groepen de beroepsbevolking; het feitelijke arbeidsaanbod. Niet-actieven zijn de mensen die niet kunnen werken (bijvoorbeeld door ziekte of zorgtaken), die niet willen werken, of die niet verwachten werk te vinden. In deze editie van de Regio Zwolle Monitor worden voor het eerst de nieuwe definities van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gehanteerd. De potentiële beroepsbevolking wordt hierdoor ruimer gemeten dan voorheen; 15 tot en met 74 jaar (in plaats van 64 jaar). Daarnaast is bij werkzame personen de definitie van een werkweek veranderd; deze was '12 uur of meer per week werken' maar kent nu geen urengrens meer. Hiermee sluit het CBS zich aan bij de definities die de International Labor Organization en Eurostat aanhouden.

Analyse van de arbeidsmarkt wordt doorgaans gedaan met een aantal verhoudingsgetallen. De werkloosheid wordt uitgedrukt in een percentage: het aantal werklozen gedeeld door de beroepsbevolking. De bruto participatiegraad is het aandeel van de beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking. Zo wordt duidelijk hoe groot het deel van de bevolking is dat in potentie zou kunnen werken maar dit niet doet, wil of kan.

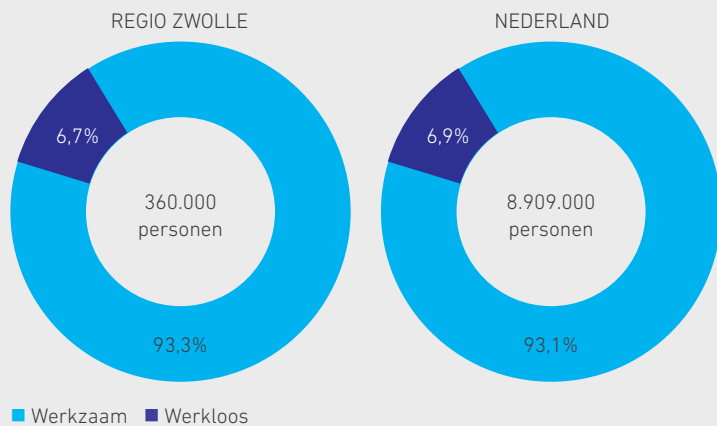
FIGUUR 2.1E OPBOUW ARBEIDSMARKT REGIO ZWOLLE
In absolute aantallen (x 1.000); 2015

Bron: CBS (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.1F WERKZAME EN WERKLOZE BEROEPS-BEVOLKING IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Aandelen van de beroepsbevolking in %; 2015

Bron: CBS (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

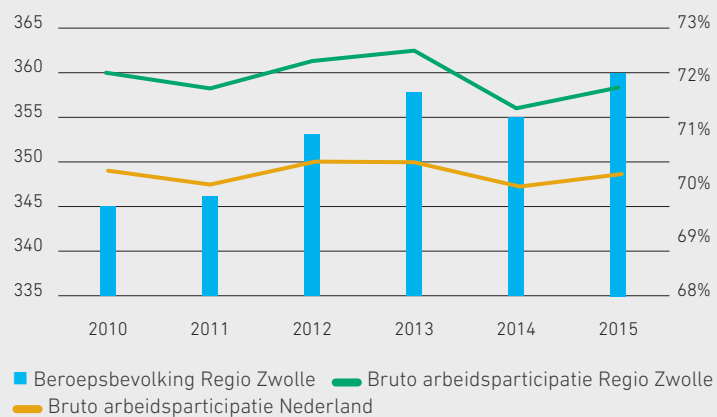
5.000 personen fors gestegen is. Deze stijging is ook terug te zien in de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie. Daarnaast nemen in de Regio Zwolle verhoudingsgewijs meer personen deel aan de arbeidsmarkt dan in Nederland als geheel. Uitgedrukt in bruto participatiegraad, het aandeel van de beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking, bedraagt in 2015 de arbeidsparticipatie in de Regio Zwolle afgerond 72% tegen 70% in Nederland.

In figuur 2.1h is onder andere te zien dat voor 2015 de werkloosheid in de Regio Zwolle uit is gekomen op 6,7% van de beroepsbevolking. De arbeidsmarkt in de Regio Zwolle presteert in die zin iets beter dan de Nederlandse arbeidsmarkt (werkloosheid van 6,9%). In vergelijking met 2014 is het aantal werkloze personen in de Regio Zwolle met 1.000 afgenomen. Mede dankzij de toegenomen werkgelegenheid is een deel van het arbeidsaanbod geabsorbeerd. Hierdoor is de werkloosheid gedaald van 7,0% naar 6,7%. Aan de andere kant wordt dit effect gecompenseerd door een toenemende beroepsbevolking en arbeidsparticipatie. Er zijn meer mensen togetreden tot de arbeidsmarkt wat de daling van de werkloosheid gedempt heeft. Hoewel de ontwikkeling de goede kant uitgaat, is de werkloosheid nog steeds hoger dan voor de crisis.

Binnen de Regio Zwolle laat de ontwikkeling van het werkloosheidspercentage een gevarieerd beeld zien. Raalte, Westerveld en Zwolle zijn de enige gemeenten waar in 2015 het werkloosheidspercentage gestegen is ten opzichte van het voorgaande jaar. Met een werkloosheid van 7% heeft Zwolle de hoogste werkloosheid. Daarna volgen Meppel (6,6%), Noordoostpolder (6,5%) en Westerveld (6,5%); allen net onder het gemiddelde van 6,7% voor de regio als geheel. Over Meppel moet vermeld worden dat in 2014 de werkloosheid nog 7,6% bedroeg; in een jaar tijd is in deze gemeente de werkloosheid het sterkst gedaald. Met een werkloosheid van 4,7% is Dalfsen de gemeente met de laagste werkloosheid in de regio, op de voet gevolgd door Elburg (4,9%).

FIGUUR 2.1G BEROEPSBEVOLKING EN ARBEIDSPARTICIPATIE IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

In absolute aantallen (x 1.000; linkeras) en aandeel (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking in % (rechteras); 2010–2015

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

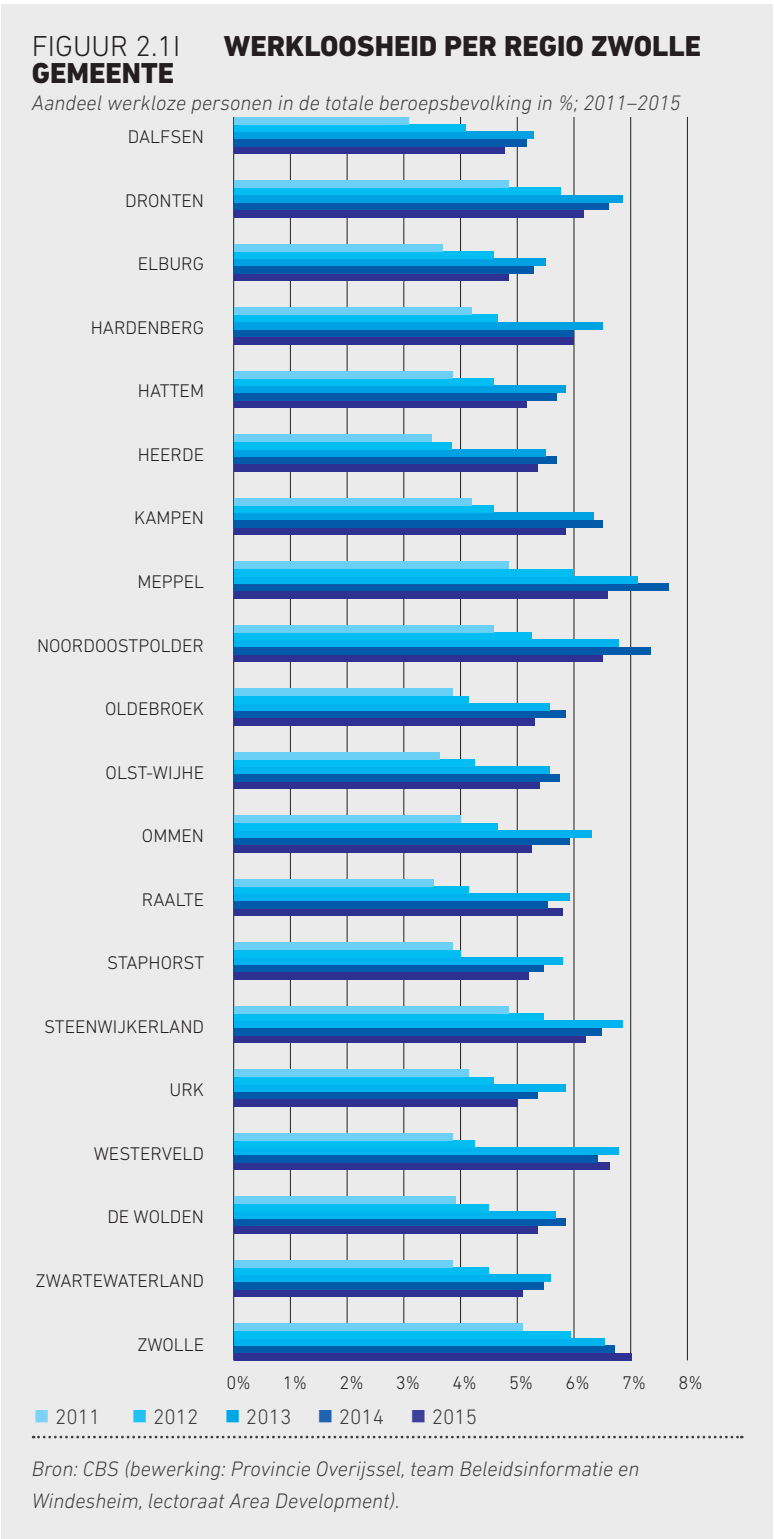
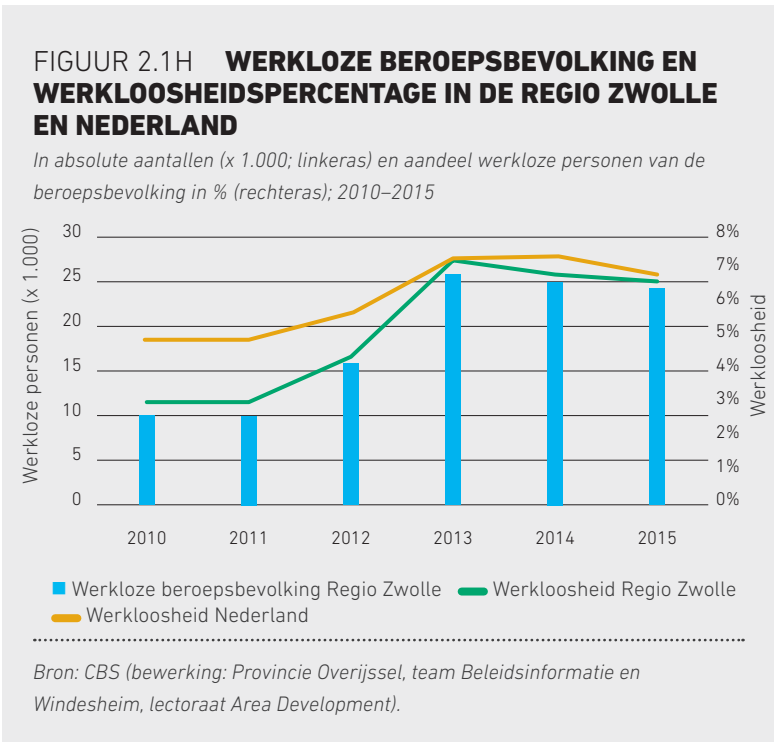
Participatie naar opleiding, leeftijd en geslacht

Arbeidsparticipatie en werkloosheid zijn uitgesplitst naar opleidingsniveau, leeftijd en geslacht. Het verschaft inzicht in wie werken, wie niet werken én in welke groep het potentiële arbeidsaanbod zich bevindt.

Het beeld dat naar voren komt uit figuur 2.1k is dat de samenstelling van de arbeidsmarktdeelname (werkzame en werkloze personen) in de Regio Zwolle sterke gelijkenissen vertoont met het landelijke arbeidsaanbod. Vooral ten aanzien van de arbeidsparticipatie naar geslacht; de bruto participatiegraad van mannen en vrouwen in de Regio Zwolle is nagenoeg gelijk aan de landelijke bruto participatiegraden voor deze groepen. Enig verschil zit in de arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau. Het aandeel laagopgeleiden dat actief is, is in de Regio Zwolle 56%, terwijl dit landelijk 52% is. Een verschil in dezelfde orde van grootte tussen de Regio Zwolle en landelijk zit in het aandeel jongeren (15-25 jaar) dat actief is. In de Regio Zwolle ligt dit met 70% net iets hoger dan het landelijke gemiddelde van 68%.

Verder valt de relatief lage arbeidsparticipatie op van de leeftijdscategorie 45-75 jaar. Voor een belangrijk deel is dit te wijten aan de gehanteerde (Europese) leeftijdsdefinities voor het indelen van de arbeidsmarkt. Een groot deel van de mensen tussen 65 en 75 jaar zal al gepensioneerd zijn. Desalniettemin worden zij meegenomen in de arbeidsmarktstatistieken, wat resulteert in een enigszins vertekend beeld van de arbeidsparticipatie van de leeftijdscategorie 45-75 jaar.

Figuur 2.1I geeft een ander opvallend beeld van de Regio Zwolle. Een regio waar de beroepsbevolking uit relatief veel middelbaar opgeleiden bestaat. Dit maakt de regio enigszins kwetsbaar. Vanuit met name technische sectoren komt het signaal dat het gevraagde opleidingsniveau geleidelijk aan verschuift naar hogere niveaus. Dat komt door de steeds verdergaande automatisering en innovatie, waardoor er minder mensen voor het 'gewone' werk nodig zijn en juist meer mensen die hele processen kunnen overzien, kunnen meedenken en met de klant kunnen communiceren. Meer in het algemeen worden taken complex, ook in beroepen waar automatisering geen hele grote rol speelt, bijvoorbeeld vanwege veranderende wensen van klanten; dat vraagt om een hoger werk- en denkniveau dan voorheen.¹⁶ Hierdoor is het de arbeidsmarktpositie van met name middelbaar geschoolde werknemers die onder druk komt te staan. Laag en middelbaar opgeleiden samen beslaan ruim 70% van de beroepsbevolking.

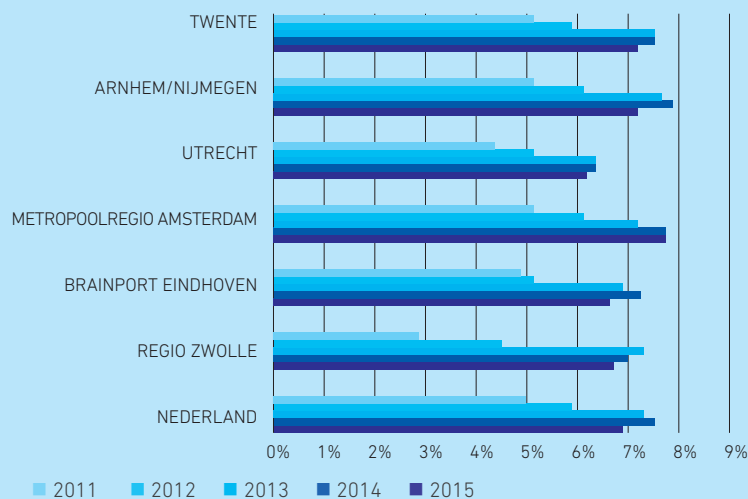
REGIO ZWOLLE IN PERSPECTIEF: WERKLOOSHEID

Hoe verhoudt de arbeidsmarkt in de Regio Zwolle zich ten opzichte van andere regio's? Om hier achter te komen is de werkloosheid in verschillende regio's met elkaar vergeleken. De regio's waarmee de Regio Zwolle vergeleken is zijn de niet-Randstedelijke tech-regio's Twente en Brainport Regio Eindhoven en de regio Arnhem/Nijmegen. De Randstedelijke regio's waarmee een vergelijking wordt gemaakt zijn Utrecht en Metropoolregio Amsterdam.¹⁵

Met een werkloosheid van 6,7% zijn de prestaties van de regionale arbeidsmarkt van de Regio Zwolle in 2015 vergelijkbaar met die met die van Brainport Eindhoven (6,7%) en Nederland als geheel (6,9%). Alleen Utrecht presteert in dit opzicht beter (6,5% werkloosheid). Maar afgemeten aan de ontwikkeling van de werkloosheid, dan laat de Regio Zwolle een verhoudingsgewijs gematigde daling zien. Ten opzichte van 2014 is de werkloosheid in 2015 met 0,3 procentpunt gedaald. Alleen regio Utrecht en Metropoolregio Amsterdam lieten een nog beperktere daling zien van respectievelijk 0,1 procentpunt en een ongewijzigd werkloosheidpercentage. In Brainport Eindhoven en de regio Arnhem/Nijmegen slonk de werkloosheid het hardst; elk met 0,6 procentpunt, iets meer dan de landelijke gemiddelde daling (0,5 procentpunt). Twente bleef steken op een werkloosheid die afnam met 0,4 procentpunt. Voor alle regio's geldt nog wel dat de werkloosheid fors boven het niveau ligt van een aantal jaren geleden (voor de Grote Recessie van 2008).

FIGUUR 2.1J WERKLOOSHEID REGIONAAL VERGELEKEN

Aandeel werkloze personen van de beroepsbevolking in %; 2011–2015

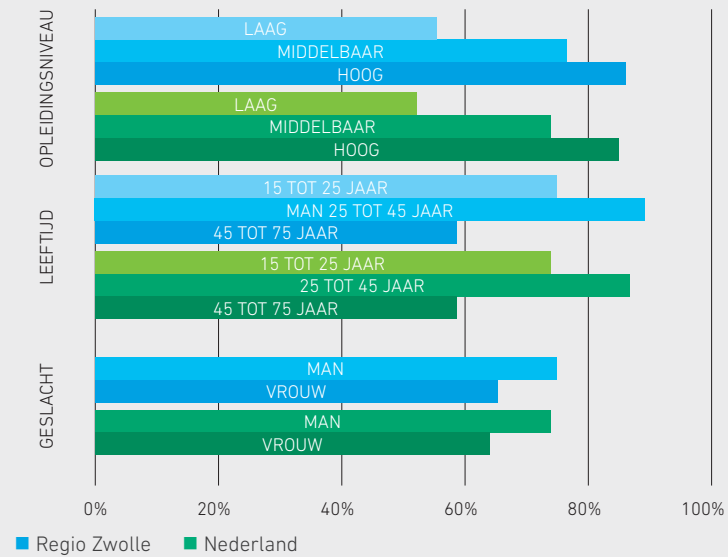
Bron: CBS, Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam
(bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

Afgezet tegen Nederland is dit fors. Gemiddeld genomen is namelijk 65% van de beroepsbevolking laag dan wel middelbaar opgeleid.

Gekeken naar het deel van de beroepsbevolking dat werkloos is, valt wederom het verschil in samenstelling naar opleidingsniveau op (zie figuur 2.1m). Vanuit nationaal perspectief, kenmerkt de werkloosheid in de Regio Zwolle zich door een bovengemiddeld aandeel laag en middelbaar opgeleiden. Dit is deels te verklaren door de bovengemiddelde aanwezigheid van deze groepen in de beroepsbevolking. Voor hoogopgeleiden in de Regio Zwolle geldt dat zij over het algemeen een goede aansluiting hebben op de arbeidsmarkt; een relatief klein deel van de geregistreerde werkloosheid komt voor hun rekening. Verder is in figuur 2.1m te zien dat in de werkloze beroepsbevolking in de Regio Zwolle zich verhoudingsgewijs veel jongeren bevinden; de groep 15 tot 25 jaar is oververtegenwoordigd in de werkloosheidscijfers in vergelijking met de samenstelling van de Nederlandse werkloze beroepsbevolking. De gematigde werkgelegenheidsgroei remt de instroom van jongeren in het arbeidsproces.

FIGUUR 2.1K ARBEIDSPARTICIPATIE IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

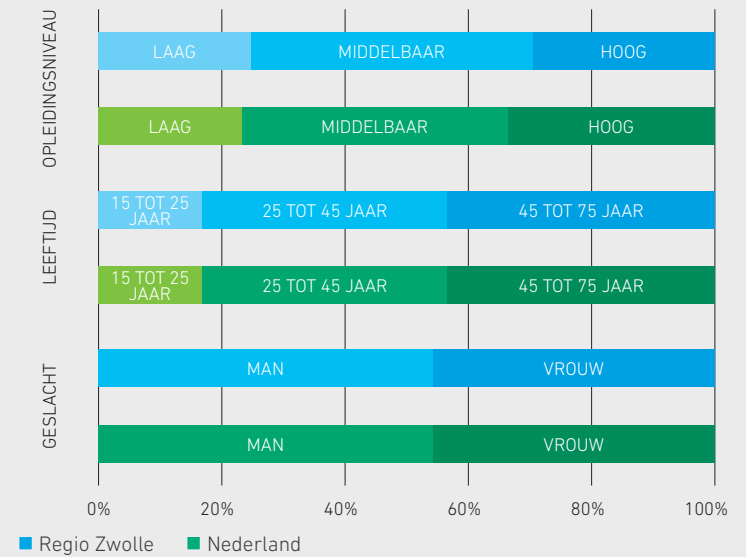
Aandeel van de beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking naar opleidingsniveau, leeftijdscategorie en geslacht in %; 2015

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.1L SAMENSTELLING BEROEPSBEVOLKING IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

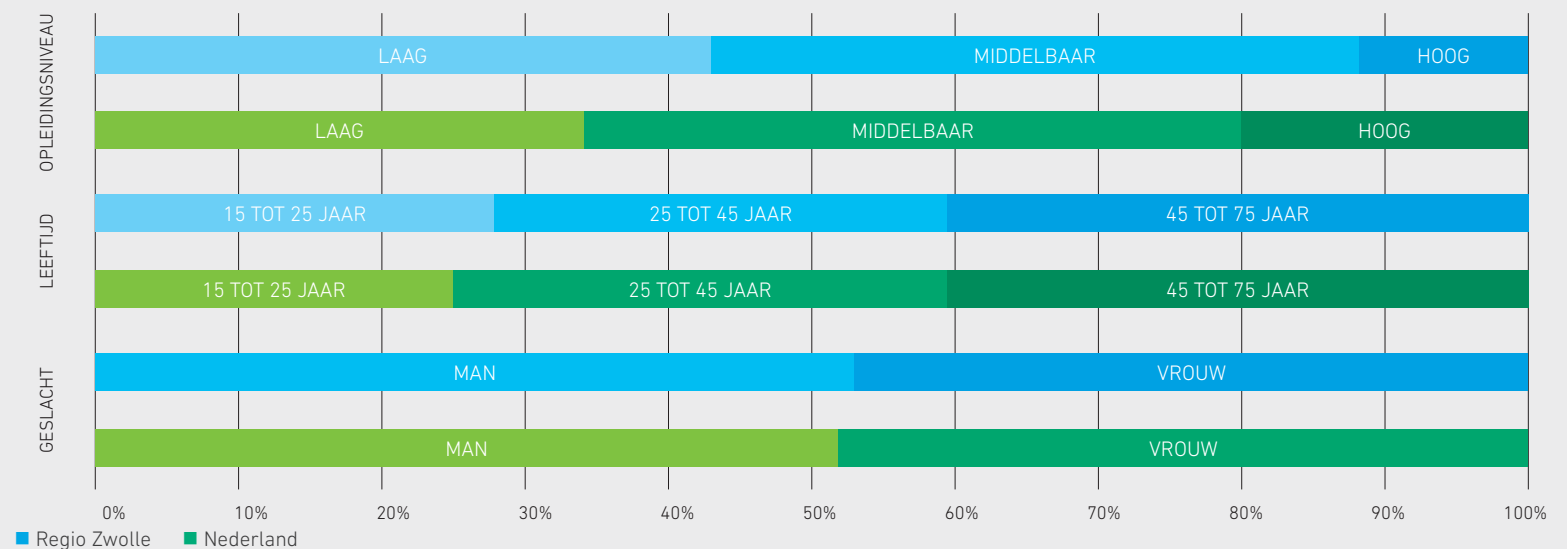
Verdeling naar opleidingsniveau, leeftijd en geslacht in %; 2015

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.1M SAMENSTELLING WERKLOZE BEROEPSBEVOLKING IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Verdeling naar opleidingsniveau, leeftijd en geslacht in %; 2015

Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

2.2 FORENSEN- EN KOOPSTROMEN

Forensenstromen

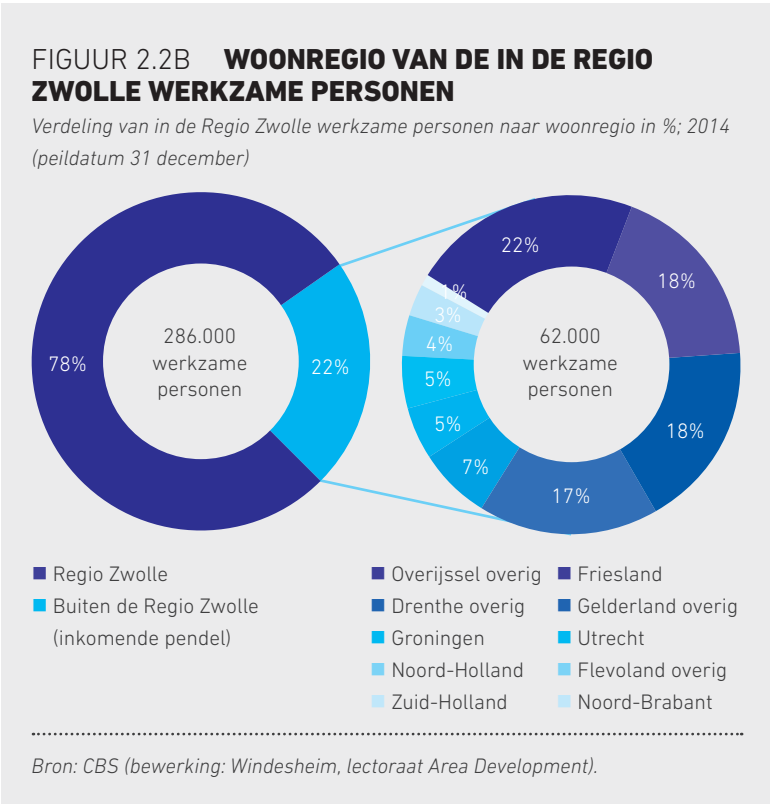
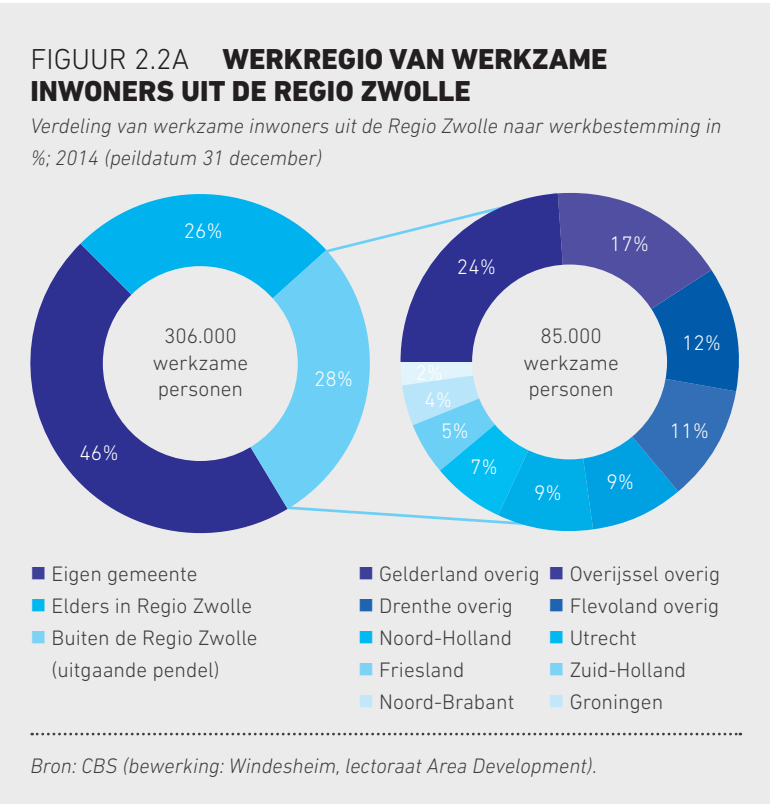
De mate van verwevenheid van een regio op het gebied van arbeid komt onder andere tot uiting in de forensenstromen. Pendel is één van de mechanismen om de vraag naar en het aanbod van arbeid binnen een regio op elkaar aan te laten sluiten. Lokale mismatches tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt kunnen door pendel (deels) worden tenietgedaan. Uit de figuren 2.2a en 2.2b is op te maken dat voor de Regio Zwolle de balans van arbeidsvraag en -aanbod negatief is. Eind december 2014 komen dagelijks gemiddeld 62.000 personen naar de Regio Zwolle om er te werken. Daar staan 85.000 'uitgaande' werkzame inwoners tegenover (inwoners die buiten de Regio Zwolle werken). Per saldo levert dit een negatieve woon-werkbalans van 23.000 personen op.

Ruim 72% van de werkzame beroepsbevolking woonachtig in de Regio Zwolle blijkt binnen de Regio Zwolle te werken. Hiervan werken bijna 80.000 inwoners in de eigen woongemeente, terwijl 142.000 werkende inwoners elders in de Regio Zwolle werken. Blijft over een groep van 85.000 personen die buiten de Regio Zwolle werkt (zie figuur 2.2a). Van deze uitgaande pendel werkt bijna een kwart in het overige deel van de provincie

Gelderland, dat niet deel uitmaakt van de Regio Zwolle. Hierna volgen Overijssel, Drenthe en Flevoland als werkprovincies voor werknemers uit de Regio Zwolle. Ook hierbij gaat het om de gedeelten van de betreffende provincies die niet deel uitmaken van de Regio Zwolle.

Andersom is te zien dat in de Regio Zwolle 22% van de banen vervuld wordt door werknemers van buiten de regio (zie figuur 2.2b). De provincie Overijssel (de overige gemeenten die geen onderdeel zijn van de Regio Zwolle) is het belangrijkste herkomstgebied van werknemers van buiten de regio, opvallend genoeg op de voet gevolgd door Friesland en Drenthe. De Regio Zwolle blijkt een relatief grote aantrekkingskracht te hebben op werknemers uit het noorden. Daarentegen is Flevoland (het deel dat geen onderdeel is van de Regio Zwolle) als aangrenzende provincie een stuk minder georiënteerd op de Regio Zwolle als het om werk gaat.

Toch vinden per saldo de grootste forensenstromen binnen de Regio Zwolle plaats. Het duidt erop dat veel inwoners uit de verschillende gemeenten zich verplaatsen naar werk in andere delen van de Regio Zwolle. Belangrijke voorwaarde is een toereikend regionaal vervoersnetwerk. De hoofdinfrastructuur die de regio met de rest van Nederland verbindt is belangrijk, maar minstens zo belangrijk is de capaciteit en fijnmazigheid

van de infrastructuur binnen de regio die zorgt voor het goed functioneren van de regionale arbeidsmarkt. Gedetailleerde informatie over de mate waarin de vraag naar en het aanbod van arbeid in de gemeenten met elkaar overeenkomen (woon-werkbalans) en de pendelstromen in 2014 (woon-werkverkeer) zijn opgenomen in de bijlagen 1 en 2.

Koopstromen

Een andere indicator die een indruk geeft van de mate van verwevenheid van een regio zijn de zogeheten koopstromen. In dit geval betreft het bestedingen (aan 'niet-dagelijkse' artikelen) die de consument in de detailhandel doet. Door te kijken waar (in welke gemeenten) consumenten uit de verschillende Regio Zwolle gemeenten hun bestedingen doen,

ontstaat een beeld van regionale patronen in het bestedingsgedrag van consumenten.

Figuur 2.2c geeft een overzicht van deze koopstromen, in 2014. Deze figuur is tot stand gekomen op basis van consumentenbestedingen van 'niet-dagelijkse' artikelen. Uitgaven voor voeding, persoonlijke verzorging et cetera. zijn daar niet inbegrepen. Het gaat over uitgaven aan bijvoorbeeld mode- en luxeartikelen, woninginrichting, boekhandels, tuincentra, hobbyzaken et cetera. Dat is gedaan omdat bestedingen aan dagelijkse artikelen doorgaans in zeer grote mate in de eigen gemeente worden gedaan en daarom een beperkte afspiegeling geven van regionale patronen.

FIGUUR 2.2C KOOPSTROMEN

Regionale verdeling consumentenbestedingen aan niet-dagelijkse artikelen in % ; 2014

BESTEMMINGS- GEMEENTEN	HERKOMST- GEMEENTEN	Dronten	Noordoostpolder	Urk	Dalfsen	Hardenberg	Kampen	Ommen	Staphorst	Steenwijkerland	Zwartewaterland	Zwolle	Elburg	Hattem	Heerde	Oldebroek	Meppel	Westerveld	De Wolden	Olst-Wijhe	Raalte	TOTAAL
Dronten		69,2%	0,6%	0,5%	0,0%	0,0%	1,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	2,7%	0,1%	0,0%	0,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	4,5%
Noordoostpolder		1,0%	65,0%	8,0%	0,0%	0,0%	0,6%	0,0%	0,3%	3,1%	0,3%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	4,3%
Urk		0,2%	6,6%	73,7%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,5%
Dalfsen		0,1%	0,2%	0,1%	59,3%	1,1%	1,0%	8,9%	5,2%	0,8%	1,6%	1,3%	0,1%	0,4%	0,1%	0,6%	0,3%	0,1%	0,6%	0,4%	3,1%	3,7%
Hardenberg		0,1%	1,8%	0,2%	3,2%	78,1%	0,1%	16,4%	1,2%	0,2%	0,4%	0,3%	0,1%	6,0%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	5,8%	1,1%	0,2%	7,1%
Kampen		2,0%	1,9%	1,0%	0,3%	0,1%	66,8%	0,1%	0,9%	0,4%	3,6%	1,1%	3,5%	0,9%	0,7%	4,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,3%	0,4%	6,5%
Ommen		0,0%	0,0%	0,0%	2,9%	0,8%	0,1%	32,2%	0,1%	0,0%	0,1%	0,2%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,3%	0,9%
Staphorst		0,1%	0,3%	0,2%	3,4%	0,5%	1,0%	0,9%	59,4%	2,8%	3,8%	1,1%	0,2%	0,3%	0,1%	0,7%	15,5%	5,6%	3,7%	0,3%	0,3%	3,1%
Steenwijkerland		0,1%	3,4%	0,2%	0,3%	0,1%	0,1%	0,1%	0,7%	66,4%	2,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	4,1%	12,4%	0,8%	0,1%	0,1%	5,5%
Zwartewaterland		0,2%	0,7%	0,1%	0,4%	0,0%	3,4%	0,4%	1,6%	1,9%	63,3%	0,9%	0,2%	0,4%	0,1%	0,6%	4,5%	0,2%	3,4%	0,1%	0,1%	2,8%
Zwolle		2,0%	2,6%	1,0%	12,8%	1,7%	9,0%	9,1%	5,4%	3,3%	9,8%	79,0%	6,1%	15,5%	6,2%	10,1%	3,9%	1,5%	1,3%	9,3%	10,8%	21,1%
Elburg		2,5%	0,1%	0,3%	0,1%	0,0%	1,4%	0,0%	0,1%	0,0%	0,3%	0,3%	50,4%	1,0%	1,1%	11,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	2,2%
Hattem		0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,8%	0,1%	0,0%	0,0%	0,4%	0,7%	0,3%	49,3%	4,1%	3,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%	1,6%
Heerde		0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,3%	1,1%	5,1%	56,6%	1,4%	0,1%	0,0%	0,0%	0,7%	0,0%	2,2%
Oldebroek		1,6%	0,4%	0,1%	0,2%	0,3%	3,2%	0,1%	1,0%	0,1%	0,3%	0,9%	12,4%	8,5%	3,9%	54,8%	0,2%	0,0%	0,0%	0,3%	0,1%	3,0%
Meppel		0,0%	0,2%	0,1%	1,1%	0,5%	0,1%	0,1%	8,1%	5,0%	2,2%	0,2%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	51,6%	8,7%	9,3%	0,0%	0,0%	3,4%
Westerveld		0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,4%	0,0%	1,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,5%	32,3%	0,9%	0,0%	0,0%	1,1%
De Wolden		0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,7%	0,0%	0,2%	5,9%	0,7%	0,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	3,6%	4,4%	44,3%	0,0%	0,1%	2,2%
Olst-Wijhe		0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,4%	0,0%	0,1%	0,3%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	43,6%	4,3%	1,5%
Raalte		0,0%	0,0%	0,0%	4,3%	0,1%	0,1%	1,6%	0,5%	0,0%	0,3%	0,7%	0,0%	0,5%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,3%	15,6%	63,3%	4,5%
Regio Zwolle		79,2%	83,9%	85,6%	89,1%	84,0%	89,4%	70,7%	90,6%	86,0%	89,1%	88,0%	77,3%	88,4%	73,7%	87,7%	85,1%	65,8%	70,7%	72,4%	83,1%	83,7%
rest Zuidwest-Drenthe		0,2%	0,2%	0,1%	1,3%	3,3%	0,7%	6,0%	4,1%	1,4%	1,1%	0,7%	0,1%	0,2%	0,1%	0,3%	5,9%	8,5%	19,6%	0,1%	0,2%	2,1%
rest Zuidwest-Overijssel		0,0%	0,1%	0,0%	0,3%	0,1%	0,3%	0,2%	0,2%	0,0%	0,0%	0,3%	0,1%	0,3%	0,6%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	12,6%	3,3%	0,7%
rest Veluwe		4,7%	2,2%	1,6%	1,7%	0,3%	1,9%	0,7%	1,0%	0,5%	1,7%	1,2%	16,3%	4,6%	19,4%	6,9%	0,4%	1,8%	0,2%	7,3%	1,2%	2,8%
rest Flevoland		8,9%	2,8%	3,3%	0,3%	0,1%	1,4%	0,2%	0,3%	0,5%	0,3%	0,8%	0,8%	0,6%	1,5%	0,5%	0,3%	2,1%	0,2%	0,2%	0,2%	1,3%
rest Nederland		7,0%	10,9%	9,4%	7,3%	12,3%	6,3%	22,1%	3,8%	11,5%	7,8%	9,0%	5,4%	5,9%	4,7%	4,5%	8,2%	21,7%	9,2%	7,4%	12,0%	9,3%
TOTAAL		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bron: Rabobank Koopstromenmonitor 2014 (bewerking AldusWillem).

De herkomstgemeenten (de woonplaats van de consumenten) en de bestemmingsgemeenten van de bestedingen zijn gegroepeerd naar de COROP-regio waartoe ze behoren; zo staan bijvoorbeeld alle gemeenten behorende tot COROP-regio Flevoland bij elkaar, de gemeenten behorende tot COROP-regio Noord-Overijssel et cetera. De percentages zijn het aandeel van de totale binnenlandse bestedingen. Het kolomtotaal is zodoende steeds 100%, doordat ook de niet tot de Regio Zwolle behorende gemeenten zijn weergegeven, aangeduid als 'rest...'.¹⁷ Zo kan uit de figuur bijvoorbeeld opgemaakt worden dat 69,2% van de consumentenbestedingen van inwoners van Dronten binnen Dronten zelf blijft. Elburg is op grote afstand (binnen de Regio Zwolle) met 2,5% de tweede bestemmingsgemeente. Maar meer koopkracht (8,9%) vloeit naar de rest (de niet tot de Regio Zwolle behorende gemeenten) van de COROP-regio Flevoland; de overige gemeenten in de provincie Flevoland (COROP-regio en provincie zijn in het geval van Flevoland hetzelfde gebied). Ter vergelijking: de andere Flevolandse gemeenten, Noordoostpolder en Urk, zijn minder op de provincie Flevoland gericht. Van de totale (niet-dagelijkse) bestedingen van inwoners van deze gemeenten wordt respectievelijk 2,8% en 1,6% in de rest van Flevoland gedaan.

Gekeken naar de koopstromen dan blijkt voor alle gemeenten de eigen gemeente verreweg de belangrijkste bestemming van de consumentenbestedingen. Dat geldt ook voor Ommen en Westerveld, hoewel het aandeel van de bestedingen afkomstig uit de eigen gemeente daar met, respectievelijk 32,2% en 32,3%, aanzienlijk minder is dan in de overige gemeenten. Voor inwoners uit deze gemeenten zijn Hardenberg en Steenwijkerland duidelijk koopstroombtrekkers; gemeenten met een streekverzorgende functie. Dit type gemeenten bevat een relatief grote stad met een relatief groot winkelaanbod en heeft daardoor extra aantrekkingskracht op consumenten uit andere, omliggende gemeenten.

Niettemin is de betekenis van de gehele Regio Zwolle als bestemming van de (niet-dagelijkse) bestedingen van de eigen inwoners zeer aanzienlijk; voor alle twintig gemeenten gezamenlijk is dat 83,7%. Voorts valt op dat gemeenten die zich aan de rand van de Regio Zwolle bevinden een minder intensieve relatie met de gehele regio hebben dan gemeenten die meer centraal gelegen zijn. De relevantie van de Regio Zwolle is bijvoorbeeld voor Westerveld, De Wolden, Ommen of Dronten minder groot dan voor andere, meer centraal gelegen gemeenten. De eerste drie genoemde gemeenten zijn relatief meer op Zuidwest-Drenthe gericht, Dronten meer op de rest van Flevoland qua niet-dagelijks bestedingen.

2.3 SECTORSTRUCTUUR

Regio's laten zich doorgaans typeren door een beperkt aantal economische activiteiten waarin zij specifiek uitblinken. Dit zijn de activiteiten waarin zij sterk zijn. Deze specialisatie in bepaalde sectoren heeft te maken met de aanwezigheid van comparatieve voordelen. Met andere woorden, unieke lokale productiefactoren, zoals personeelskwalificaties, aanwezigheid van grondstoffen, geografische ligging, et cetera, bepalen de mate waarin een regio in staat is bepaalde goederen en diensten efficiënter te produceren dan elders. Een hoge mate van specialisatie in een bepaalde sector is een uiting van regionale productievoordelen en daarmee van concurrentiekracht.

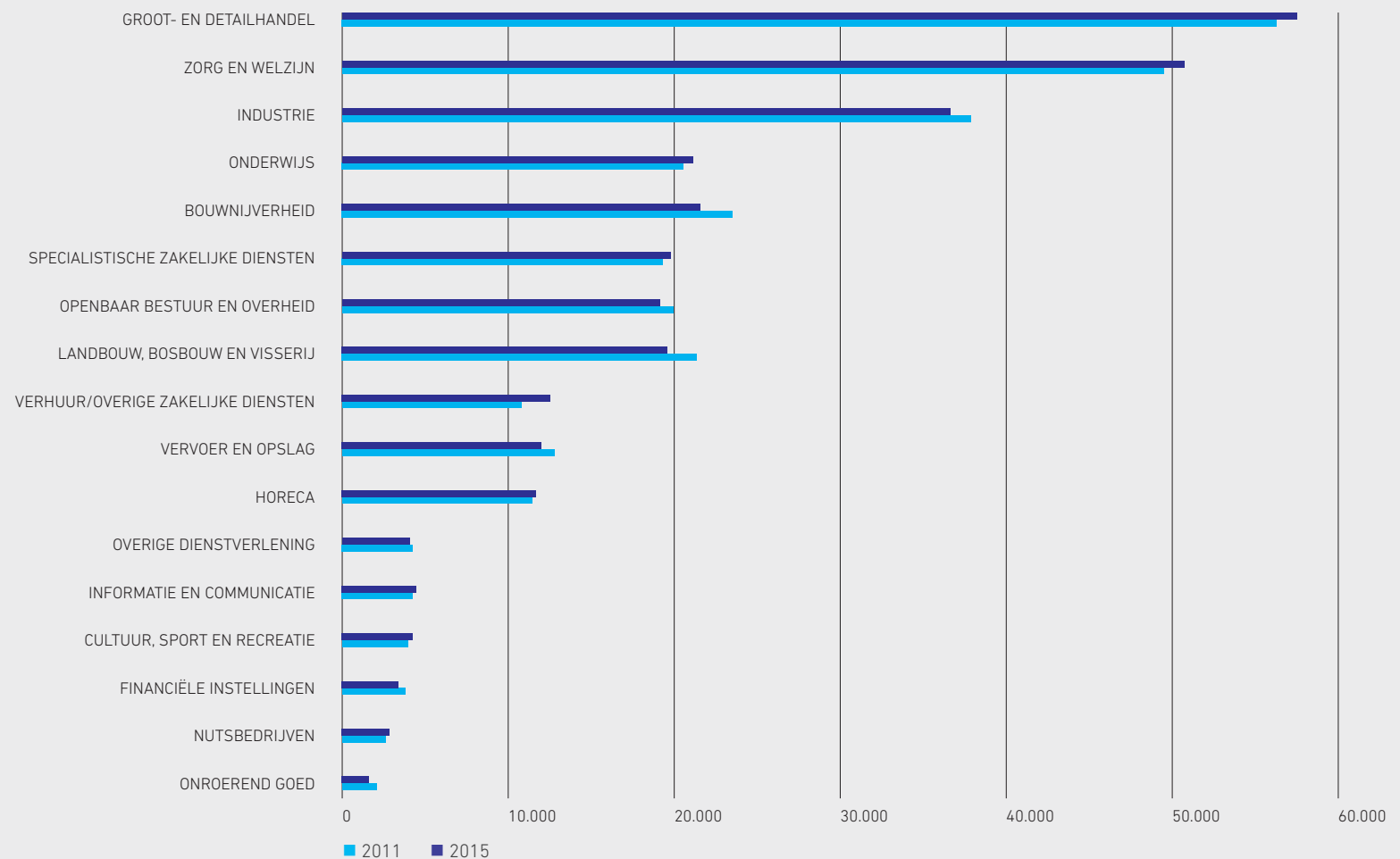
Op verschillende indelingsniveaus – in zeventien sectoren (volgens de standaard classificatie van economische activiteiten¹⁸), in negen topsectoren, in vijf regionale topsectoren – wordt de economische sectorstructuur van de Regio Zwolle uitgelicht.

Opbouw van de economie van de Regio Zwolle

De economie van de Regio Zwolle biedt plaats voor ruim 53.000 bedrijfsvestigingen. Al deze bedrijven samen zorgen voor precies 318.549 arbeidsplaatsen. Als gekeken wordt naar de verdeling van arbeidsplaatsen over verschillende sectoren (volgens de standaard classificatie van economische activiteiten), dan is te zien dat in 2015 de meeste mensen

FIGUUR 2.3A SECTORSTRUCTUUR VAN DE REGIO ZWOLLE (STANDAARD BEDRIJFSINDELING)

Aantal werkzame personen per sector; 2011 en 2015

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

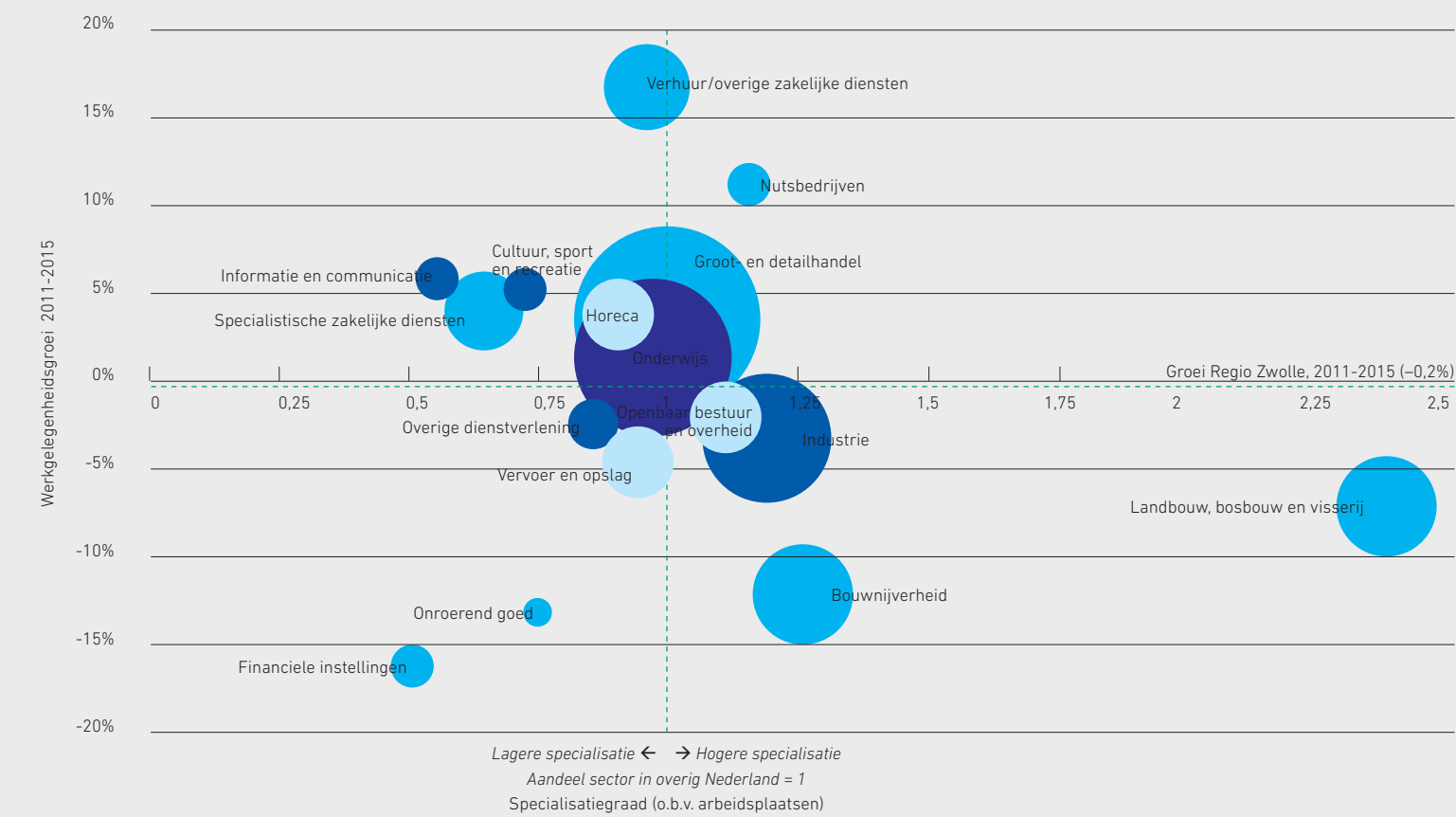
werken in de Groot- en detailhandelssector; met ruim 57.000 werknemers neemt deze sector 18% van de werkgelegenheid in de Regio Zwolle voor zijn rekening (zie figuur 2.3a). Een andere grote sector is Zorg en welzijn; met bijna 51.000 arbeidsplaatsen heeft het een aandeel van 16% in de totale werkgelegenheid. De top drie van sectoren, in termen van aantal banen, wordt gecompleteerd door Industrie. De ruim 37.000 industriële banen zorgen voor 12% van de werkgelegenheid. Wat ook uit figuur 2.3a is op te maken, is dat het economische herstel, dat sinds vorig jaar is ingezet, er nog niet voor zorgt dat in alle sectoren het aantal arbeidsplaatsen in 2015 het peil van 2011 overstijgt. In totaal bood de Regio Zwolle in 2011 ruim 319.000 arbeidsplaatsen, ruim 600 meer dan in 2015 (zie ook figuur

2.1a). Sectoren die al wel fors herstel tonen zijn de twee grootste sectoren in de Regio Zwolle; Groot- en detailhandel en Zorg en welzijn. Ook Onderwijs en Verhuur/overige zakelijke diensten bieden in 2015 meer arbeidsplaatsen dan in 2011. Voor de grotere regionale sectoren Bouwnijverheid en Industrie geldt daarentegen dat zij, in termen van aantal arbeidsplaatsen, de gevolgen van de recessie nog niet te boven zijn. Hetzelfde geldt voor Landbouw, bosbouw en visserij. In 2015 zijn er ongeveer 1.000 personen minder werkzaam in deze sector dan in 2011.

Maar de grootte van de afzonderlijke sectoren zegt nog weinig over de mate van specialisatie van de betreffende sector, en dus de concurrentiekracht ten

FIGUUR 2.3B SPECIALISATIE PATROON EN GROEI VAN DE REGIO ZWOLLE (STANDAARD BEDRIJFSINDELING)

Specialisatiegraad (op basis van arbeidsplaatsen), 2015 (horizontale as); werkgelegenheidsgroei in %, 2011-2015 (verticale as); aantal arbeidsplaatsen per sector (grootte bol), 2015

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

opzichte van de rest van Nederland. Hiervoor is de specialisatiegraad per sector (in jargon ook locatiequotiënt genoemd) berekend. De specialisatiegraad drukt de relatieve positie uit die elke sector in de Regio Zwolle inneemt ten opzichte van de Nederlandse economie. Het is de verhouding tussen het sectorale aandeel in de regionale economie in vergelijking met het nationale aandeel. In dit geval gaat het om het aandeel arbeidsplaatsen. De specialisatiegraad geeft zodoende aan de relatieve over- of ondervertegenwoordiging van een sector in de economie in de Regio Zwolle (in termen van arbeidsplaatsen). Een specialisatiegraad hoger dan 1 zegt dat de betreffende sector relatief oververtegenwoordigd is, ofwel dat er sprake is van een sterke concurrentiepositie op dit terrein.

Figuur 2.3b geeft een indruk van de huidige economische specialisatiepatroon en de werkgelegenheidsgroei, over de periode 2011–2015, in de Regio Zwolle. De horizontale positie van de bollen drukt de mate van specialisatie op basis van het aantal arbeidsplaatsen uit van de betreffende sector. De verticale positie drukt de werkgelegenheidsontwikkeling uit. Verder weerspiegelt de grootte van de bollen de absolute omvang van de betreffende sectoren in aantal banen.

De figuur is op te delen in vier kwadranten die gevormd worden door (i) het aandeel van iedere sector in de werkgelegenheid in de Regio Zwolle ten opzichte van overig Nederland, de specialisatiegraad (verticale stippellijn) en (ii) de groei van de werkgelegenheid van de Regio Zwolle (horizontale stippellijn). Ten opzichte van Nederland als geheel is de Regio Zwolle sterk gespecialiseerd in de sectoren aan de rechterzijde van de verticale stippellijn. Een sprekend voorbeeld is de agrarische sector. In 2015 was 6% van het totale aantal arbeidsplaatsen in de Regio Zwolle te vinden in de sector Landbouw, bosbouw en visserij. In de rest van Nederland was dit aandeel 1%. Dit resulteert in een hoge specialisatiegraad (2,3), weergegeven in de positie aan de rechterzijde van de figuur. Het beeld dat uit figuur 2.3b naar voren komt voor wat betreft de economische specialisatie van de Regio Zwolle, is dat de economische structuur van de Regio Zwolle vrij sterk lijkt op de structuur van Nederland als geheel; het merendeel van de sectoren ligt qua specialisatiegraad rond de 1. Weinig sectoren in de Regio Zwolle zijn relatief sterk oververtegenwoordigd dan wel sterk ondervertegenwoordigd. Maar hoewel niet uitgesproken groot qua aantal banen, is zoals eerder aangegeven, de agrarische sector bovengemiddeld aanwezig in de Regio Zwolle. Het aandeel van de agrarische sector in de regionale economie is hoog in vergelijking met het aandeel van de agrarische sector in de nationale economie. Voor de overige sectoren ter rechterzijde van de verticale stippellijn geldt eveneens dat ze qua aantal banen, hoewel in veel mindere mate dan landbouw, bovengemiddeld vertegenwoordigd zijn in de Regio Zwolle. Dit zijn sectoren waarin de regio een (licht) concurrentievoordeel heeft. Minstens zo belangrijk ten aanzien van sommige van deze sectoren is de omvangrijkheid ervan. Wat al eerder in figuur 2.3a signaleerd werd, is dat Groot- en detailhandel en Industrie toonaangevende sectoren zijn in termen van aantal banen. Gelet hierop, en

hun relatieve oververtegenwoordiging ten opzichte van Nederland, maakt dat de Groot- en detailhandel en Industrie belangrijke sectoren zijn voor de Regio Zwolle.

Sectoren in de Regio Zwolle die bovengemiddeld snel groeiden tussen 2011 en 2015 bevinden zich boven de horizontale stippellijn. Wat opvalt is dat een aantal als toonaangevend aangeduide sectoren, sectoren waarin de regio gespecialiseerd is, juist gekrompen zijn qua aantal arbeidsplaatsen in de periode 2011–2015 (kwadrant rechtsonder). Van de gevolgen van de Grote Recessie zijn de Industrie, Bouwnijverheid maar ook de agrarische sector nog niet hersteld. Daarnaast kan juist de recessie een stimulans geweest zijn voor arbeidsbesparende, technologische ontwikkelingen in de sector. Gekeken naar boven de horizontale stippellijn, dan is te zien dat in met name arbeidsintensieve dienstverlenende sectoren nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd zijn. Voor zowel commerciële (Verhuur/ overige zakelijke diensten, Groot- en detailhandel) als niet-commerciële diensten (Onderwijs, Zorg en welzijn) is dit het geval.

Nationale topsectoren

Agro & Food, Chemie, Creatieve Industrie, Energie, High Tech Systemen en Materialen (HTSM), Life Sciences & Health, Logistiek, Tuinbouw en Uitgangsmaterialen (TenU), en Water zijn zogeheten topsectoren. Deze negen sectoren zijn aangewezen door de rijksoverheid en bedrijfsleven als speerpunten voor het nationale economisch beleid. Het zijn kennisintensieve sectoren waarin Nederland wereldwijd een vooraanstaande rol speelt. Met het Topsectorenbeleid beogen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid, door samenwerking aan kennis en innovatie, deze positie nog sterker te maken.¹⁹

Conform de landelijke definities van topsectoren zijn in 2015 ruim 111.000 mensen in de Regio Zwolle werkzaam in een topsector. In vergelijking met 2011 zijn dit ongeveer 1.000 werkzame personen extra. Dit is opmerkelijk aangezien in de totale economie van de Regio Zwolle het aantal banen in 2015 is blijven steken op 0,2% onder het niveau van 2011. Alleen gekeken naar de topsectoren dan komt het aantal banen in 2015 1% boven het peil van 2011 uit. De indruk die hieruit naar voren komt is dat de topsectoren beter presteren dan de gemiddelde regionale economie, in termen van banenontwikkeling. Voor wat betreft de topsectorenindeling moet opgemerkt worden dat enkele banen toebedeeld zijn aan verschillende topsectoren, er is in sommige gevallen sprake van enige overlap. Bij HTSM en Chemie komt dit voor, maar ook bij Agro & Food en Tuinbouw en uitgangsmaterialen. Niettemin bedraagt het aandeel van de topsectoren ruim 35% van de totale regionale werkgelegenheid. Dit is vergelijkbaar met de landelijke verhoudingen waarbij het aandeel van de topsectoren in de totale werkgelegenheid is ingeschat op 34%.²⁰

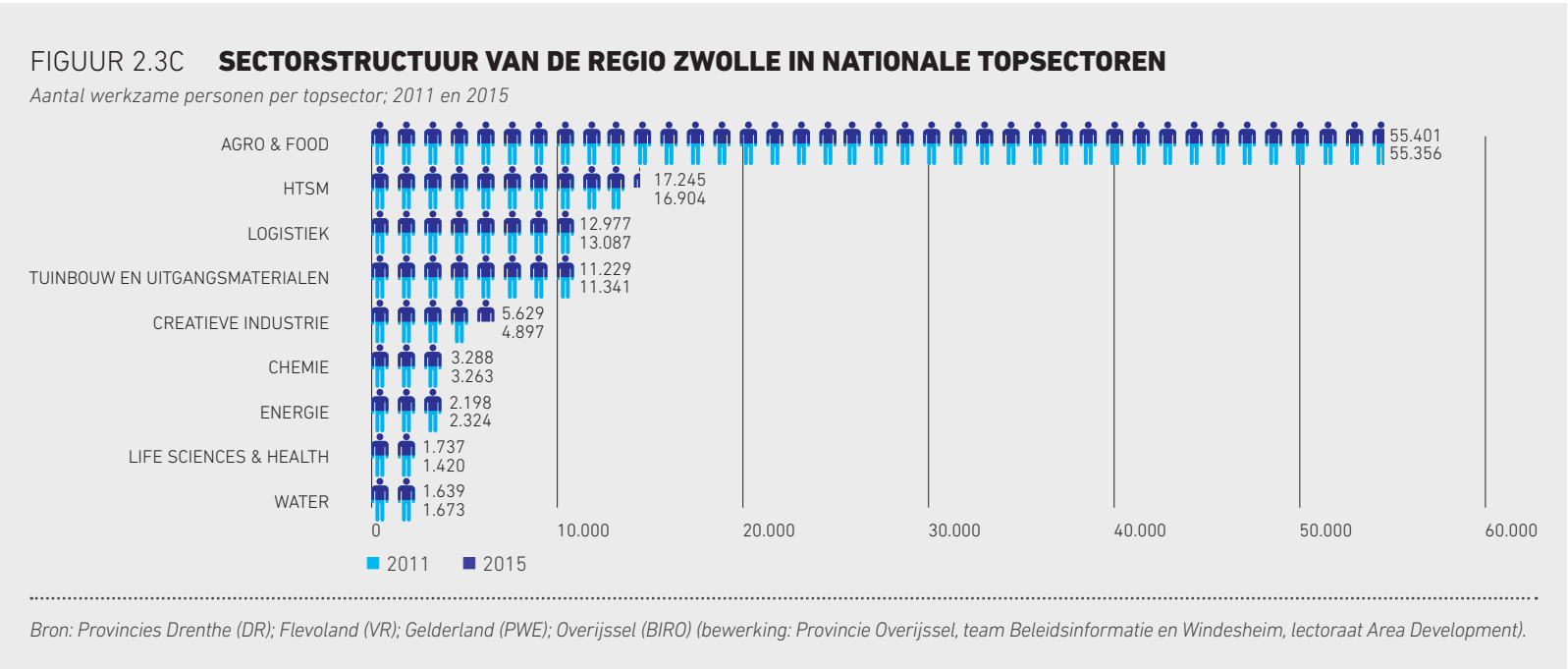
Agro & Food is met 55.000 arbeidsplaatsen de grootste werkgever binnen de topsectoren in de Regio Zwolle; deze sector neemt nagenoeg de helft van de

totale werkgelegenheid in de topsectoren voor zijn rekening. Agro & Food omvat meer dan alleen de bedrijven in de sector landbouw, bosbouw en visserij. Met 19.000 banen draagt de traditionele agrarische sector uiteraard voor een belangrijk deel bij aan de Agro & Food topsector (zie figuur 2.3a), maar het zijn vooral de bedrijven in de toeleverende industrie en (voedsel) verwerkende industrie die veel banen opleveren. Op ruime afstand volgen de overige topsectoren, waarvan HTSM het grootst is. Dat deze sector de op-één-na grootste topsector is hangt direct samen met de sterke vertegenwoordiging van de industriesector in de Regio Zwolle (zie figuren 2.3a en 2.3b). HTSM bestaat namelijk voor een belangrijk deel uit typisch industriële bedrijfstakken, zoals metaalindustrie en vervaardiging van machines en apparaten en transportmiddelen. Daarnaast zijn ook activiteiten die behoren tot de sectoren Informatie en communicatie en Specialistische dienstverlening onderdeel van deze topsector. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om speur- en ontwikkelingswerk en ontwikkeling van software.

Gekeken naar de ontwikkeling van het aantal banen, dan laten ten opzichte van 2011 de topsectoren HTSM, Creatieve Industrie en Life Sciences & Health groei zien. Vooral de groei van HTSM is opmerkelijk gezien de krimp van de totale industriesector (zie figuur 2.3a). Gegeven de samenstelling van HTSM kan de groei voor een belangrijk deel toegeschreven worden aan de ontwikkeling van Informatie en communicatie en Specialistische dienstverlening; sectoren bovengemiddeld gegroeid zijn. De agrarische georiënteerde topsectoren en Chemie zijn ten opzichte van 2011 nagenoeg hetzelfde gebleven voor wat betreft het aantal banen. Dit gaat niet op voor

Logistiek, Energie en Water, topsectoren waarin het aantal banen is afgenomen. Ook voor de topsectoren geldt dat het vooral de arbeidsintensieve activiteiten zijn waarin de afgelopen jaren de meeste banen gecreëerd zijn.

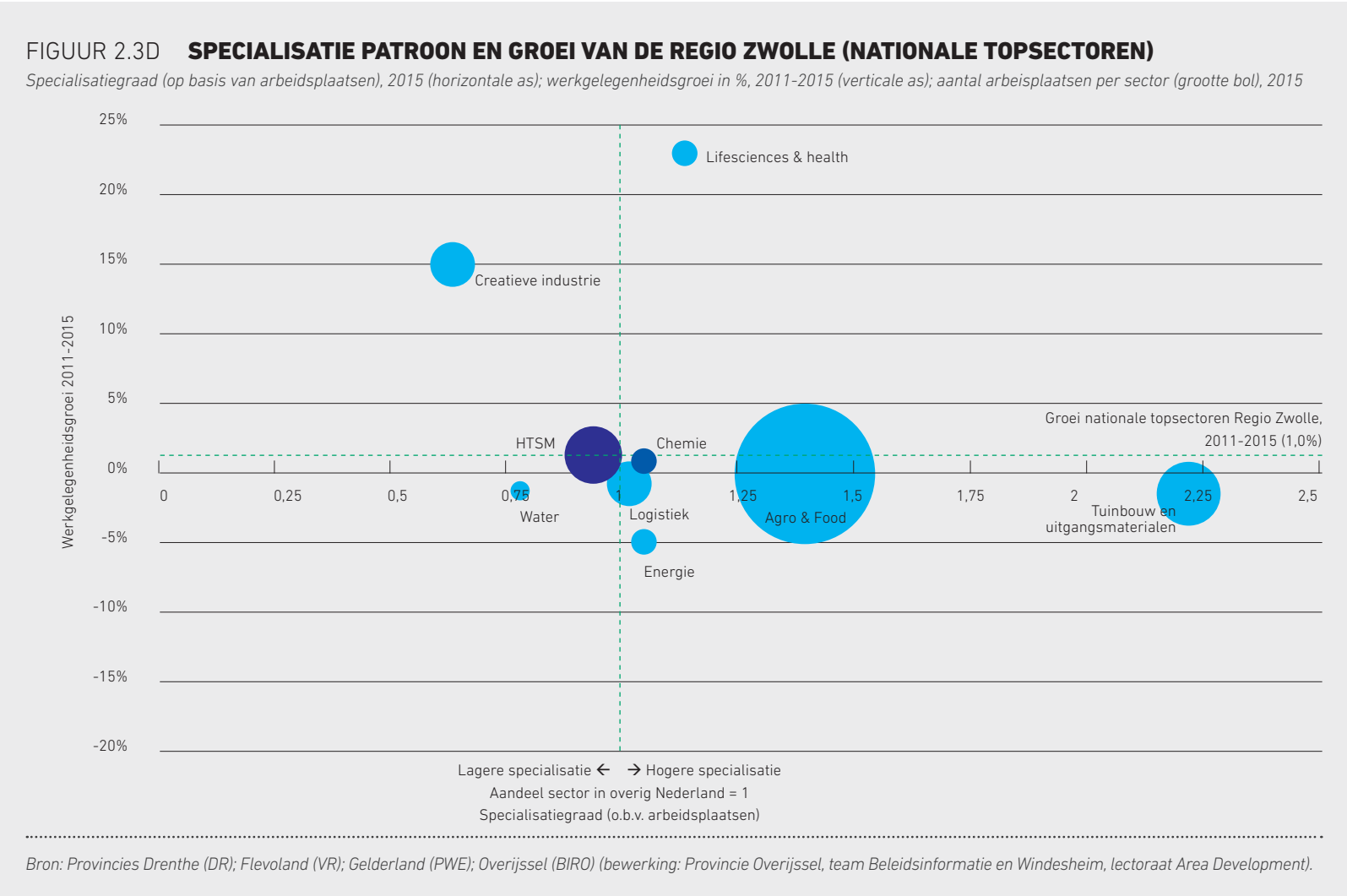
Om meer inzicht te krijgen in de relatieve positie van de topsectoren in de Regio Zwolle ten opzichte van de Nederlandse structuur in topsectoren, zijn ook hier de specialisatiegraden (op basis van arbeidsplaatsen) berekend. Figuur 2.3d geeft weer in welke mate de Regio Zwolle gespecialiseerd is als het om topsectoren gaat (horizontale as), gecombineerd met de absolute omvang van de betreffende topsectoren (weerspiegelt in de grootte van de bollen) en de werkgelegenheidsgroei, over de periode 2011–2015 (verticale as). Wat opvalt is dat de meeste topsectoren ter rechterzijde van de verticale stippellijn gesitueerd zijn. Het geeft aan dat deze sectoren bovengemiddeld aanwezig zijn in de Regio Zwolle. Van deze sectoren zijn Tuinbouw en uitgangsmaterialen²¹ en Agro & Food het meest oververtegenwoordigd. De mate van specialisatie in deze sectoren geeft aan dat de Regio Zwolle ontegenzeggelijk een agrarische regio is, de regio heeft duidelijk een comparatief voordeel in de land- en tuinbouw. Wel moet de kanttekening geplaatst worden dat in deze sectoren de afgelopen jaren nauwelijks tot geen groei in het aantal banen heeft plaatsgevonden. Het tegenovergestelde is van toepassing op de sector HTSM. Hoewel redelijk omvangrijk als topsector in de regio, is HTSM onder gemiddeld vertegenwoordigd in de regio. Niettemin is het aantal banen in deze sector in de periode 2011–2015 gegroeid (+2%).

Regionale topsectoren

In het *Werkplan Economie 2015-2020* is gezamenlijk door bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen een aantal regionale topsectoren voor de Regio Zwolle vastgesteld.²² Er wordt ingezet op vijf als sterk en kansrijk geachte sectoren in de Regio Zwolle, namelijk Agro & Food, Health & Care, Kunststoffen, Logistiek en Vrijetijdseconomie. Deze sluiten qua afbakening aan op de nationale topsectoren, maar kennen in sommige gevallen een eigen definitie passend bij het regionale schaalniveau en de economische structuur van de regio. In 2015 zijn ruim 144.000 mensen in de Regio Zwolle werkzaam in één van de vijf regionale topsectoren. Dat komt overeen met 45% van de totale regionale werkgelegenheid. In figuur 2.3e zijn het aantal arbeidsplaatsen per regionale topsector afgebeeld. Met 55.000 arbeidsplaatsen is het belang van de sector Agro &

Food voor de Regio Zwolle evident. De Regio Zwolle speelt op dit gebied een voortrekkersrol. Met ruim 52.000 arbeidsplaatsen is de regionale topsector Health & Care eveneens een omvangrijke sector. Omdat de regio een bredere focus op Health & Care voorstaat dan de landelijke topsector Life Sciences & Health, valt het aantal arbeidsplaatsen in de regionale topsector op het gebied van health hoger uit dan nationaal. Daarnaast ziet de Regio Zwolle vooral care als belangrijk speerpunt. Activiteiten onder de noemer care zijn formeel ingedeeld in de sector Zorg en welzijn. Met ruim 50.000 werknemers is dit een sector van belang in de regio (zie figuur 2.3a). De vrijetijdseconomie is voor Regio Zwolle een belangrijke economische sector. Het is een brede sector die zijn basis vindt in recreatie en toerisme, maar ook afhankelijk is van de (historische) steden, landschapswaarde en aanwezig natuurschoon. Onder Vrijetijdseconomie vallen deelsectoren

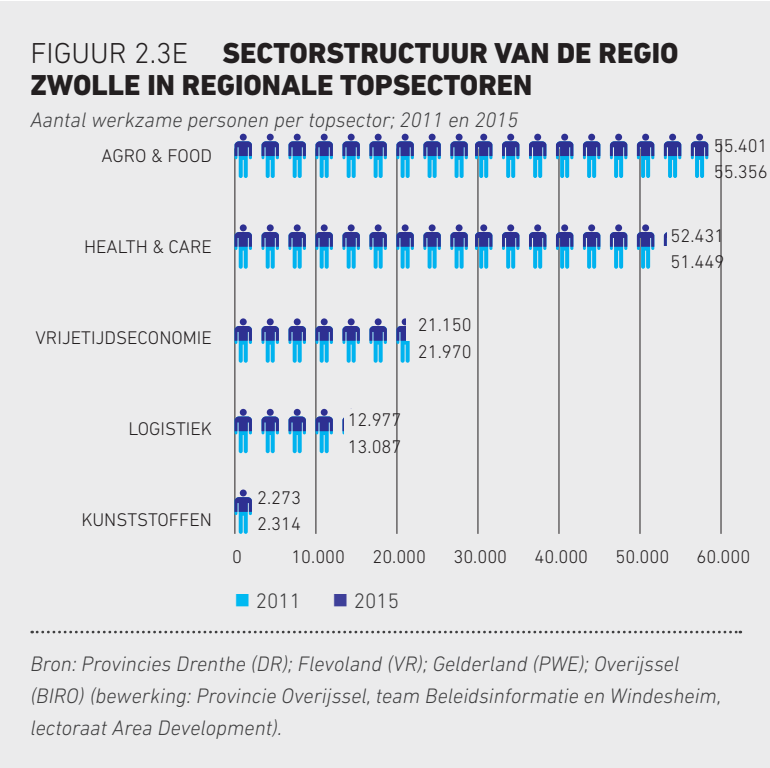

zoals cultuur, recreatie, logiesverstrekking, sport en handel in sport- en reisartikelen.²³ Bij elkaar levert dit ruim 21.000 banen op; 14% van de werkgelegenheid die voortkomt uit regionale topsectoren. Net als Agro & Food sluit de regionale topsector Logistiek aan op definities van de nationale topsectoren. Uitgaande van deze definitie zorgt de logistiek in de Regio Zwolle voor 13.000 banen. De kleinste regionale topsector in termen van werkgelegenheid is Kunststoffen. Vanuit het perspectief van de nationale topsectorenindeling valt Kunststoffen onder Chemie; een sector die niet ruim vertegenwoordigd is in de Regio Zwolle. Van de in totaal 3.288 arbeidsplaatsen in de Regio Zwolle die geschaard worden onder deze nationale topsector, is de grote meerderheid, van 2.273 banen, ook onderdeel van Kunststoffen.²⁴

Wat geldt voor de nationale topsectoren geldt ook voor de regionale topsectoren in de Regio Zwolle: het aantal arbeidsplaatsen in 2015 overstijgt het aantal arbeidsplaatsen in 2011. Hoewel het slechts om 0,1% meer banen in de regionale topsectoren gaat, is daarentegen het totaal over de totale regionale economie gemeten gedaald (–0,2%). Als er wordt ingezoomd op de afzonderlijke regionale topsectoren dan blijkt dat de totale groei vrijwel in zijn geheel op het conto komt van Health & Care. Agro & Food en Kunststoffen zijn qua banenpeil nagenoeg onveranderd gebleven, terwijl het aantal banen in 2015 in de Vrijetijdseconomie en Logistiek bij

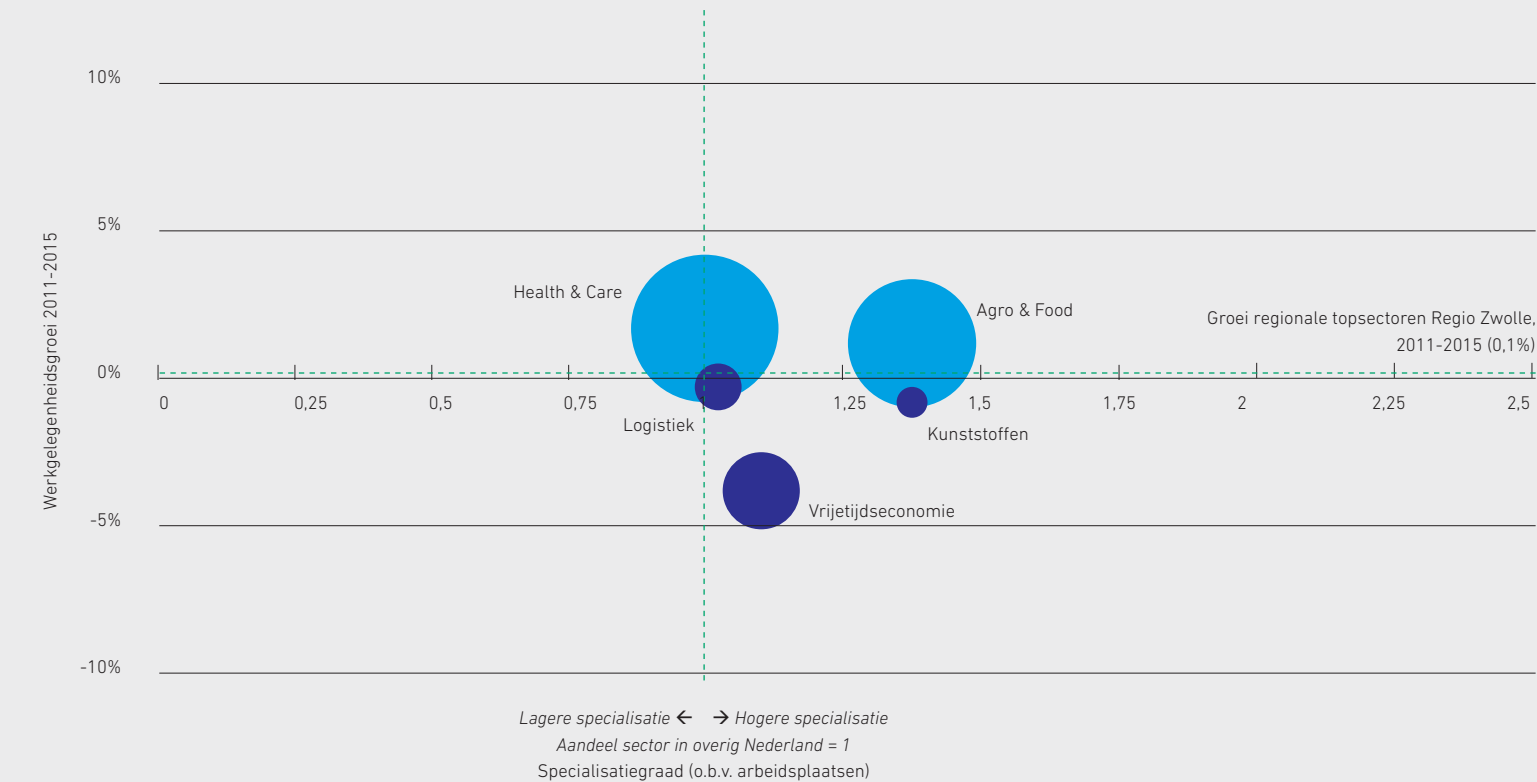
elkaar ongeveer 900 lager was in 2011. Dat Health & Care bovengemiddeld gegroeid is past in het beeld van de verhoudingsgewijs snelle groei van arbeidsintensieve (dienstverlenende) sectoren in de regio.

In figuur 2.3f is afgebeeld in welke mate de Regio Zwolle gespecialiseerd is in een bepaalde regionale topsector, op basis van het aantal arbeidsplaatsen (horizontale as). Ook is de informatie aangaande werkgelegenheidsgroei (verticale as) en omvang van de sector (weerspiegelt in de grootte van de bollen) toegevoegd. De specialisatiegraad geeft een indicatie voor de concurrentiekracht van de Regio Zwolle op het vlak van deze sectoren, ten opzichte van de rest van Nederland. In het oog springt dat alle regionale topsectoren rechts van de verticale stippellijn gepositioneerd zijn. De regionale topsectoren zijn bovengemiddeld aanwezig in de Regio Zwolle. Hiermee wordt een zekere legitimatie verschaft voor het aanwijzen van deze sectoren als regionaal economische speerpunten. Maar ook in figuur 2.3f is te zien dat een bovengemiddeld aanwezige sector niet automatisch groei van een sector betekent. Wat eerder uit figuur 2.3e bleek, is dat de niet bovenmatig vertegenwoordigde sector Health & Care de belangrijkste trekker is als het gaat om werkgelegenheidsontwikkeling binnen de regionale topsectoren. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Vrijetijdseconomie; relatief sterk vertegenwoordigd maar geconfronteerd met een aanzienlijke afname van het aantal arbeidsplaatsen in de periode 2011–2015.

FIGUUR 2.3F **SPECIALISATIE PATROON EN GROEI VAN DE REGIO ZWOLLE (NATIONALE TOPSECTOREN)**

Specialisatiegraad (op basis van arbeidsplaatsen), 2015 (horizontale as); werkgelegenheidsgroei in %, 2011-2015 (verticale as); aantal arbeidsplaatsen per sector (grootte bol), 2015

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie en Windesheim, lectoraat Area Development).

2.4 VASTGOEDMARKTEN

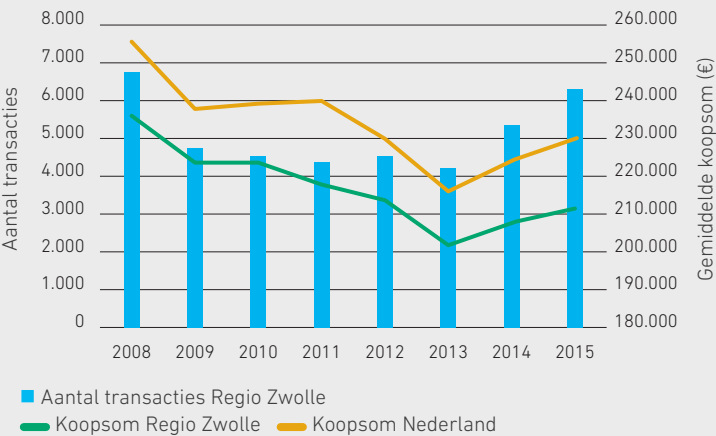
Woningmarkt

Het herstel van de woningmarkt zette door in 2015. Figuur 2.4a laat zien dat net als in de rest van Nederland de gemiddelde koopsom van bestaande koopwoningen in de Regio Zwolle is gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar. Wat alleen anders is, is de mate van herstel. Met een gemiddelde stijging van €8.000 stegen de woningprijzen in Nederland een stuk harder dan in de Regio Zwolle, waar de gemiddelde stijging vorig jaar €2.500 bedroeg. Dit verschil geeft aan dat het herstel van de prijzen samenhangt met de lokale verhouding tussen vraag en aanbod. Binnen Nederland is grote regionale variatie: niet overal zijn de effecten van de crisis even groot geweest en de timing van het herstel en de mate van herstel verschillen tussen gebieden.

Dat de koopwoningmarkt weer aantrekt, is vooral te merken aan het toegenomen aantal transacties. Vanaf het begin van de crisis (derde kwartaal 2008) nam het aantal transacties af van bijna 7.000 transacties per jaar naar ongeveer 4.400 in 2011. De jaren daarna bleef dit aantal nagenoeg gelijk. Vanaf 2013 vindt de kentering plaats en inmiddels is het aantal woningtransacties gestegen tot een niveau van ruim 6.300 per jaar in 2015, bijna het aantal van voor de crisis. In pijler 3 van deze monitor zal overigens uitgebreider ingegaan worden op de dynamiek van de woningmarkt en verklaringen voor de mate van aantrekkelijkheid van de Regio Zwolle als woonlocatie.

FIGUUR 2.4A **ONTWIKKELING AANTAL WONING-TRANSACTIES IN DE REGIO ZWOLLE EN DE GEMIDDELDE KOOPSOM IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND**

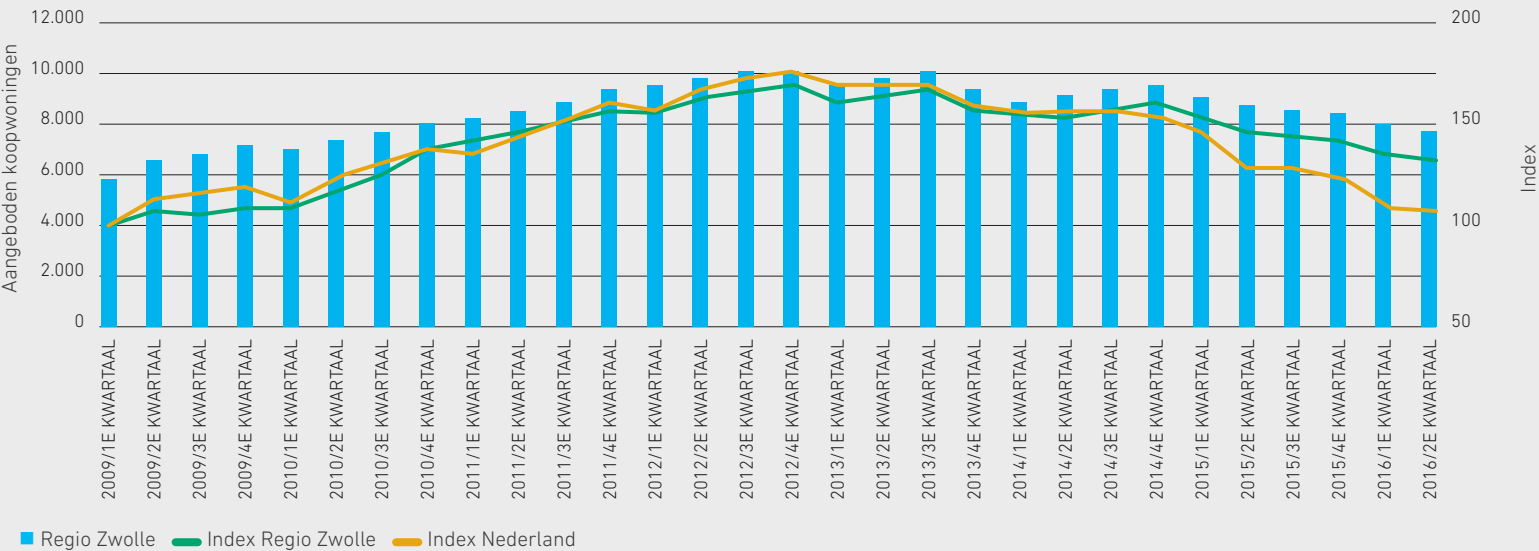
In absolute aantallen (linkeras) en gemiddelde koopsom in euro's (rechteras); 2008–2015

Bron: Kadaster (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.4B **ONTWIKKELING AANGEBODEN KOOPWONINGEN IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND**

In absolute aantallen en Index 2009/1^e kwartaal=100; 2009–2016 (per kwartaal)

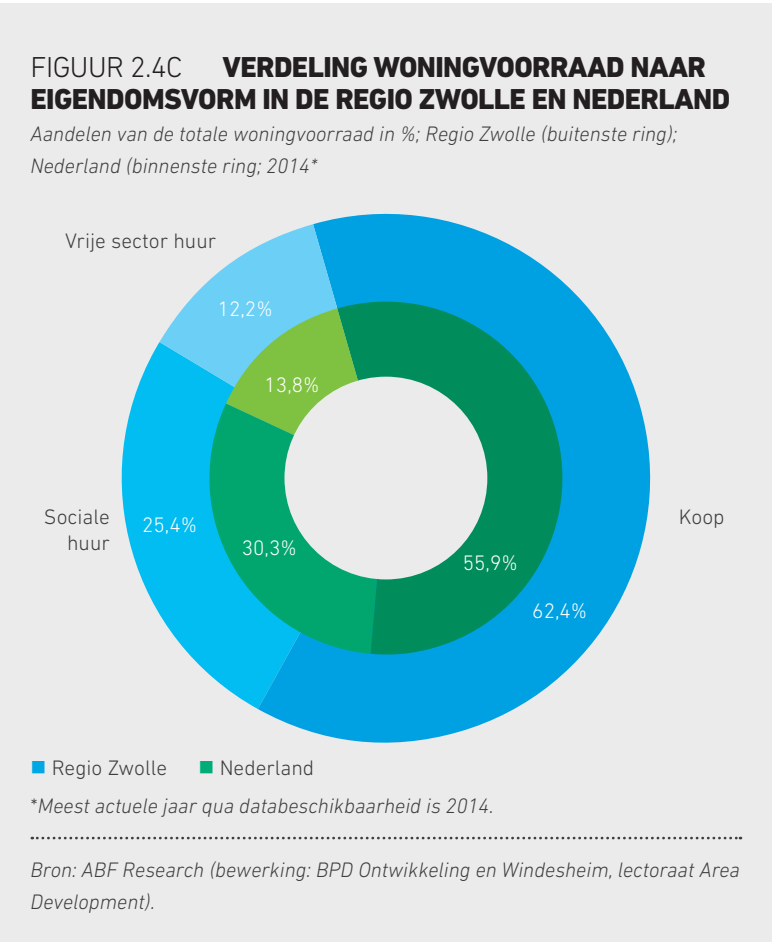

Bron: Huizenzoeker.nl/ABF Research (bewerking: BPD Ontwikkeling en Windesheim, lectoraat Area Development).

Dat de woningmarkt weer op gang is gekomen, valt eveneens op te maken uit de ontwikkeling van aantal te koop staande woningen. In figuur 2.4b is dit weergegeven. Als gevolg van de crisis nam het aantal te koop staande woningen toe tot bijna 10.000 halverwege 2012. Inmiddels is dit aantal gedaald tot ruim 7.700 in de Regio Zwolle. Aan het verloop van indexcijfers is af te lezen dat de ontwikkeling in de Regio Zwolle grotendeels gelijke tred houdt met de Nederlands ontwikkeling. Vanaf begin 2015 vertraagt het tempo van de aanbodafname in de Regio Zwolle in vergelijking met het tempo in Nederland. Ook hier manifesteert zich de kenmerkende regionale variatie van de woningmarkt. Zo is bijvoorbeeld in Utrecht en NoordHolland het aantal te koop staande woningen sinds 2013 gehalveerd, terwijl in andere delen van het land pas recentelijk een daling is ingezet.²⁵ Halverwege 2016 ligt het aantal aangeboden koopwoningen in de Regio Zwolle nog altijd boven het niveau van het aantal aangeboden koopwoningen van voor het begin van de crisis op de huizenmarkt (begin 2009).

De totale woningvoorraad bestaat niet alleen uit koopwoningen. Naast dit

segment, bestaat de woningvoorraad voor een aanzienlijk deel uit huurwoningen (vrije sector en sociale huur). In figuur 2.4c is een diagram opgenomen dat inzicht geeft in de verdeling van de woningvoorraad naar eigendomsvorm in de Regio Zwolle en Nederland. Wat direct in het oog springt, is het relatief grote aandeel koopwoningen en het relatief kleine aandeel huurwoningen in de Regio Zwolle. Ruim 62% van de woningvoorraad in de Regio Zwolle bestaat uit koopwoningen, tegenover 56% landelijk. Voor wat betreft de voorraad vrije sector huurwoningen wijken de aandelen nauwelijks van elkaar af; 12% in de Regio Zwolle en 13% voor Nederland als geheel. Het verschil qua samenstelling van de huurvoorraad zit met name in de sociale huursector. In de Regio Zwolle is 25% van de woningen een sociale huurwoning, terwijl dit landelijk 30% is. Met een relatief beperkt aanbod van huurwoningen bestaat het gevaar dat goede doorstroming van de woningmarkt gehinderd wordt. Een meer evenwichtige verdeling tussen het aandeel sociale huurwoningen en het aandeel vrije sector huurwoningen helpt de doorstroming te bevorderen, zodat bepaalde inkomensgroepen niet tussen wal en schip vallen. Mensen die te veel verdienen voor een sociale huurwoning, krijgen niet automatisch een hypotheek voor een koopwoning; zij zijn daarom vaak eerder aangewezen op de relatief kleine vrije sector.

Woningmarktverschillen binnen de Regio Zwolle

Figuur 2.4d bevat de zogeheten marktscopekaart voor de Regio Zwolle. Met behulp van dit door BPD Ontwikkeling ontwikkelde instrument is de variatie in de marktomstandigheden op de gemeentelijke koopwoningmarkten in de Regio Zwolle in een kaart weergegeven. De marktscopekaart weerspiegelt de relatieve kracht van de gemeentelijke koopwoningmarkten in de regio ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde. Met de marktscopekaart kan antwoord gegeven worden op de vraag of de woningmarkt in de betreffende gemeente 'beter' of 'slechter' is ten opzichte van het nationale gemiddelde. Onder een goede markt wordt een situatie verstaan waarin relatief veel woningen tegen een hoge prijs verkocht worden. Een slechte markt is een situatie waarin relatief weinig woningen tegen een lage prijs verkocht worden. Per gemeente worden de marktomstandigheden aan de hand van een score weergegeven. De score per gemeente wordt berekend door de totale omzet aan koopwoningen te delen door de totale koopwoningvoorraad (waarbij het Kadaster de bron is voor de prijzen en het aantal transacties, het CBS registreert de omvang van de voorraad koopwoningen). Dit leidt per gemeente tot een indicator die de gemiddelde omzet per aanwezige koopwoning weergeeft.

In de marktscopekaart van de Regio Zwolle voor 2015 hebben de sterkere marktgebieden een donkergroene kleur; de zwakkere marktgebieden zijn donkerblauw weergegeven. Omdat de kaart op basis van informatie over alle gemeenten in Nederland is opgesteld, komen niet alle kleuren voor in de kaart. De gemiddelde score (over heel Nederland gemeten) heeft de 'kleur' wit gekregen. Van de twintig regiogemeenten blijkt de Zwolse markt het sterkst te zijn. Verder is het merendeel van de gemeentelijke koopwoningmarkten

gepositioneerd op of rond het gemiddelde. Staphorst en Olst-Wijhe kunnen op basis van de marktscopekaart getypeerd worden als zwakke woningmarkten.

Een andere manier om de variatie in de regionale koopwoningmarkt bloot te leggen is het per gemeente weergeven van de gemiddelde koopsom per vierkante meter woonoppervlakte. De kaart in figuur 2.4e geeft voor 2015 een indruk van deze variatie aan gemiddelde vierkante meterprijzen binnen de Regio Zwolle. In de Regio Zwolle bedroeg in 2015 de gemiddelde koopsom per vierkante meter iets minder dan €1.500. Het nationale gemiddelde lag op bijna €1.850 per vierkante meter. Uit de kaart is op te maken dat gemiddeld genomen de vierkante meter prijs van verkochte woningen in Oldebroek met bijna € 850 het laagst is. Daarentegen werd in buurgemeente Hattem in 2015 per vierkante meter woning het meest betaald, namelijk ruim €2.000. Andere 'duurdere' gemeenten, met in ieder geval een vierkante meterprijs boven het landelijk gemiddelde, zijn Dalfsen, Elburg, Heerde, Meppel en Zwolle.

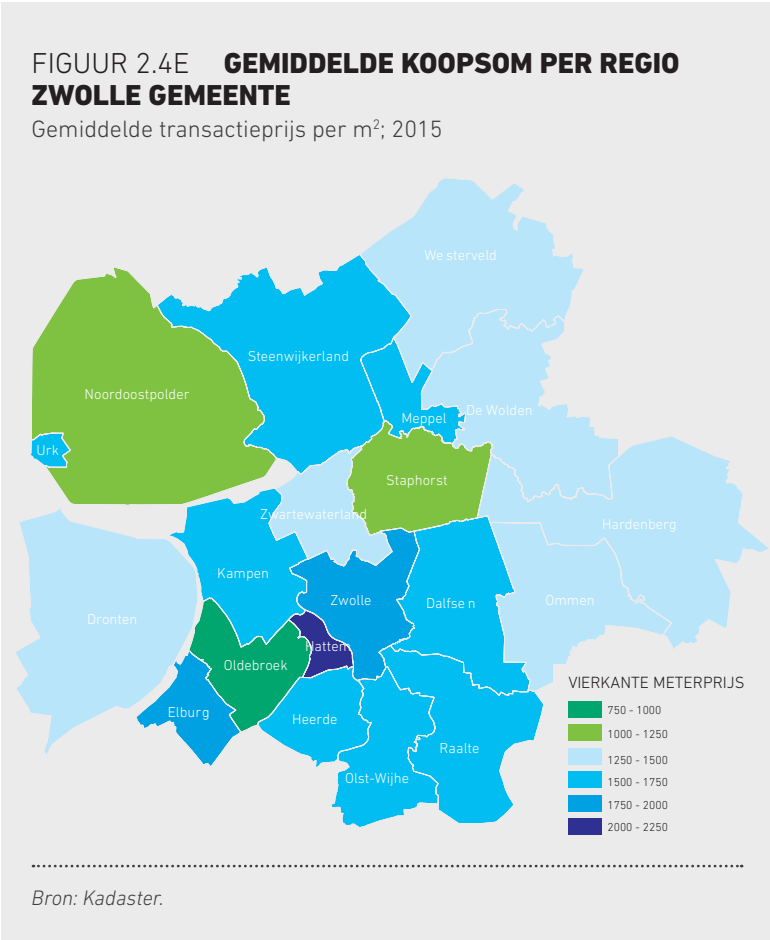

In pijler 3 van deze editie van de Regio Zwolle Monitor wordt de variatie op de (regionale) koopwoningmarkt nader geduid.

Kantorenmarkt

Binnen de Regio Zwolle zijn Zwolle en Meppel de belangrijkste kantoor-gemeenten. Met respectievelijk een voorraad van 765.000 m² en 87.000 m², ligt ruim 80% van het totale kantooroppervlak in de Regio Zwolle in deze steden. Gekeken naar de totale kantorenvorraad in de Regio Zwolle, dan is dit sinds twee jaar licht aan het dalen. Ten opzichte van 2014 is de voorraad in 2015 met 5.500 m² gedaald. Deze afname komt geheel op het conto van de gemeente Zwolle, waar 8.000 m² is onttrokken aan de voorraad. In Dronten en Meppel is daarentegen in totaal voor 2.500 m² aan kantoorruimte bijgebouwd.

Voor de kantoorruimte die daadwerkelijk gebruikt wordt geldt eveneens dat het afneemt, maar gematigder dan de totale voorraad. In figuur 2.4h is te zien dat dit geleid heeft tot een gematigde afname van de leegstand. Piekte de leegstand in de Regio Zwolle in 2014 nog met 17,1%, een jaar later is dit

WONINGMARKTPROGNOSE: BEHOEFTERAMING NIEUWBOUW 2016-2017 OP BASIS VAN KWALITATIEVE PROGRAMMERING

Met behulp van BPD Mosaic is het mogelijk een kwantitatieve en kwalitatieve woningmarktprognose voor de regio te maken. Deze systematiek kan helpen bij het op kwalitatieve wijze invulling geven van de woningbouwprogrammering in een gemeente. Het model berekent de te verwachten kwantitatieve vraag naar nieuwe koopwoningen. Daarnaast berekent het model de kwalitatieve vraag; de vraag naar woonmilieus en de vraag van doelgroepen. De kwalitatieve vraag is onderzocht met een grootschalige enquête die in de tweede helft van 2015 onder vijftig doelgroepen is uitgevoerd. Meer dan 15.000 respondenten hebben de enquête ingevuld waarin gevraagd is naar hun woonvoorkeuren. In welk type woning zouden ze willen wonen? In wat voor een buurt moet deze staan? En hoe zou deze woning er idealiter uit moeten zien? Op basis van deze input is ook voor de Regio Zwolle een inschatting gemaakt van de aard van de vraag naar nieuwbouwwoningen.²⁶

De komende twee jaren is voor ieder jaar een totale behoefte aan circa 1.300 nieuwe koopwoningen geraamd. Hierbij gaat het om het totaal van eengezins- en meergezinswoningen. Van deze jaarlijkse geraamde behoefte

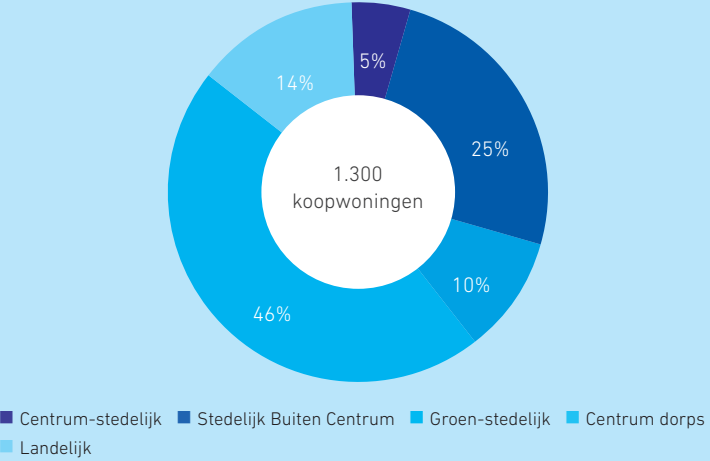
in de Regio Zwolle is met een geschat aandeel van 46% het woonmilieu 'centrum-dorps' het populairst. Een kwart van de vraag zal bestaan uit een voorkeur voor het woonmilieu 'stedelijk buiten centrum'. Naar het centrum-stedelijke wonen is de minste vraag als het om nieuwbouw gaat.

Hoe de behoefteaming naar verwachting neerslaat in de verschillende gemeenten is weergegeven in figuur 2.4g. In kwantitatieve zin is te zien dat de voorkeur voor nieuwe koopwoningen in Zwolle het grootst is; in 2016 en 2017 is de jaarlijkse behoefte geraamd op ruim 233 woningen. Met een raming van boven de 100 woningen, wordt de komende twee jaar in Hardenberg (119) en Noordoostpolder (101) ook een aanzienlijke vraag voorzien.

Kijkend naar de verdeling over de woonmilieus, dan is opvallend dat zelfs in de stad Zwolle een kwart van de geraamde behoefte uit woningen bestaat die als 'centrum-dorps' te typeren zijn. Niettemin is de aard van de geraamde behoefte hoofdzakelijk te karakteriseren als 'stedelijk buiten centrum'. Een voorbeeld van een woonmilieu 'stedelijk buiten centrum' in Zwolle is de woningbouwlocatie Stadshagen. Net als in de rest van de Regio Zwolle heeft de voorkeur voor het stedelijke woonmilieu 'centrum-stedelijk' het kleinste aandeel, zelfs in een stad als Zwolle. In de andere gemeenten is het woonmilieu 'centrum dorps' het meeste gewenste woonmilieu.

FIGUUR 2.4F SAMENSTELLING GERAAMDE BEHOEFTE AAN NIEUWE KOOPWONINGEN PER JAAR IN 2016 EN IN 2017 NAAR WOONMILIEU IN DE REGIO ZWOLLE

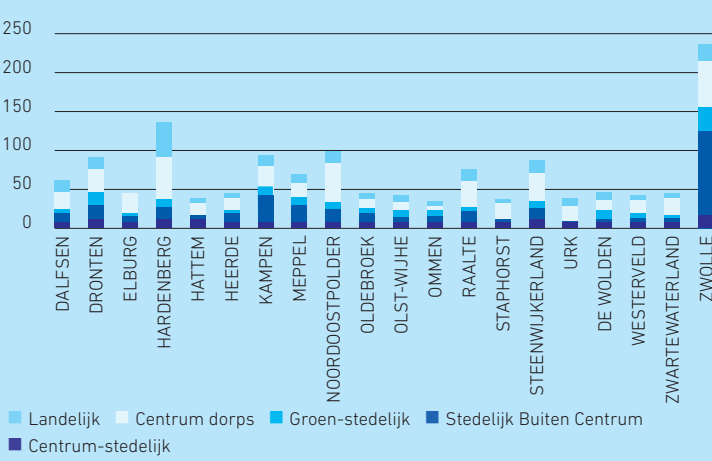
Aandelen van verwachte voorkeur type woonmilieu in %; per jaar in 2016 en 2017

Bron: BPD Mosaic 2016 (bewerking: BPD Ontwikkeling en Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.4G VERWACHTE BEHOEFTE AAN NIEUWE KOOPWONINGEN PER JAAR IN 2016 EN IN 2017 NAAR WOONMILIEU PER REGIO ZWOLLE GEMEENTE

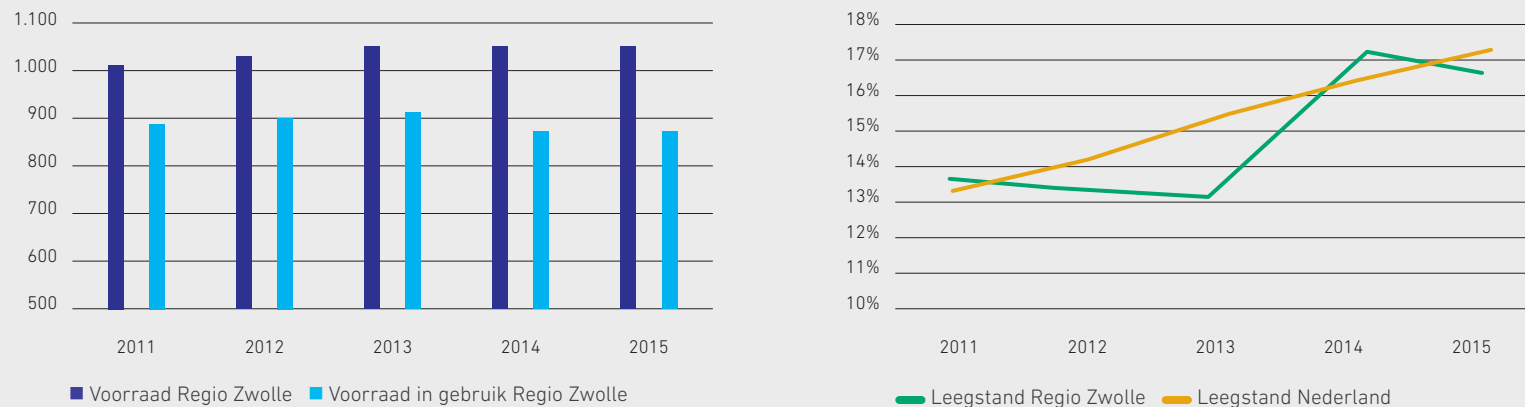
In absolute aantallen; per jaar in 2016 en 2017

Bron: BPD Mosaic 2016 (bewerking: BPD Ontwikkeling en Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.4H VOORRAAD KANTOORRUIMTE EN LEEGSTAND IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND*

Voorraad (in gebruik) x 1.000 m² (linker diagram) en leegstand als aandeel van de voorraad in % (rechter diagram); 2011–2015

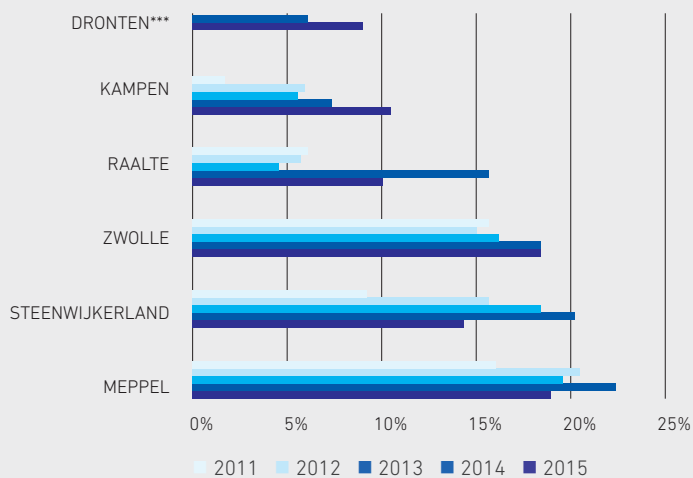

*Alleen kantoorpanden met minimaal 500 m²verhuurbare vloeroppervlakte zijn geregistreerd.

Bron: Bak, NVM, Compendium voor de Leefomgeving (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.4I KANTORENLEEGSTAND PER REGIO ZWOLLE GEMEENTE**,**

Aandeel van de kantorenvoorraad in %; 2011–2015

* Alleen gemeenten met een leegstand hoger dan 5% zijn verwerkt in de figuur.

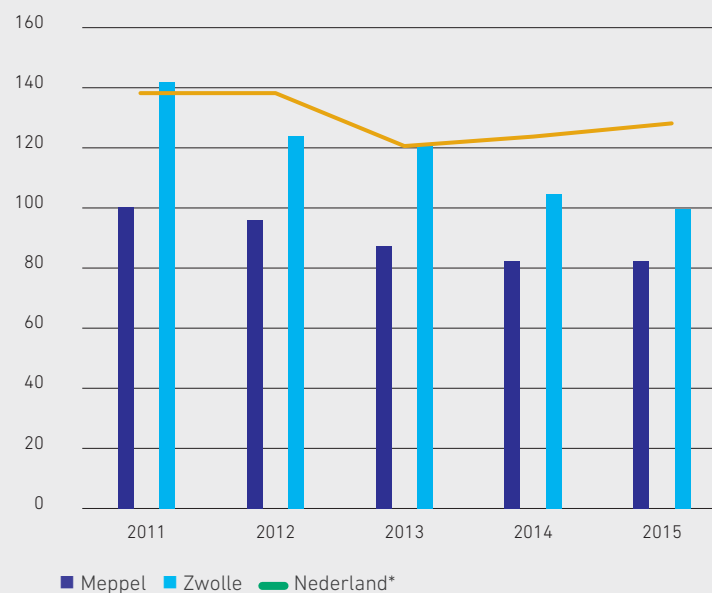
** Alleen kantoorpanden met minimaal 500 m²verhuurbare vloeroppervlakte zijn geregistreerd.

*** In Dronten is van 2011 t/m 2013 geen leegstand geregistreerd.

Bron: Bak/Compendium voor de Leefomgeving (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

FIGUUR 2.4J HUURPRIJSNIVEAU KANTOORRUIMTE IN DE REGIO ZWOLLE EN NEDERLAND

Mediane en gemiddelde (Nederland) huurprijs per m² in euro's; 2011–2015

* Dit betreft de gemiddelde huurprijs van bestaande kantoorruimte in Nederland.

Bron: FGH Bank (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

16,8% – wat overeenkomt met een oppervlakte van 176.000 m² ongebruikte kantoorruimte. Met deze ontwikkeling is de Regio Zwolle onder het landelijk gemiddelde gedoken; in 2015 is de gemiddelde leegstand in Nederland namelijk opgelopen tot 17,2%.

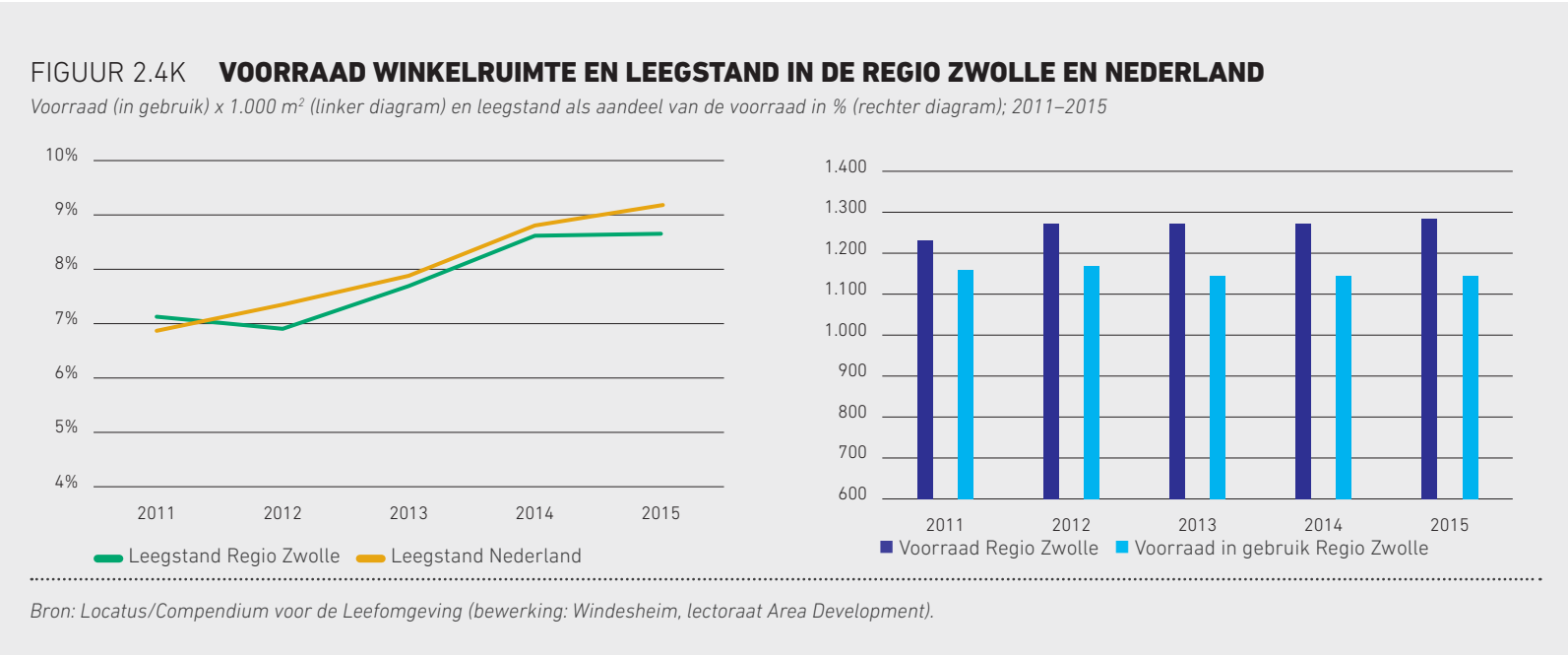
Binnen de Regio Zwolle zijn er forse verschillen ten aanzien van leegstand. In figuur 2.4i is de ontwikkeling van de kantorenleegstand in verschillende gemeenten binnen de regio afgebeeld. Het betreft alleen de gemeenten waarvan de leegstand als structureel aangemerkt kan worden; oftewel met een leegstand van meer dan 5%. In een 'gezonde' kantorenmarkt wordt namelijk een leegstand van circa 5% en lager aangemerkt als tijdelijke frictieleegstand. Een aanzienlijk deel van de leegstand manifesteert zich in de grootste kantoorgemeenten; Zwolle en Meppel. In lijn met de ontwikkeling van het leegstandspercentage van de Regio Zwolle als geheel, laten deze gemeenten respectievelijk een consolidatie en een daling zien van de leegstand. Met percentages van 19% (Zwolle) en bijna 18% (Meppel) is de leegstand in 2015 nog wel hoger dan het landelijk gemiddelde van 17,2%. De daling van de leegstand in 2015 in Steenwijkerland en Raalte was daarentegen ruim voldoende om onder het landelijk gemiddelde uit te komen. Van de 26.000 m² kantooroppervlakte in Steenwijkerland is in 2015 13,9% ongebruikt. In Raalte, waar de totale voorraad 27.000 m² bedraagt, is 10,1% ongebruikt. Tegenover de dalende leegstandpercentages staan de bescheiden groei van de kantorenleegstand in Dronten en Kampen. Met name voor Zwolle en Meppel blijft er een opgave om de leegstand te verminderen. Mogelijke remedies zijn transformatie van ongebruikte kantoren, in bijvoorbeeld woningen, dan wel onttrekking uit de voorraad door middel van sloop. Hoewel het landelijke leegstandspercentage licht groeide, ging in 2015 de

gemiddelde huurprijs van zowel nieuwe als bestaande kantoorruimte vorig jaar omhoog. De stijging was niet groot, maar zij vormde wel een indicatie van de toenemende vraag naar kwalitatief betere kantoren. Een vraag die zich manifesteert in de grote steden in de Randstad.²⁷ Elders, zoals in de Regio Zwolle, kan op basis van de prijsontwikkeling niet gesproken worden van een aantrekkende markt. Figuur 2.4j geeft een indruk van het verloop van huurprijzen in de regio, door het tonen van de huurprijsontwikkeling, per vierkante meter kantoorvloeroppervlakte in de kantoorgemeenten Meppel en Zwolle, afgezet tegen de Nederlandse situatie. Er valt af te lezen dat de prijzen in Meppel in 2015 zijn gestabiliseerd op het niveau van 2014. Het huurprijsniveau in Zwolle is iets gedaald, naar €100 per m².

De afnemende leegstand lijkt een eerste voorzichtig lichtpuntje voor de regionale kantorenmarkt. Het neemt niet weg dat er nog een fikse regionale opgave ligt. Dit is zowel een kwantitatieve (teveel kantoren) als een kwalitatieve opgave (ondermaatse bouwtechnische staat, gedateerd en onvoldoende aangepast aan de eisen van vandaag). Het vraagt regionale afstemming in waar wel en niet nieuwe kantoorruimtes worden toegestaan wordt, daarbij rekening houdend met de gewijzigde eisen aan de omvang en het gebruik van kantoorruimte die de huidige kantoorgebonden werkzaamheden met zich meebrengen.

Winkelmarkt

In de Regio Zwolle is sprake van een overaanbod van winkels in de detailhandel (zie figuur 2.4k). Gemiddeld is circa 8,6% van het wwinkelvloeroppervlak in de Regio Zwolle niet in gebruik in 2015. Dit komt neer op ruim 110.000 m² leegstaand winkeloppervlak in de regio. Hiermee

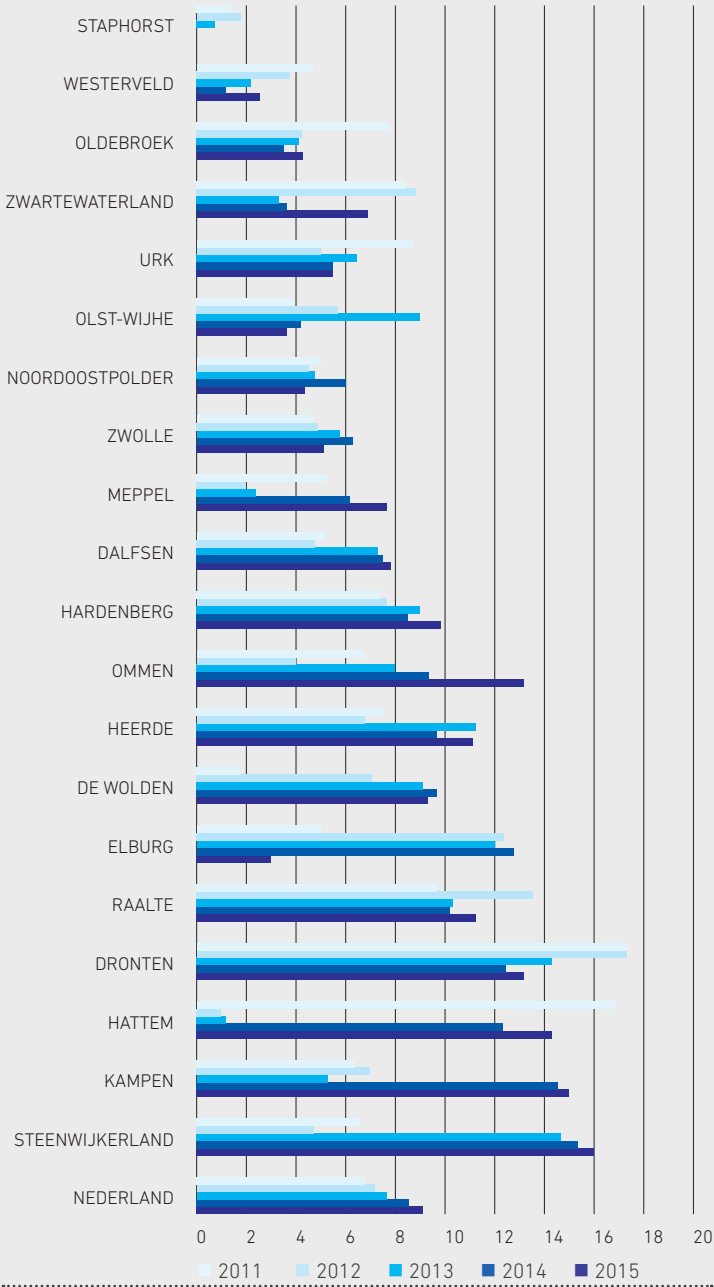

is in 2015 het leegstandspercentage licht gestegen; in 2014 bedroeg de leegstand nog 8,5%. Verhoudingsgewijs doet de winkelmarkt in de Regio Zwolle het iets beter dan de winkelmarkt landelijk gezien. In 2015 bedroeg de gemiddelde leegstand in Nederland 9,2% van het totale winkelvloeroppervlak; een toename van 0,5 procentpunt ten opzichte van 2014. Opgemerkt moet worden dat veel winkelmeters recent leeg zijn komen te staan onder andere door faillissementen van ketens zoals V&D, Miss Etam, Schoenenreus en M&S Mode. De effecten hiervan zijn nog niet in deze cijfers te zien.

Net als op de kantorenmarkt kenmerkt de leegstand op de winkelmarkt zich door grote regionale verschillen. Deze verschillen manifesteren zich ook binnen de Regio Zwolle. Figuur 2.4l toont de leegstandspercentages van de afzonderlijke gemeenten binnen de Regio Zwolle. Opvallend is de grote variatie tussen de gemeenten en de grote schommelingen per jaar binnen een gemeente. De verschillen tussen gemeenten wordt deels verklaard door de aanwezigheid van een bepaald type winkelgebied in een gemeente. Over het algemeen is er namelijk bovengemiddeld veel leegstand in de centrale winkelgebieden van de kleinere en middelgrote gemeenten. Daarnaast komen gemeenten met een leegstandspercentage boven het landelijk gemiddelde voor een deel overeen met de gemeenten met een stabiliserende of afnemende bevolkingsontwikkeling. Dit vormt een belangrijke oorzaak van de winkelleegstand.²⁸

FIGUUR 2.4L **WINKELLEEGSTAND IN DE REGIO ZWOLLE GEMEENTEN EN NEDERLAND**

Aandeel van winkelvloeroppervlak in %; 2011–2015

Bron: Locatus/Compendium voor de Leefomgeving (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

-
- 11 CPB (2016). *Macro Economische Verkenningen 2017*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- 12 Gemeente Amsterdam Economie (2016) *De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2016*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam Economie.
- 13 PBL/CBS (2016). *Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2016–2040: sterke regionale verschillen*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 14 CBS (2016). 'Bevolking groeit vooral door immigratie', Nieuwsbericht, 27 januari 2016.
- 15 De afbakening van de regio's is in de meeste gevallen conform de veelal gelijknamige COROP-gebieden, waarbij Brainport Regio Eindhoven samenvalt met COROP Zuidoost-Noord-Brabant. Uitzondering is de bestuursregio Metropoolregio Amsterdam, die bestaat uit 36 gemeenten waarmee meerdere COROP-gebieden overlapt worden (voor nadere details, zie: <http://www.metropool-regioamsterdam.nl/>).
- 16 UWV (2015). *Welke beroepen bieden kansen? Overzicht van krapte- en overschotberoepen*. Amsterdam: UWV Afdeling Arbeidsmarktinformatie en -advies.
- 17 Naast de rest van Nederland is er onderscheid gemaakt naar de resterende, niet tot de Regio Zwolle behorende, gemeenten per COROP-regio die de Regio Zwolle (deels) overlappen. COROP-regio Noord-Overijssel is een uitzondering, aangezien deze regio in zijn geheel in de Regio Zwolle ligt. Daarom bevat de figuur geen 'rest categorie' die betrekking heeft op Noord-Overijssel.
- 18 De Standaard Bedrijfsindeling (SBI) biedt een hiërarchische indeling van alle economische activiteiten, ofwel alle op de productie van goederen of diensten gerichte activiteiten, zowel van het bedrijfsleven als van de overheid. Meer gedetailleerde informatie en achtergronden over de SBI zijn beschikbaar op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/classificaties/overzicht/sbi/default.htm>.
- 19 CBS (2014). *Monitor topsectoren 2014. Uitkomsten 2010, 2011, 2012*. Den Haag/ Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 20 CBS Statline.
- 21 Tuinbouw en uitgangsmaterialen is een brede sector geworteld in de tuinbouw met bedrijfstakken die lopen van groenten, fruit en bomen tot aan bloemen, bollen en uitgangsmaterialen (pootgoed, plantgoed en zaaizaad).
- 22 Regio Zwolle (2015). *Werkplan Economie 2015–2020*. Zwolle: Regio Zwolle Bureau. Beschikbaar op: <http://regiozwolle.net/media/upload/files/Werkplan%20Regio%20Zwolle%202015-2020.pdf>
- 23 De afbakening van de regionale topsector is gebaseerd op de gebruikte sbi-codes uit de notitie *De landelijke R&T Standaard, Notitie over bepalen bestedingen en werkgelegenheid in de vrijetijdssector op provinciaal niveau*, die is ontwikkeld door het Interprovinciaal Overleg (IPO), 2009.
- 24 De afbakening van de regionale topsector Kunststoffen is gebaseerd op de gebruikte sbi-codes uit de brancheverkenning *Kunststoffen Overijssel/Regio Zwolle*, die is uitgevoerd door Kamer van Koophandel Oost Nederland (2011).
- 25 CPB (2016). *Macro Economische Verkenningen 2017*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- 26 Meer achtergrondinformatie over de BPD Mosaic Systematiek is te vinden in de publicatie: BPD (2016) BPD Mosaic 2016; Doelgroepsegmentatie en woon(milieu)voorkeuren. BPD Research, beschikbaar via: http://www.bpd.nl/media/88180/p519_bpd_publicatie_mosaic_2016_web.pdf
- 27 NVM Business (2016). *Stand van zaken; Nederlandse Kantorenmarkt*, maart 2016, Nieuwegein: Nederlandse Vereniging voor Makelaars.
- 28 CBS, PBL, Wageningen UR (2015). *Leegstand van winkels, 2004-2015*. CBS, Den Haag; Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag/Bilthoven en Wageningen UR, Wageningen.

KRACHT VAN EEN SAMENHANGENDE REGIO²⁹

De Regio Zwolle is op meerdere fronten een regio in balans

- De Regio Zwolle is in zijn huidige samenstelling een logisch functioneel samenhangend gebied
- Arbeids- en woningmarkten zijn sterk met elkaar verweven
- De ontwikkeling van de woningmarkt in de verschillende deelregio's is redelijk gelijkmatig
- De productiviteitseffecten van met name het clusteren van werkgelegenheid van hoogopgeleiden zijn substantieel

Uitdagingen voor beleid

- Bovengemeentelijke samenwerking heeft zonder twijfel een bijdrage geleverd aan het recente succes van de Regio Zwolle
- De regio bezit agglomeratiekracht in demografische en ruimtelijk-economische zin maar niet zozeer op het vlak van de kenniseconomie
- Scholing verdient het om topprioriteit van beleid te krijgen
- Ook zijn gevraagd gunstige voorwaarden voor innovatieve bedrijven en voldoende ruimte voor hoogopgeleiden
- De dynamiek in de Regio Zwolle kent niet louter winnaars; enkele gebieden worden geconfronteerd met krimp en verdwijnende voorzieningen

3.1 CONTEXT

De Regio Zwolle heeft zich in de afgelopen decennia goed staande gehouden als eigenstandige en functioneel samenhangende regio in een periode waarin verstedelijking in de hele wereld een forse impuls heeft gekregen. Met name grote steden als Amsterdam, Berlijn, London en Parijs zijn belangrijke drijvende krachten achter nationale economische groei geweest en interregionale verschillen zijn groter geworden. Sommige regio's worden zelfs met absolute krimp geconfronteerd. Met het samenwerkingsverband van twintig gemeenten die tezamen de Regio Zwolle vormen sluit de regio aan bij de trend van bovengemeentelijke samenwerking. Om meer inzicht te krijgen in de achtergronden en bouwstenen van de wording van de Regio Zwolle tot de economische regio die het nu is, is deze pijler gericht op een aantal onderling samenhangende sociaal-economische ontwikkelingen. Er wordt gekeken naar de wisselwerking tussen de bevolkingsontwikkeling en de ontwikkelingen op de woningmarkt en de arbeidsmarkt. Inzicht in deze ontwikkelingen is behulpzaam om beter te begrijpen wat de Regio Zwolle typeert en waarin de kracht van deze regio schuilt.

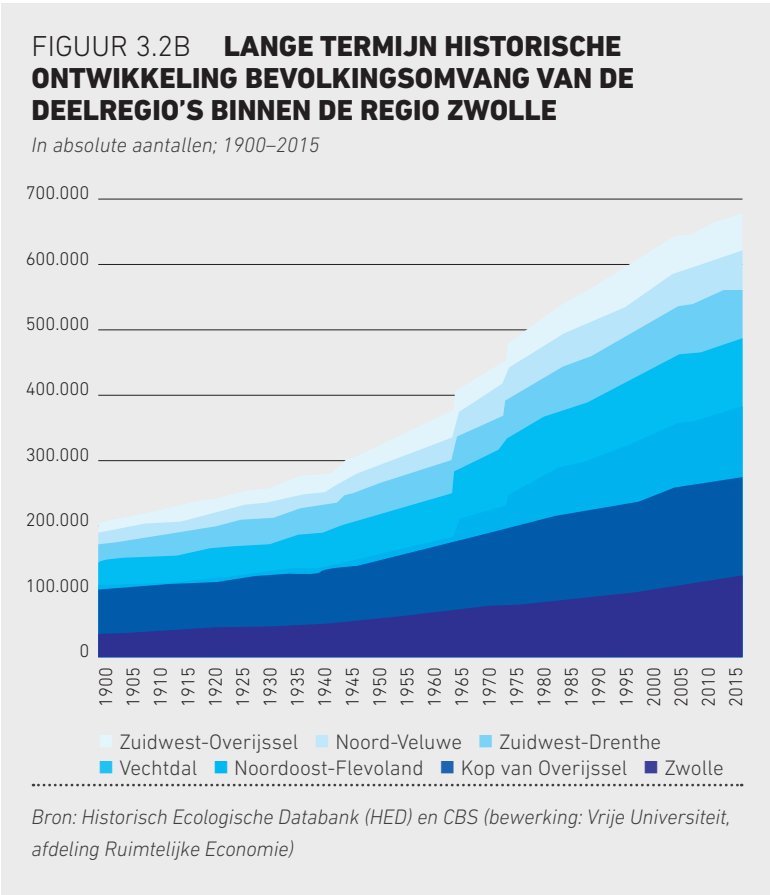
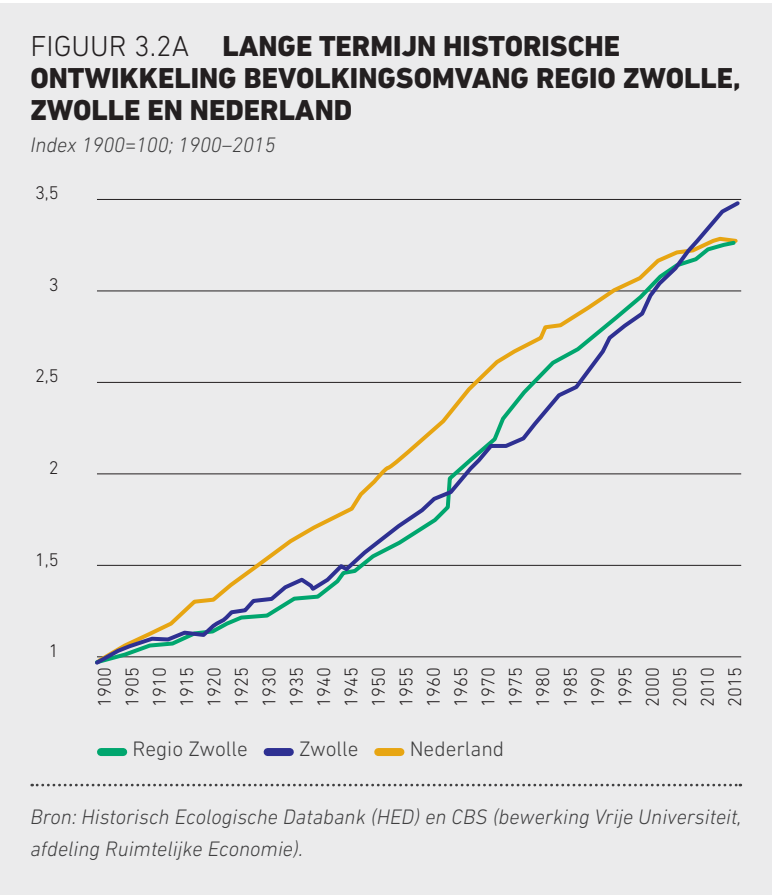
In deze verdiepende bijdrage wordt een beschrijving gegeven van de lange termijndynamiek in de regio op de woning- en arbeidsmarkt. Ook brengen we de ruimtelijke verschillen binnen de regio in kaart. Een centraal thema is de sterkte van de agglomeratiekracht van de regio. Het is dan ook de moderne agglomeratietheorie die helpt om ruimtelijke en sociaal-economische dynamiek beter te begrijpen en handvatten te bieden voor verstandig beleid. Daartoe wordt gestart met een beschrijving van bevolkingsdynamiek (paragraaf 3.2) en woningprijzen (paragraaf 3.3). Paragraaf 3.4 biedt een belangrijke potentiële verklaring voor de *revival* van de stad die in veel steden zich heeft voorgedaan en die volgens moderne inzichten in sterke mate samenhangt met de opkomst van de informatie- en communicatie technologie die bij uitstek goed gedijt in stedelijke gebieden. Onderzocht wordt wat de betekenis hiervan voor de Regio Zwolle is geweest. Paragraaf 3.5 gaat vervolgens dieper in op de arbeidsmarkt en de rol van stedelijke regio's als centra van hoogwaardige publieke voorzieningen die een cruciale rol spelen in het creëren van prikkels voor bepaalde typen mensen om zich te clusteren in de ruimte. Tot slot gaat paragraaf 3.6 in op een aantal belangrijke uitdagingen voor beleid.

3.2 BEVOLKINGSDYNAMIEK

De bevolkingsontwikkeling in de Regio Zwolle is de afgelopen decennia in zowel absolute als relatieve zin gunstig geweest ten opzichte van het landelijk gemiddelde. Bezien vanuit een langere termijnperspectief heeft de regio zich daarmee hersteld na een lange periode van (relatieve) krimp ten opzichte van Nederland als geheel (zie figuur 3.2a). In de loop van de jaren zestig van de vorige eeuw is deze trend van relatieve krimp omgeslagen. In eerste instantie manifesteerde de groei van de bevolking zich in de 'buitengemeenten' (deels door de ontwikkelingen in Noordoost-Flevoland), maar vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw is het met name de kernstad Zwolle die de relatief sterke groei drijft. Rond 2007 was het aandeel van Zwolle in de Nederlandse bevolking weer gelijk aan dat in 1900. De Regio Zwolle als geheel bereikte dat punt in 2015. Het kan dus verkeren in de woelige wereld van de stedelijke dynamiek.³⁰

Figuur 3.2b toont voor de Regio Zwolle in meer detail de ontwikkeling van de bevolkingsomvang van de regio als geheel en van haar deelgebieden (zie bijlage 3 voor de gemeentelijke samenstelling van de deelregio's in de Regio Zwolle). In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw was wereldwijd te zien dat toegenomen mobiliteit, voorkeuren voor ruim en landelijk wonen,

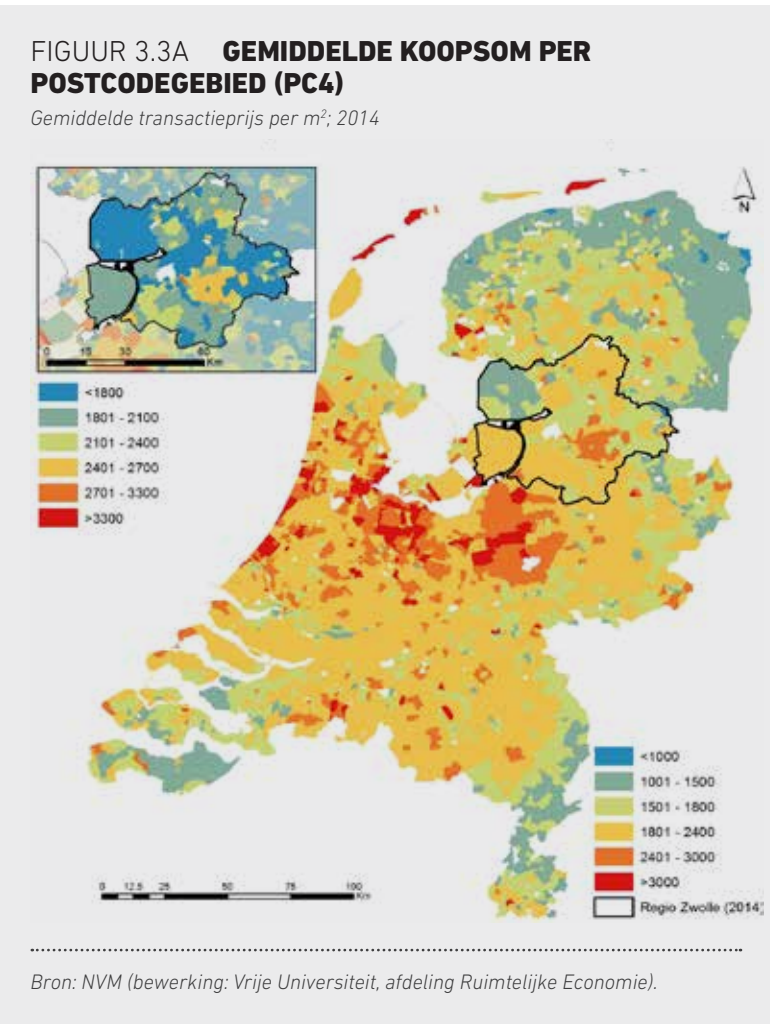
verloederende binnensteden en een doelbewust ruimtelijk ordeningsbeleid gericht op suburbanisatie tot snelle krimp van vele steden leidde. Dit was voor Oswalt in 2006 aanleiding voor de publicatie van zijn 'Atlas of Shrinking Cities'.³¹ Menige stad verloor meer dan 20% van de bevolking in een korte tijd. Amsterdam is een sprekend voorbeeld van een stad met een snelle terugloop van haar bevolking in de jaren zeventig en tachtig. Denk aan de krakersrellen en de grote onrust in de stad rondom de kroning van toenmalig koningin Beatrix. In de Regio Zwolle is absolute krimp de centrumstad Zwolle bespaard gebleven. Toch is te zien in die vergelijkbare periode dat ook in de Regio Zwolle het ommeland harder groeide dan de kernstad. Dit werd versterkt door de unieke ontwikkeling van Noordoost-Flevoland dat in deze periode letterlijk uit het water verrees. In de tweede helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw vindt wereldwijd een geleidelijke kentering plaats. De door sommigen voorspelde *death of cities* is alles behalve uitgekomen. Het gaat weer goed met de meeste steden, zo ook met Zwolle. De niet-grootstedelijke regio's winnen niet langer terrein op de stedelijke gebieden. De titel van Edward Glaeser's fascinerende boek *The Triumph of the City* uit 2011 is representatief voor de substantiële en empirisch gelegitimeerde ommekeer in het denken over het belang van steden voor economische ontwikkeling.³² In het vervolg zal verder in worden gegaan op de aantrekkelijkheid van verstedelijkte gebieden.

3.3 DE PRIJS VAN DE PLEK

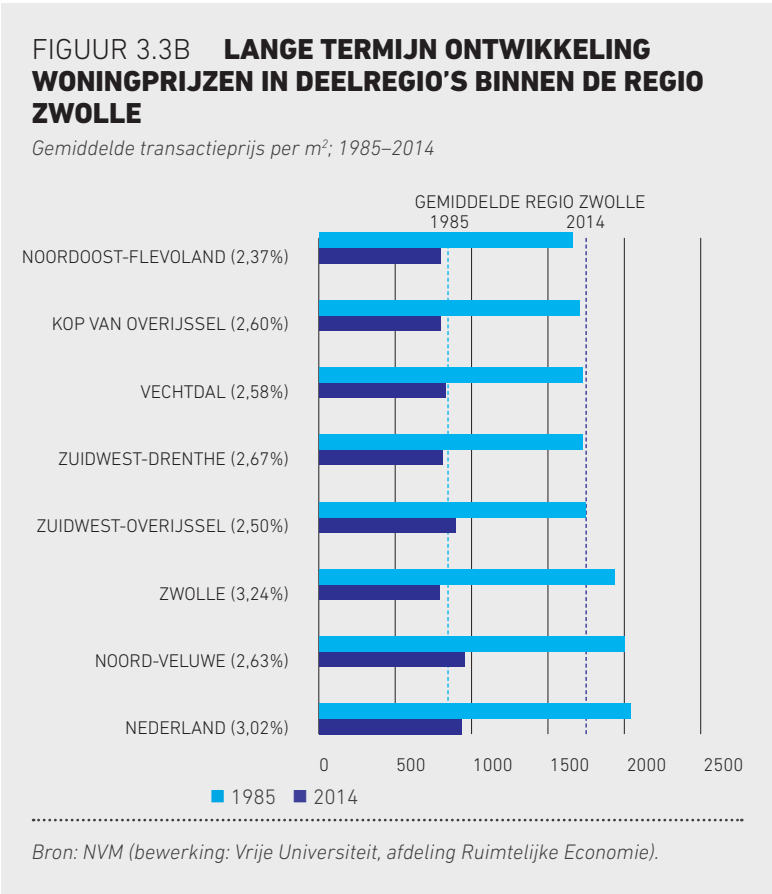
Een goede graadmeter voor de aantrekkelijkheid van een stad of regio zijn prijzen per vierkante meter woonoppervlakte van verkochte woningen. Dit inzicht gaat terug naar David Ricardo, één van de grondleggers van de moderne economie, die reeds stelde dat 'Corn is not high because rents are high, but rents are high because corn is high'. Met andere woorden: grondprijzen worden bepaald door de vruchtbaarheid van de grond. Vertaald naar onze moderne tijd is de stelling dat alles wat een plek bijzonder maakt uiteindelijk kapitaliseert in grondprijzen en daarmee ook zichtbaar wordt in woningprijzen (de prijs van opstal plus de grond waarop de woning is gebouwd).

Figuur 3.3a laat de ruimtelijke variatie van deze prijzen in de Regio Zwolle zien, wat eerder ook te zien was in figuur 2.4e (pijl 2). De meerwaarde

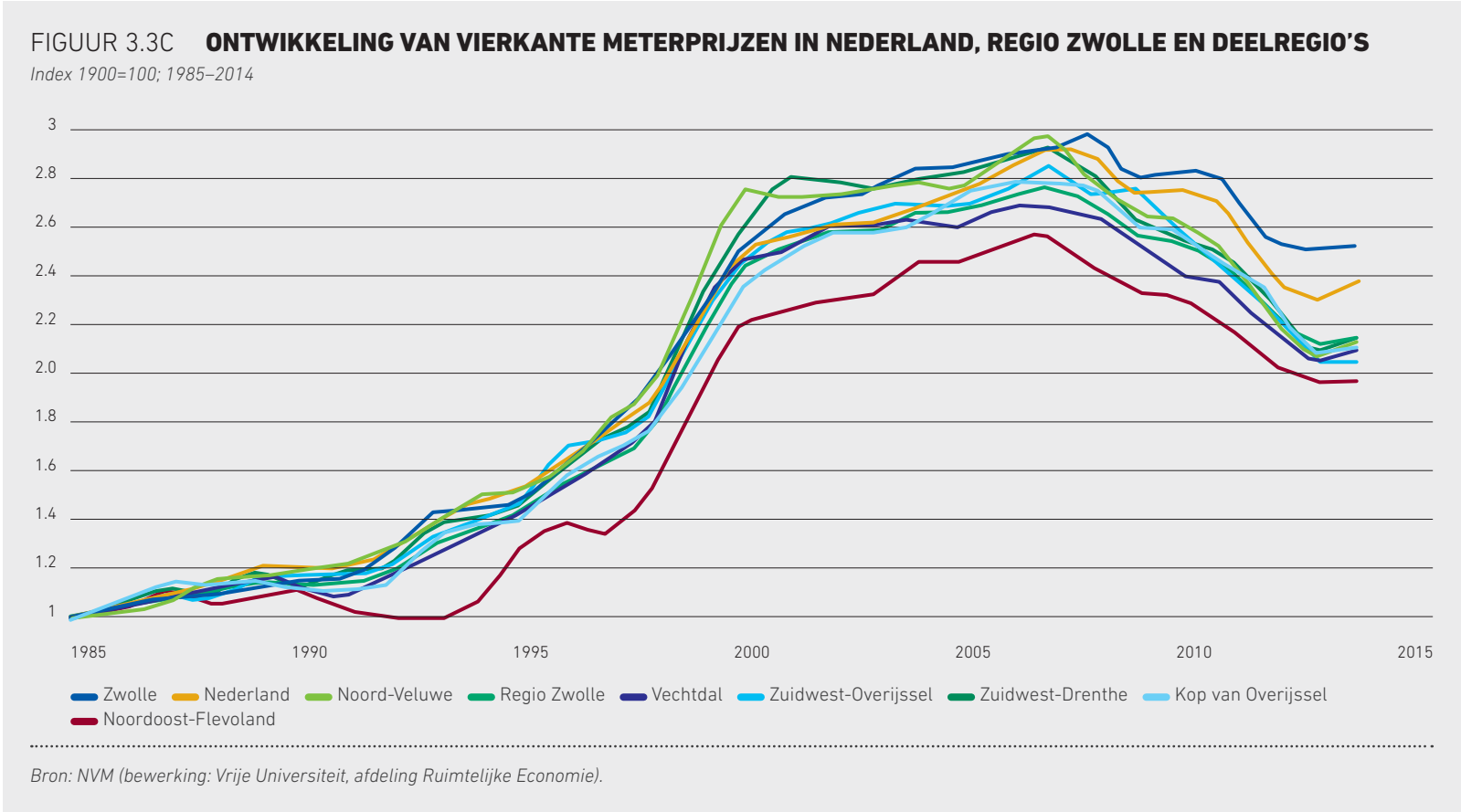
van figuur 3.3a zit in de weergave van de prijzen op het gedetailleerde postcode-vierniveau en de vergelijking met de rest van Nederland; het geeft een indruk van hoe de vierkante meterprijzen in de regio zich verhouden tot de vierkante meterprijzen elders in Nederland. Onder andere openbaren zich zo grote verschillen in vierkante meterprijzen tussen de stad en het platteland, maar ook de verschillen tussen verschillende grootstedelijke agglomeraties in Nederland. Kenmerkend voor de Regio Zwolle zijn de relatief beperkte verschillen tussen de kernstad Zwolle en de omliggende regio's (met uitzondering wellicht van Noordoost-Flevoland en de Kop van Overijssel). Met name de regio Noord-Veluwe biedt met haar unieke combinatie van een hoge kwaliteit van de leefomgeving en suburbaan groen wonen een aantrekkelijke vestigingsplaats.

Figuur 3.3b plaatst deze prijzen in een dynamisch perspectief, waarbij onderscheid is gemaakt naar deelregio (zie bijlage 3 voor de gemeentelijke samenstelling van de deelregio's). De verticale lijnen geven voor 1985 en 2014 de gemiddelde vierkante meterprijzen voor de Regio Zwolle weer. De figuur laat zien dat deze prijzen in de afgelopen dertig jaar het meest in de stedelijke gebieden zijn gestegen. Voor Nederland zijn de prijzen met

ongeveer 3,0% per jaar toegenomen (gecorrigeerd voor inflatie), terwijl ze in de stad Zwolle met 3,2% per jaar zijn gestegen. De verschillen tussen de stad en haar ommeland zijn dus groter geworden in de afgelopen decennia. De plek doet er dus toe, en in toenemende mate. Tegelijkertijd past hierbij de kanttekening dat de ruimtelijke verschillen in groei in de regio vele malen minder groot zijn dan in bijvoorbeeld de Metropoolregio Amsterdam. De Regio Zwolle kent daarmee een meer gebalanceerde opbouw van de woningvoorraad in de regio waarbij vraag en aanbod beter op elkaar aansluiten en grote verschillen in prijsdynamiek afwezig zijn. Noordoost-Flevoland vormt hierop de grootste uitzondering. De groei van vierkante meterprijzen woonoppervlakte blijft hier met 2,4% per jaar bijna een procentpunt achter bij die van Zwolle, maar is daarmee overigens beduidend hoger dan die in bijvoorbeeld Lelystad en Almere.

Figuur 3.3c laat tot slot de ontwikkeling van jaar op jaar zien. Een aantal ontwikkelingen springt er uit. Om te beginnen zien we dat de kernstad Zwolle in het eerste deel van de periode 1985-2014 een relatief trage ontwikkeling kent (bovendien startend vanuit een relatief laag prijsniveau). Rond de eeuwwisseling is een forse versnelling te zien en vlak voor de aanvang van de Grote Recessie loopt de centrumstad Zwolle duidelijk voorop qua aantrekkelijkheid in de regio (gemeten aan de hand van de bereidheid tot betalen voor een vierkante meter woonoppervlakte). De ontwikkeling in Zwolle is ook gunstiger dan gemiddeld in Nederland. Alle andere deelregio's in de Regio Zwolle blijven achter bij het Nederlandse gemiddelde. Dit geldt à fortiori voor Noordoost-Flevoland. Het aanbod overtreft daar – relatief gesproken – duidelijk de vraag. Een ontwikkeling die ook en in nog sterkere mate waargenomen wordt rondom de gemeenten Almere en Lelystad.

3.4 VERKLARING VAN DE STEDELIJKE GROEI: DE KENNISECONOMIE

Om de recente groei van stedelijke gebieden beter te begrijpen kan een beroep gedaan worden op *General Purpose Technologies* (GPT's). Dergelijke technologieën doen zich grosso modo eens in de 60-80 jaar voor en worden vaak geassocieerd met de Kondratieff cyclus.³³ Ze zetten bestaande productie- en organisatieprocessen in vele opzichten fundamenteel op zijn kop en leiden door hun alomvattendheid vaak tot fundamentele wijzigingen in het macro-economische krachtenveld. Ze leiden tot complexe aanpassingen in verschillende economische processen en ruimtelijke veranderingen.^{34,35} Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de opkomst van elektriciteit en moderne methoden van massaproductie. De GPT van onze moderne tijd is de informatie- en communicatietechnologie (ICT).

Kenmerkend voor de GPT's is dat ze in initiële fasen een intensief beroep doen op technologisch hoogwaardige kennis. Ze gedijen bij uitstek in kenniseconomieën. Ze vormen een bron van toenemende inkomensongelijkheid tussen hoog- en laagopgeleiden. Bovendien vereisen ze intensieve *face-to-face* contacten omdat de kennis die wordt ontwikkeld in belangrijke mate niet-codificeer is en daardoor persoonlijk contact vereist om uitgewisseld te kunnen worden. De plekken waar de ontwikkeling van dergelijke kennis plaatsvindt zijn dan ook niet willekeurig: het zijn plekken die aantrekkelijk zijn voor hoger-opgeleiden om te wonen en te werken. En het zijn plekken die met hun unieke dichtheid schaalvoordelen in de ruimte mogelijk maken. Deze agglomeratiekrachten ontstaan door leren, delen en koppelen en maken van sommige steden een ideale voedingsbodem om te experimenteren: de zogenaamde 'nursery cities'.^{36,37} De technologische ontwikkeling in specifieke steden en clustering van hoogopgeleiden zijn met andere woorden onlosmakelijk met elkaar verbonden en helpen om beter grip te krijgen op de uiteenlopende ontwikkeling van steden als Amsterdam en Boston enerzijds en Rotterdam en Detroit anderzijds.

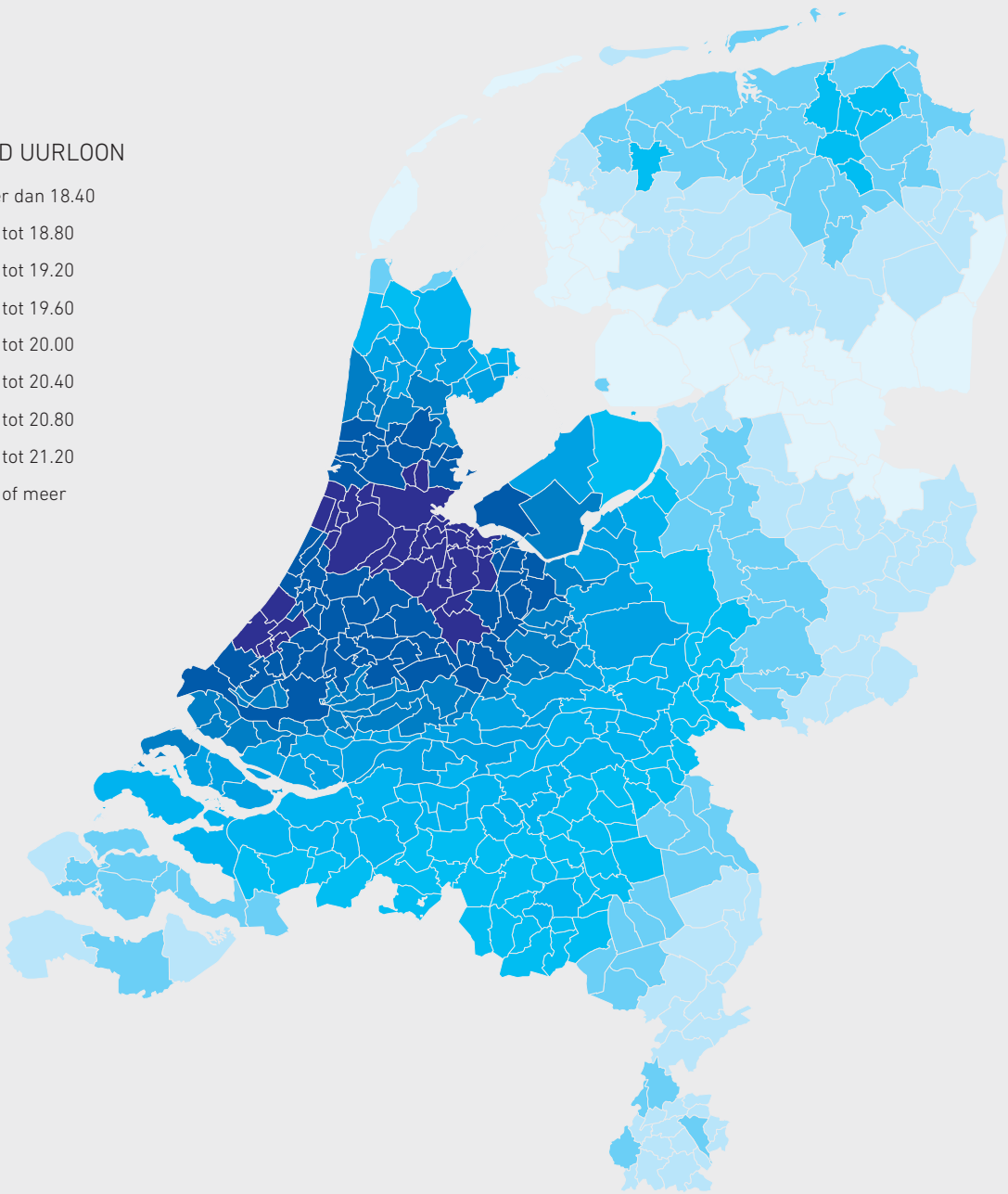
Informatie- en communicatie technologie – de GPT van deze tijd – floreerde in Amsterdam in de tweede helft van de jaren negentig en het begin van de huidige eeuw en leverde een belangrijke bijdrage aan de bovengemiddelde groei van de Metropoolregio Amsterdam.³⁸ Ook Zwolle lijkt – hoewel minder extreem – een graantje van deze dynamiek mee te pikken. Dit past binnen een breder zichtbaar patroon in Nederland dat gemeenten met een historisch stadshart en een duidelijke centrumfunctie het sinds midden jaren negentig van de vorige eeuw relatief goed doen. Dit zijn de plekken waar de kenniseconomie bij uitstek gedijt. Denk hierbij aan steden als Amsterdam, Groningen, Haarlem, Maastricht, Utrecht, én Zwolle.

FIGUUR 3.5A **GEMIDDELD LOONNIVEAU IN NEDERLANDSE GEMEENTEN**

Gemiddeld uurloon in euro's per gemeente; 2014

GEMIDDELD UURLOON

- Minder dan 18.40
- 18.40 tot 18.80
- 18.80 tot 19.20
- 19.20 tot 19.60
- 19.60 tot 20.00
- 20.00 tot 20.40
- 20.40 tot 20.80
- 20.80 tot 21.20
- 21.20 of meer

Bron: Groot en De Groot (2014).

3.5 GRIP OP STEDELIJKE BEVOLKINGS-DYNAMIEK IN NEDERLAND

De groep hoogopgeleiden die de kenniseconomie ‘maken’ heeft zeer uitgesproken woningvoorkeuren: ze clusteren graag in een beperkt aantal grote steden. Dit heeft enerzijds te maken met de aanwezigheid van (goedbetaalde) banen in grote steden voor juist die groep en anderzijds met een relatief sterke voorkeur voor een combinatie van luxe voorzieningen, commercieel aanbod en een rijk cultureel programma dat juist door grote steden kan worden geboden. De stad biedt dus zowel aantrekkelijke banen als aantrekkelijke luxe voorzieningen waar juist de hoogopgeleiden gebruik van maken.^{39, 40, 41} Hoewel het aantal hoogopgeleiden in de Regio Zwolle achterblijft bij grote steden als Amsterdam en Utrecht geldt ook voor de Regio Zwolle dat hoogopgeleiden zich relatief sterk aangetrokken voelen tot de kernstad van de regio.

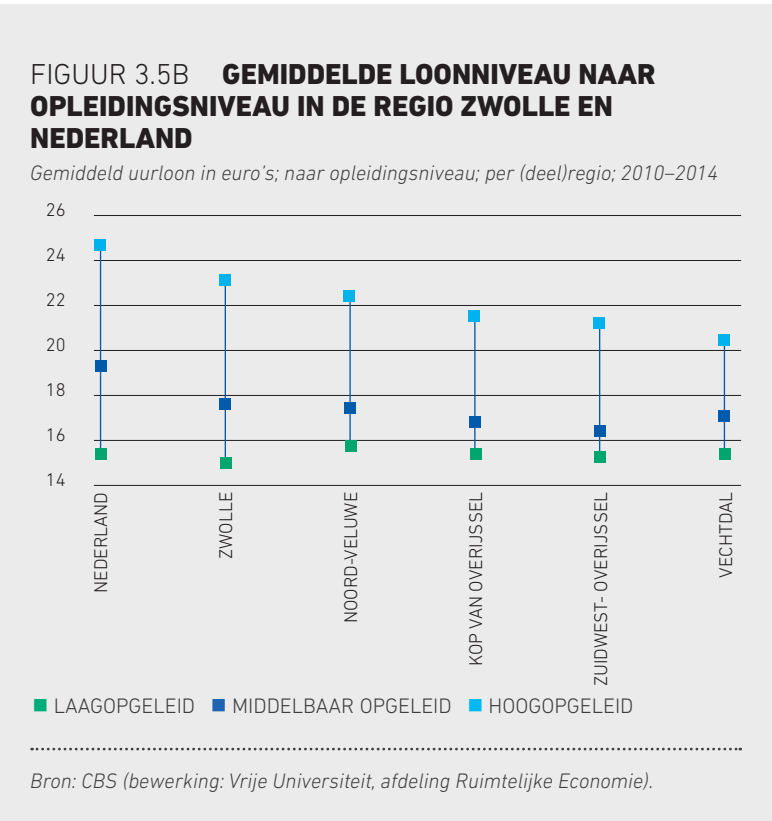
De grote stad als dikke arbeidsmarkt voor hoogopgeleiden

Alfred Marshall wees er in 1890 al op, in zijn studie naar Engeland in de periode van de industriële revolutie, dat steden een bijzondere aantrekkingskracht uitoefenen op werknemers. Hij omschrijft dit bijzonder krachtig in het volgende citaat: ‘In almost all countries, there is a constant migration towards the towns. The large towns [...] absorb the very best blood from all the rest [...]; the most enterprising, the most highly gifted, those with the highest physique and the strongest characters go there to find scope for their abilities’.⁴²

Een eenvoudige maar krachtige uiting hiervan is dat lonen in stedelijke gebieden hoger zijn dan daarbuiten (figuur 3.5a). Dit komt door: (i) samenstellingseffecten (werknemers in de steden zijn anders dan in minder dichtbevolkte gebieden), en (ii) agglomeratiekrachten: externe productiviteitseffecten die maken dat mensen in dichtbevolkte gebieden doorgaans productiever zijn en daardoor een hoger inkomen verdienen.^{43, 44} In figuur 3.5b zien we dit in meer detail voor de regio’s binnen de Regio Zwolle (zie bijlage 3 voor de gemeentelijke samenstelling van de deelregio’s). Opgemerkt dient hier te worden dat in figuur 3.5a gekeken wordt naar de locatie van werken en niet naar de locatie van wonen. Uitgebreider onderzoek waarin met nog veel meer persoonskenmerken rekening gehouden wordt ondersteunt de conclusie dat er in dichtbevolkte gebieden een agglomeratie-premie wordt uitbetaald die de hogere productiviteit weerspiegelt welke samenhangt met werken in de stad.⁴⁵ Lager opgeleide werknemers verdienen in steden niet veel meer dan in perifere regio’s, maar middelbaar en hoogopgeleide werknemers verdienen in steden – in het bijzonder de allergrootste steden – fors meer. Grosso modo leidt een verdubbeling van dichtheid voor laagopgeleide werknemers tot iets minder dan 3% extra productiviteit terwijl deze productiviteitsstijging voor middelbaar en hoogopgeleiden ongeveer gelijk is aan 8% tot 9%. Deze

verschillen worden verklaard door de aanwezigheid van een groot aantal banen (met name relevant voor hoogopgeleiden omdat de aansluiting van vraag en aanbod daar vaak zeer nauw luistert; juist voor hen zijn ‘dikke’ arbeidsmarkten prettig), de aanwezigheid van goed betaalde banen, en de aanwezigheid van bijvoorbeeld creatieve banen die bij uitstek renderen in stedelijke omgevingen.

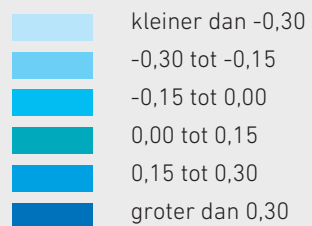
Voor de Regio Zwolle komt dit nog geprononceerder naar voren, in die zin dat niet alleen de hoogopgeleiden in de stad Zwolle productiever zijn dan elders in de regio. De lager opgeleiden zijn ook minder productief dan elders in de regio. Verschillen in de kerngemeente Zwolle zijn dus relatief groot. Dit kan deels het gevolg zijn van uitsortering van relatief laag-productieve laagopgeleide werknemers in Zwolle, maar het kan ook een gevolg zijn van verdringing. Juist in steden met een groot aantal studenten (jonge hoogopgeleiden) worden dergelijke verdringingseffecten waargenomen. Meer onderzoek naar deze ontwikkeling is op zijn plek, gegeven de mogelijk belangrijke sociaal-economische gevolgen van oplopende ongelijkheid. De wensgedachte dat het voor laagopgeleiden aantrekkelijk is om in stedelijke gebieden omgeven te zijn door hoogopgeleiden (de sociale roltrappedachte) wordt door deze cijfers in elk geval niet bevestigd. Kortom: agglomeratie-effecten zijn relevant, vooral voor hoogopgeleiden

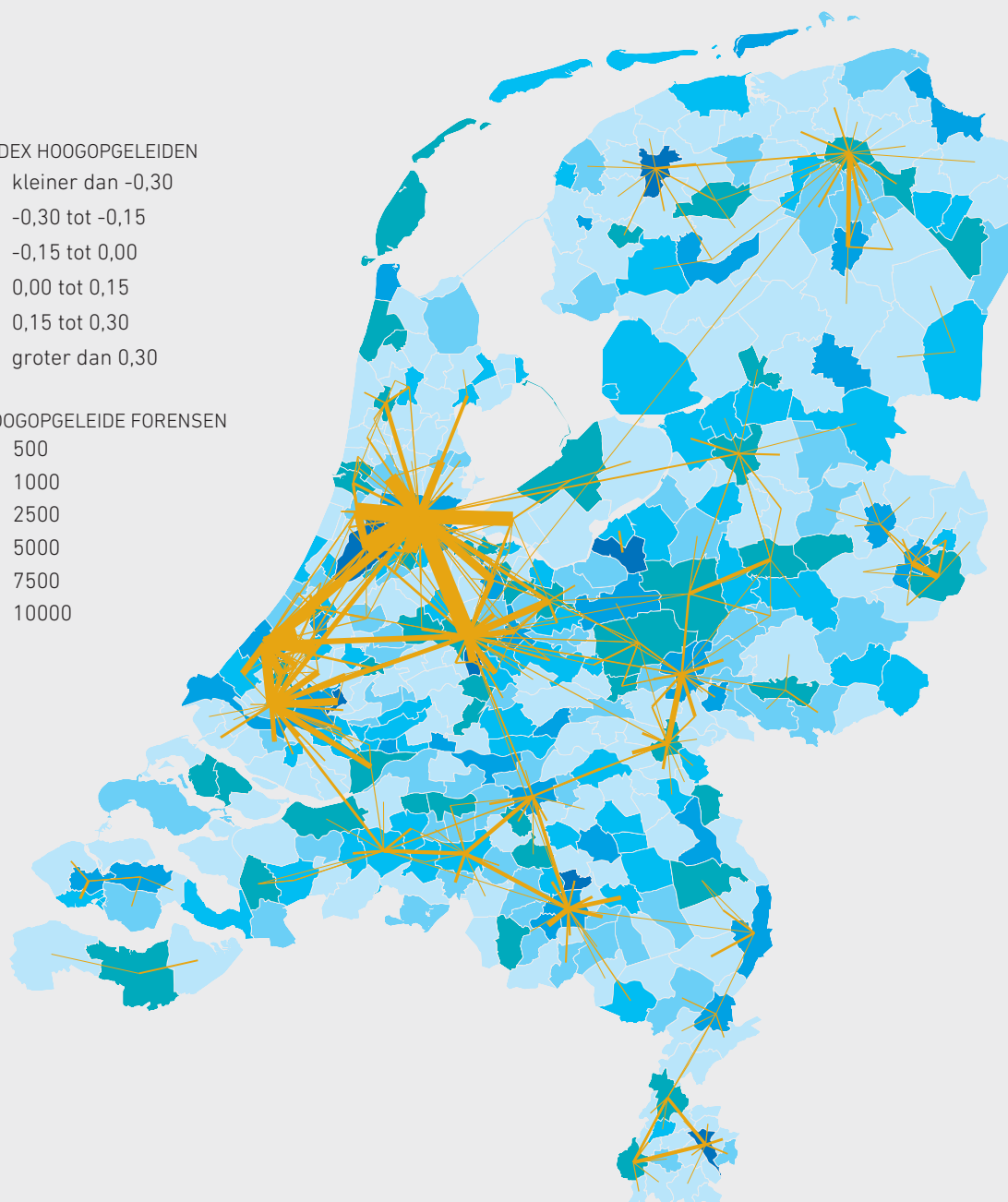
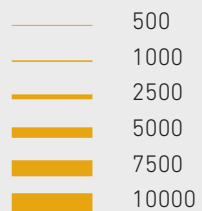
FIGUUR 3.5C **PENDEL HOOGOPGELEIDEN**

Aantal forensen en balansindices⁴⁹ naar opleidingsniveau; 2012

BALANS INDEX HOOGOPGELEIDEN

AANTAL HOOGOPGELEIDE FORENSEN

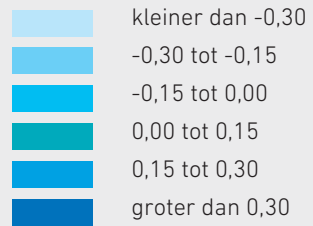

Bron: Groot e.a. (2012).⁵⁰

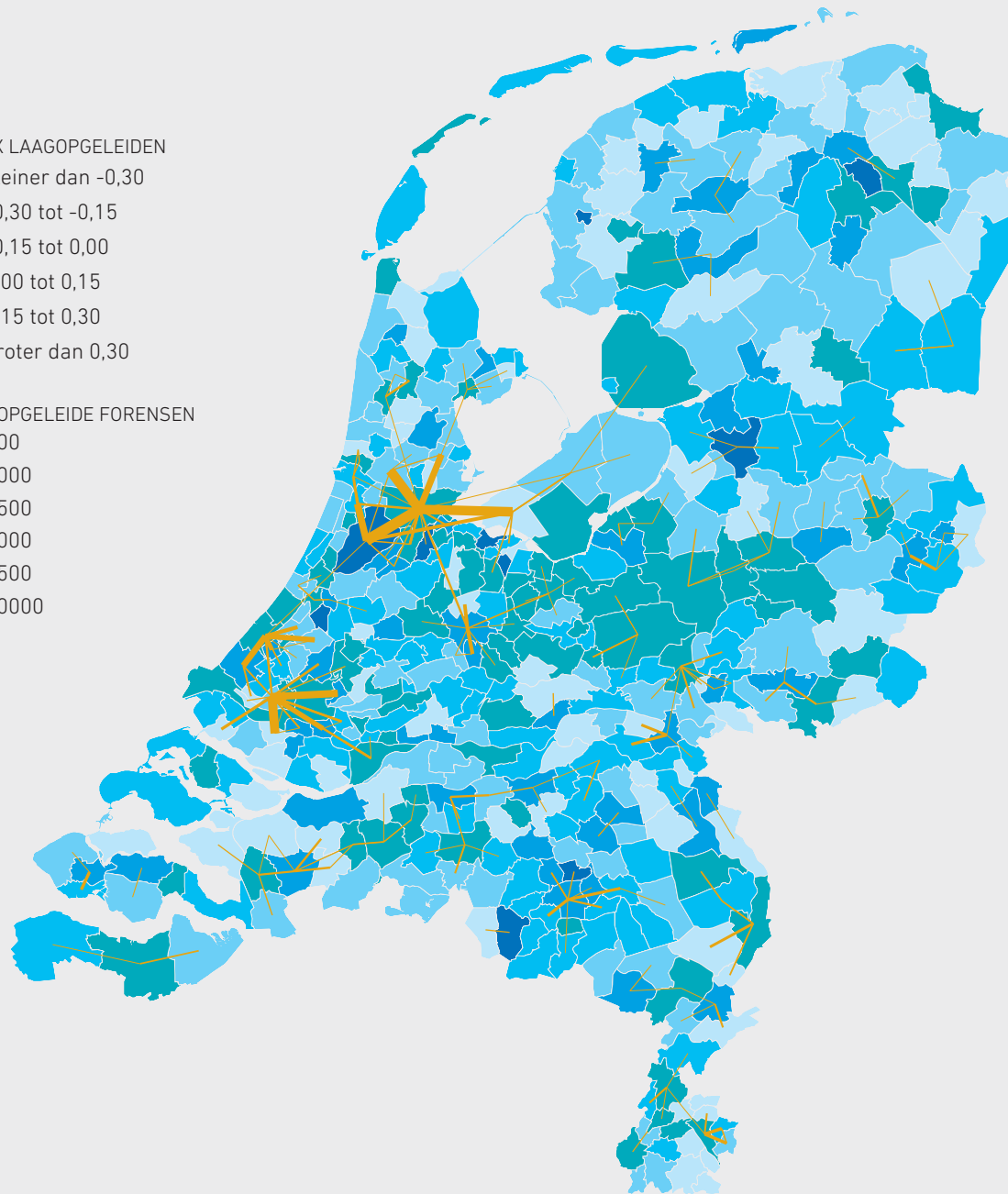
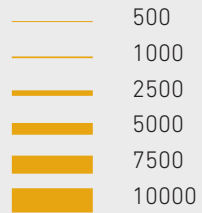
FIGUUR 3.5D **PENDEL LAAGOPGELEIDEN**

Aantal forensen en balansindices⁴⁹ naar opleidingsniveau; 2012

BALANS INDEX LAAGOPGELEIDEN

AANTAL LAAGOPGELEIDE FORENSEN

Bron: Groot e.a. (2012).⁵⁰

en bieden een belangrijk deel van de verklaring voor de trek van hoogopgeleiden naar de stad. Uit zogeheten meta-analyses komt bovendien naar voren dat deze agglomeratiekrachten eerder meer dan minder belangrijk worden in de loop van de tijd (in weerwil van het populaire werk van Thomas L. Friedman over de *The World is Flat*, waarin hij beweerde dat afstand er steeds minder toe zou doen in een wereld die wordt gedomineerd door ICT). Juist in perioden waarin zich nieuwe GPT's aandienen, zoals in de decennia die achter ons liggen, wordt het belang van agglomeratie-effecten sterker.

De stad als leverancier van voorzieningen

Een ander deel van de verklaring voor de aantrekkelijkheid van de stad voor hoogopgeleiden is te vinden in de luxe voorzieningen en het rijke culturele aanbod die steden bieden⁴⁶, en dan met name goed bereikbare historische steden zoals Amsterdam, Utrecht en Den Bosch, maar bijvoorbeeld ook Zwolle, Groningen en Maastricht. Dit zijn stuk voor stuk de steden waar de woningprijzen in de afgelopen decennia het hardst zijn gestegen (figuur 3.5c). De voorkeur van juist hoogopgeleiden voor dergelijke voorzieningen biedt daarmee een derde verklaring voor de clustering van hoogopgeleiden in verstedelijkte gebieden.⁴⁷

Op een andere manier is dit te zien figuren 3.5c en 3.5d. Daaruit is op te maken dat hoogopgeleiden fors verder forensen dan laagopgeleiden. Bovendien laat de figuur zien dat de onbalans tussen wonen en werken voor hoogopgeleiden vele malen sterker is dan voor laagopgeleiden: de gemeenten met een uitgesproken woonkarakter (de lichtblauwe gebieden) en gebieden met een uitgesproken werkkarakter (de donkerblauwe gebieden) zijn veel talrijker bij hoogopgeleiden dan bij laagopgeleiden. Eén van de redenen is dat aantrekkelijke (goed betaalde) banen voor hoogopgeleiden ruimtelijk geclusterd zijn; met een langere reis van huis naar werk valt relatief veel te winnen. Ook zijn tweeverdieners vaker hoogopgeleid en wisselen ze vaker van baan. Ook forensen hoogopgeleiden bovengemiddeld vaak per trein.⁴⁸ De spoorinfrastructuur is daarnaast beter in grotere steden, afgelopen decennia is er verder in geïnvesteerd, bijvoorbeeld door middel van sleutelprojecten.

3.6 UITDAGINGEN VOOR BELEID

Hiervoor was te zien dat de schaal van de stad allerlei voordelen biedt die zich uiten in beter betaalde banen en een hogere gemiddelde arbeidsproductiviteit. Agglomeratiekrachten zijn dus een bron van productiviteits- en welvaartswinst mits ze de ruimte krijgen. De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) heeft Nederland op dit punt onlangs gewaarschuwd voor een in hun ogen substantieel onbenut potentieel van agglomeratiekracht.⁵¹ De aantrekkelijkheid van de stad wordt weerspiegeld in de hogere prijzen die betaald worden om er te kunnen wonen. In een evenwicht zal de hoge prijs om te wonen precies opwegen tegen de voordelen die de stad biedt. Agglomeratievoordelen kapitaliseren met andere woorden in prijzen van vastgoed.⁵² Deze agglomeratievoordelen spelen deels op de arbeidsmarkt, maar hebben bijvoorbeeld ook te maken met het feit dat er schaalvoordelen zijn in het aanbieden van bijvoorbeeld culturele voorzieningen die daardoor beter gedijen in dichtbevolkte gebieden. Bovendien blijkt dat er een sterke samenhang is tussen de woning- en arbeidsmarkten van de gemeenten die tezamen de Regio Zwolle vormen. Samenwerking tussen de gemeenten biedt het potentieel om tot goede onderlinge afstemming te komen, negatieve beleidsconcurrentie te beperken, en meerwaarde te genereren door het potentieel van slimme specialisaties optimaal te benutten. Dat vergt bewustwording van de positie van gemeenten in een systeem van steden die onderling samenhangen. Stappen die de regio heeft gezet om nut en noodzaak van samenwerking te erkennen hebben daarmee zonder twijfel een bijdrage geleverd aan het recente succes van de regio en de evenwichtige ontwikkeling die de regio als geheel kenmerkt.

Bovendien heeft de geschiedenis aangetoond dat stedelijke successen uit het verleden geen garanties bieden voor de toekomst. En omgekeerd hoeft stedelijk verval geen onvermijdelijke toekomst van verdere neergang te betekenen. Over langere perioden bezien lijkt stedelijke groei dus in belangrijke mate aan toeval onderhevig. Dit wordt bevestigd door wetenschappelijke studies naar *Gibrat's law*. Deze studies proberen stedelijke groei te verklaren als functie van de initiële omvang. Vrijwel zonder uitzondering laten deze studies zien dat de stedelijke groei in belangrijke mate onafhankelijk is van de uitgangssituatie. De huidige omvang van een stad biedt dus nauwelijks voorspelkracht voor de kans op toekomstige groei. Maar tegelijkertijd is op een termijn van enkele decennia wel een persistentie in groei waarneembaar. Voor beleid is dit een ingewikkelde conclusie. De mogelijkheden om met beleid tegen de stroom op te roeien zijn in elk geval beperkt, zoniet afwezig. Maar dat wil niet zeggen dat beleid neutraal hoort te zijn: het beste advies dat economen kunnen geven is om met de stroom mee te bewegen. Dat is geen passief beleid, maar vergt het identificeren van *hot spots* van economische activiteit en aansluiten bij de actuele dynamiek. Daarbij is algemeen voorwaardenscheppend beleid

gericht op het aantrekken van innovatieve bedrijven en ruimte bieden voor hoogopgeleiden waardevol voor een stad als Zwolle, die daarmee ook een motor kan worden voor dynamiek in de omliggende gemeenten.

Een punt van aandacht blijft de ontwikkeling in Noordoost-Flevoland. De relatief sterke groei van de bevolking in een korte periode lijkt kijkend naar de prijsontwikkeling een voorbeeld van beleid dat tegen de stroom in trachtte te roeien. Het is een voorbeeld van de centraal geleide ruimtelijke inrichting van ons land uit de jaren tachtig van de vorige eeuw waarin de verdelende rechtvaardigheid een belangrijke rol heeft gespeeld.⁵³ Daarbij past de belangrijke kanttekening dat de in deze pijler beschreven dynamiek niet louter winnaars kent. In krimpgebieden verdwijnen voorzieningen, wat problemen oplevert voor andere voorzieningen en tot neerwaartse spiralen kan leiden (denk aan scholen, theaters, bibliotheken, openbaar vervoer, et cetera.). Dergelijke voorzieningen hebben voldoende draagvlak nodig hebben om de vaste kosten te dekken. Dit roept in een wereld waar sprake is van groei en krimp vragen op over hoe invulling te geven aan solidariteit tussen gemeenten in een periode waarin gemeenten steeds meer eigen verantwoordelijkheden krijgen toegeschoven. Hier wordt de confrontatie zichtbaar van een onvermijdelijke afruil tussen efficiëntie (die pleit voor het geven van ruimte aan agglomeratiekrachten) en gelijkheid (die juist pleit voor een beleid gericht op herverdeling). Bovengemeentelijke samenwerking is hoe dan ook een voor de hand liggend antwoord waar de Regio Zwolle in het recente verleden belangrijke stappen heeft gezet. Maar ze roept ook vragen op over democratische legitimatie en daarmee uiteindelijk vragen over de noodzaak tot verdergaande opschaling van gemeenten.

Tot slot benadrukt het onderzoek naar agglomeratie het belang van persoonlijke kenmerken en variabiliteit daarin. Scholing verdient het om topprioriteit van beleid te krijgen. Empirisch onderzoek op dit punt toont de grote baten van scholing aan.⁵⁴ Daarnaast lijkt het rendement van scholing in de grote steden hoger te liggen dan elders. Personen die in grote steden werkzaam zijn geweest en daar kennis op hebben gedaan, blijken ook na vertrek uit de grote stad productiever te blijven. Zij nemen dus hun opgedane kennis mee gedurende de rest van hun leven.⁵⁵ Dit is een duidelijke empirische aanwijzing dat kennis die vroeg is opgedaan een lange schaduw vooruit werpt. Herverdelingsbeleid dat gericht is op het vasthouden van mensen in krimpgebieden is ook om deze reden onwenselijk. Glaeser vat dit als volgt kernachtig samen: '... throwing resources at troubled firms or troubled cities is usually a terribly inefficient means of taking care of troubled people. ... [N]ational policy should be aimed at giving ... people the skills they need to compete, wherever they choose to live, rather than encouraging them to stay in one particular locale.'⁵⁶ Een waardevolle les voor een land waar de verdelende rechtvaardigheid diep in onze genen zit geworteld.

-
- 29 Deze bijdrage toont qua opzet gelijkenis met een analyse die in 2016 voor de Metropoolregio Amsterdam is uitgevoerd. De analyse is mede gebaseerd op gezamenlijk onderzoek met Jasper Dekkers, Stefan Groot, Gerard Marlet, Ioulia Ossokina, Coen Teulings en Wouter Vermeulen.
- 30 De geïnteresseerde lezer wordt verwezen naar Vermeulen e.a. (2016). In deze studie getiteld Groei & Krimp wordt dieper ingegaan op de lange termijn stedelijke dynamiek en wordt de conclusie getrokken dat op lange termijn stedelijke groei moeilijk voorspelbaar is. De persistentie van groei over enkele decennia is beperkt.
- 31 Oswald, P. (2006). *Atlas of shrinking cities*. Berlijn: Hatje Cantz Verlag.
- 32 Glaeser, E.L. (2011). *Triumph of the city: How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier and happier*. London: Macmillan.
- 33 Kondratieff, N. (1925). *The long wave cycle*. New York: Richardson and Snyder.
- 34 Zie Helpman, E. (1998, ed.). *General purpose technologies and economic growth*. Cambridge MA: MIT Press.
- 35 Desmet, K. en E. Rossi-Hansberg (2008). Spatial growth and industry age. *Journal of Economic Theory*, 144, 2477-2502
- 36 Duranton, G. en D. Puga (2004). Microfoundations of urban agglomeration economies. In: J.V. Henderson and J.F. Thisse (eds), *Handbook of regional and urban economics*, pp. 2064-2117. Amsterdam: Elsevier.
- 37 Duranton, G. en D. Puga (2001): Nursery cities: Urban diversity, process innovation, and the life cycle of products. *American Economic Review*, 91, 1454–1477.
- 38 Gemeente Amsterdam Economie (2016). *De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2016*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam Economie.
- 39 Groot, H.L.F. de, G. Marlet, C.N. Teulings en W. Vermeulen (2010). *Stad en land*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 40 Ossokina, I.V., Ji, X., Groot, H.L.F. de en C.N. Teulings (2014). *Agglomeratie, transportinfrastructuur en welvaart*. CPB Policy Brief 2014/10, Den Haag.
- 41 Teulings, C.N., I. Ossokina en H.L.F. de Groot (2014). *Welfare benefits of agglomeration and worker heterogeneity*. CEPR Discussion Paper 10216, London.
- 42 Zie Marshall, A. (1892). *Elements of economics of industry, being the first volume of Elements of economics*. London: MacMillan, p. 115
- 43 Groot, S.P.T., H.L.F. de Groot en M.J. Smit (2014). Regional Wage Differences in the Netherlands: Micro-Evidence on Agglomeration Externalities. *Journal of Regional Science*, 54, 503–523.
- 44 Combes, P.P., G. Duranton en L. Gobillon (2008). Spatial wage disparities: Sorting matters. *Journal of Urban Economics*, 63, 723–742.
- 45 Groot, S.P.T. en H.L.F. de Groot (2014). *Estimating the skill bias in agglomeration externalities and social returns to education: Evidence from Dutch matched worker-firm micro data*. TI Discussion Paper 2014-088/VIII, Amsterdam-Rotterdam.
- 46 Zie bijvoorbeeld: Roback, J. (1982): Wages, rents, and the quality of life. *Journal of Political Economy*, 90 (6), 1257–1278.
- 47 Zie ook: Teulings, C.N., I. Ossokina en H.L.F. de Groot (2014). *Welfare benefits of agglomeration and worker heterogeneity*, CEPR Discussion Paper 10216, London.
- 48 Zie ook: Teulings, C.N., I. Ossokina en H.L.F. de Groot (2014). *Welfare benefits of agglomeration and worker heterogeneity*, CEPR Discussion Paper 10216, London.
- 49 Gedefinieerd als (inkomende forensen–uitreizende forensen) / (inkomende forensen + uitreizende forensen).
- 50 Groot, S.P.T., H.L.F. de Groot en P. Veneri (2012). *The educational bias in commuting patterns*. TI Discussion Paper 2012-080/3, Amsterdam/Rotterdam.
- 51 OESO (2014). *Economic Surveys: Netherlands*. Parijs: OESO.
- 52 Zie onder andere: Groot, H.L.F. de, G. Marlet, C.N. Teulings en W. Vermeulen (2010). *Stad en land*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 53 Zie ook Vermeulen, W., C.N. Teulings, G. Marlet en H.L.F. de Groot (2016). *Groei & Krimp*. Nijmegen: VOC Uitgevers
- 54 Zie bijvoorbeeld Jacobs en Webbink (2006) en Groot en De Groot (2011) die met behulp van Mincervergelijkingen (cf. Mincer, 1974) op basis van Nederlandse micro-data bovendien laten zien dat het rendement van een jaar scholing over de tijd zelfs stijgt.
- 55 Roca, J. de la en D. Puga (2012). *Learning by working in big cities*. CEPR Discussion Paper, no. 9243, Londen.
- 56 Glaeser, E.L. (2011). *Triumph of the city: How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier and happier*. London: Macmillan (p. 250 en 257)..

GEMEENTELIJKE KERNGEGEVENS

		2015	2011	2012	2013	2014	2015
DALFSEN		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	27.916	0,4	0,5	0,4	0,0	0,9
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	20.344	0,4	0,4	0,5	0,5	0,2
Beroepsbevolking	Absoluut	15.417	-0,1	-0,1	0,0	-0,9	7,2
Bruto arbeidsparticipatie	%	73,3	72,8	72,7	72,7	72,1	73,3
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	14	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	705	-2,9	24,2	26,8	-1,9	-7,8
Werkloosheid	%	4,7	3,9	4,1	4,3	4,5	4,7
Banen	Absoluut	10.775	1,5	-0,3	-2,7	4,6	3,8
Vestigingen	Absoluut	2.189	0,5	-0,3	-0,2	5,7	2,9

		2015	2011	2012	2013	2014	2015
DRONTEN		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	40.592	0,8	0,5	-0,7	-0,1	0,6
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	30.295	0,8	0,8	0,7	-0,7	0,4
Beroepsbevolking	Absoluut	21.480	2,8	1,2	-1,7	-0,6	1,6
Bruto arbeidsparticipatie	%	71,7	71,3	72,2	71,0	70,5	71,7
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	20	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.342	-2,1	27,1	21,1	-8,7	-3,2
Werkloosheid	%	6,1	4,7	5,7	6,9	6,6	6,1
Banen	Absoluut	15.459	3,0	-0,7	6,2	-0,7	-4,2
Vestigingen	Absoluut	3.770	2,1	3,2	4,4	2,3	0,3

		2015	2011	2012	2013	2014	2015
ELBURG		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	22.929	0,5	0,4	0,6	0,9	0,4
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	16.692	0,7	0,3	0,4	0,7	1,0
Beroepsbevolking	Absoluut	11.376	0,4	0,3	0,1	-0,1	-1,4
Bruto arbeidsparticipatie	%	71,1	71,8	72,0	72,1	72,1	71,1
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	11	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	588	2,7	18,4	24,4	-3,6	-9,3
Werkloosheid	%	4,9	3,8	4,5	5,6	5,4	4,9
Banen	Absoluut	8.951	2,4	2,3	-2,0	-2,3	-0,4
Vestigingen	Absoluut	1.635	1,5	7,6	3,9	2,4	1,6

HARDENBERG		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		<i>Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)</i>					
Bevolking	Absoluut	59.687	0,2	0,3	0,0	0,0	0,2
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	43.879	0,4	0,3	0,3	0,0	0,1
Beroepsbevolking	Absoluut	30.764	-0,3	0,3	0,8	-1,7	-0,7
Bruto arbeidsparticipatie	%	71,5	72,5	72,8	73,4	72,1	71,5
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	29	0,0	0,0	0,0	0,0	-3,3
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.860	-8,5	12,8	40,4	-11,9	0,0
Werkloosheid	%	6,0	4,3	4,7	6,6	6,0	6,0
Banen	Absoluut	24.466	0,1	1,0	-1,7	1,0	-0,4
Vestigingen	Absoluut	4.195	1,5	0,5	2,1	1,2	2,0

HATTEM		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		<i>Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)</i>					
Bevolking	Absoluut	11.890	0,4	-0,3	-0,3	0,8	0,6
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	8.567	0,0	0,2	-0,2	-0,8	0,9
Beroepsbevolking	Absoluut	5.668	-1,1	1,8	0,2	0,8	-0,4
Bruto arbeidsparticipatie	%	70,8	69,2	70,4	70,6	71,1	70,8
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	312	0,0	17,9	26,1	-1,7	-8,8
Werkloosheid	%	5,2	3,9	4,6	5,8	5,7	5,2
Banen	Absoluut	3.881	0,1	0,7	-0,5	-1,2	-1,3
Vestigingen	Absoluut	880	2,2	4,0	5,5	1,5	2,0

HEERDE		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		<i>Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)</i>					
Bevolking	Absoluut	18.556	-0,3	0,8	0,5	0,1	0,2
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	13.694	-0,2	-0,4	0,7	0,5	0,0
Beroepsbevolking	Absoluut	9.807	0,2	-0,6	1,1	-0,6	0,4
Bruto arbeidsparticipatie	%	70,1	70,0	69,5	70,3	69,8	70,1
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	540	-5,4	8,6	60,8	3,6	-5,3
Werkloosheid	%	5,4	3,5	3,8	5,5	5,7	5,4
Banen	Absoluut	6.806	0,4	-2,6	-1,2	1,0	-1,4
Vestigingen	Absoluut	1.301	0,3	2,3	3,3	3,6	1,2

KAMPEN		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	51.950	0,6	0,4	0,3	0,7	1,0
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	37.368	0,7	0,2	0,4	0,3	1,0
Beroepsbevolking	Absoluut	27.892	-0,9	0,8	0,7	1,3	3,9
Bruto arbeidsparticipatie	%	73,4	72,6	73,1	73,6	72,4	73,4
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	26	0,0	4,0	-3,8	0,0	4,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.566	-3,7	13,7	39,1	1,6	-10,8
Werkloosheid	%	5,8	4,2	4,6	6,4	6,5	5,8
Banen	Absoluut	19.267	1,8	-0,5	2,0	-1,9	-0,6
Vestigingen	Absoluut	3.500	3,5	1,6	3,2	2,4	2,4

MEPPEL		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	32.794	0,2	0,5	0,4	-0,2	0,0
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	24.300	0,3	0,2	0,7	0,6	-0,1
Beroepsbevolking	Absoluut	17.016	-1,9	1,8	0,3	-0,2	-1,6
Bruto arbeidsparticipatie	%	70,9	70,6	72,0	72,2	72,0	70,9
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	16	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.122	4,3	22,4	25,3	1,1	-13,2
Werkloosheid	%	6,6	4,9	6,0	7,1	7,6	6,6
Banen	Absoluut	18.620	-1,7	1,6	-0,9	-1,9	-2,7
Vestigingen	Absoluut	2.669	5,1	6,0	1,7	-2,7	-1,3

NOORDOOSTPOLDER		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	46.439	0,2	-0,1	0,2	0,3	-0,1
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	34.224	0,4	0,3	0,1	0,2	0,7
Beroepsbevolking	Absoluut	23.387	-1,1	1,1	2,2	-4,5	0,6
Bruto arbeidsparticipatie	%	70,9	71,4	72,2	71,7	70,4	70,9
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	22	0,0	0,0	0,0	-4,3	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.560	-6,1	15,2	28,3	7,4	-11,0
Werkloosheid	%	6,5	4,6	5,3	6,8	7,3	6,5
Banen	Absoluut	24.142	2,0	1,2	-1,4	-0,3	0,9
Vestigingen	Absoluut	4.797	1,4	1,1	3,0	0,3	0,0

OLDEBROEK		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	23.104	0,3	0,3	0,3	0,7	0,4
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	16.988	-0,7	-0,1	0,1	0,1	0,8
Beroepsbevolking	Absoluut	12.276	1,2	-0,1	-0,7	-0,4	1,0
Bruto arbeidsparticipatie	%	72	72,1	72,0	71,5	71,2	72,0
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	12	0,0	0,0	-8,3	0,0	9,1
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	624	0,0	7,7	35,7	3,5	-11,9
Werkloosheid	%	5,2	3,9	4,2	5,7	5,9	5,2
Banen	Absoluut	8.382	1,3	-2,2	-1,1	-1,3	3,5
Vestigingen	Absoluut	1.857	0,5	3,8	3,4	3,6	2,5

OLST-WIJHE		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	17.886	0,9	0,5	0,1	0,4	0,3
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	13.336	0,1	1,3	0,8	0,3	0,8
Beroepsbevolking	Absoluut	9.354	-0,2	0,0	-0,6	-0,1	0,2
Bruto arbeidsparticipatie	%	71,6	72,1	72,1	71,6	71,5	71,6
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	495	-5,1	18,9	29,5	1,8	-5,2
Werkloosheid	%	5,5	3,7	4,4	5,7	5,8	5,5
Banen	Absoluut	5.772	-2,1	2,7	-0,5	0,1	1,4
Vestigingen	Absoluut	1.295	1,9	1,9	1,5	5,2	0,7

OMMEN		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	17.696	0,3	-0,4	0,3	-0,1	2,0
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	12.853	-0,6	0,2	-0,9	0,3	-0,1
Beroepsbevolking	Absoluut	9.119	1,2	0,8	-0,7	-0,2	-0,5
Bruto arbeidsparticipatie	%	69,9	70,2	70,8	70,3	70,2	69,9
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	9	0,0	0,0	-11,1	0,0	12,5
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	468	-7,0	17,5	31,9	-4,8	-11,9
Werkloosheid	%	5,2	4,0	4,7	6,2	5,9	5,2
Banen	Absoluut	7.856	0,7	-2,6	-1,1	0,2	-4,6
Vestigingen	Absoluut	1.518	2,2	-1,1	0,2	2,5	3,5

RAALTE		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	36.700	-0,2	-0,3	0,1	0,2	0,3
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	27.293	-0,4	-0,2	-0,1	0,3	0,3
Beroepsbevolking	Absoluut	19.593	-0,8	-0,3	-0,1	-1,6	0,8
Bruto arbeidsparticipatie	%	72,5	73,4	73,2	73,1	71,9	72,5
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	19	0,0	0,0	0,0	-5,3	5,6
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.120	-2,8	17,1	41,5	-5,2	1,8
Werkloosheid	%	5,6	3,5	4,1	5,8	5,5	5,6
Banen	Absoluut	15.845	0,2	-0,9	0,4	-1,7	-0,8
Vestigingen	Absoluut	2.614	1,8	0,6	2,9	2,4	2,3

STAPHORST		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	16.544	0,3	0,3	0,6	0,3	0,7
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	11.577	0,6	0,5	0,7	0,7	0,9
Beroepsbevolking	Absoluut	8.754	0,3	0,9	7,1	-0,7	1,0
Bruto arbeidsparticipatie	%	73,1	73,1	73,7	73,0	72,5	73,1
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	468	0,0	5,3	42,5	-3,5	6,4
Werkloosheid	%	5,2	3,8	4,0	5,7	5,5	5,2
Banen	Absoluut	7.189	-0,7	0,6	0,4	-0,4	1,1
Vestigingen	Absoluut	1.424	0,7	-0,7	1,3	2,1	2,3

STEENWIJKERLAND		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	43.333	0,3	0,1	-0,2	-0,3	0,3
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	32.018	0,0	0,4	0,4	-0,1	-0,2
Beroepsbevolking	Absoluut	22.192	-0,1	1,3	-1,4	-1,5	1,5
Bruto arbeidsparticipatie	%	69,5	69,5	70,4	69,5	68,4	69,5
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	21	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	1.364	6,7	17,6	29,3	-8,2	-7,5
Werkloosheid	%	6,2	4,8	5,4	7,3	6,7	6,2
Banen	Absoluut	15.219	0,9	0,1	-1,2	0,4	-1,1
Vestigingen	Absoluut	3.519	2,6	0,9	1,7	2,0	2,5

URK		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	19.987	1,5	1,5	1,3	1,2	1,4
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	13.254	2,0	1,6	1,8	1,7	1,4
Beroepsbevolking	Absoluut	10.535	-0,5	0,9	9,7	-0,3	7,6
Bruto arbeidsparticipatie	%	75,4	74,0	74,6	75,1	75,0	75,4
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	10	0,0	0,0	0,0	0,0	11,1
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	500	2,5	24,7	23,9	-5,3	-7,4
Werkloosheid	%	5,0	4,1	4,6	5,7	5,4	5,0
Banen	Absoluut	8.836	-0,2	1,9	0,9	0,2	4,8
Vestigingen	Absoluut	1.525	3,4	2,5	1,8	-0,1	2,2

WESTERVELD		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	18.940	-0,9	-0,6	-0,8	0,8	-0,8
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	14.113	-0,2	-0,8	-0,4	-0,7	1,2
Beroepsbevolking	Absoluut	9.268	-1,0	1,8	-0,7	0,0	1,1
Bruto arbeidsparticipatie	%	66,2	64,8	65,9	65,4	65,4	66,2
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	9	0,0	0,0	-11,1	0,0	12,5
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	585	0,0	20,9	28,8	-6,0	3,2
Werkloosheid	%	6,5	4,3	5,2	6,7	6,3	6,5
Banen	Absoluut	9.222	0,4	-1,0	-0,1	-3,4	1,5
Vestigingen	Absoluut	2.020	2,8	4,8	1,7	-0,4	0,8

DE WOLDEN		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	23.722	0,5	0,0	-0,7	0,3	0,3
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	17.483	0,5	0,9	0,0	-0,3	0,7
Beroepsbevolking	Absoluut	12.627	-0,5	5,9	-0,2	-0,5	1,2
Bruto arbeidsparticipatie	%	70,2	69,6	69,9	69,7	69,4	70,2
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	12	0,0	0,0	-8,3	0,0	9,1
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	648	-2,5	15,4	26,7	3,5	-8,5
Werkloosheid	%	5,4	3,9	4,5	5,7	5,9	5,4
Banen	Absoluut	7.589	-2,3	0,1	1,2	-1,3	0,5
Vestigingen	Absoluut	2.509	1,7	2,9	1,5	-0,7	1,1

ZWARTEWATERLAND		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	22.278	0,1	0,4	0,1	0,0	0,5
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	16.002	0,5	0,7	0,8	0,4	0,1
Beroepsbevolking	Absoluut	11.760	-0,5	0,5	-0,1	-0,5	1,5
Bruto arbeidsparticipatie	%	73,7	72,6	73,0	73,0	72,5	73,7
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	11	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	612	0,0	29,2	26,7	-1,8	-8,9
Werkloosheid	%	5,1	3,8	4,5	5,7	5,6	5,1
Banen	Absoluut	10.229	-0,6	-3,2	-0,5	0,0	1,9
Vestigingen	Absoluut	1.582	2,3	-0,4	0,5	1,7	1,5

ZWOLLE		2015	2011	2012	2013	2014	2015
		Jaarlijkse groei in % (behalve bij bruto arbeidsparticipatie en werkloosheid; de percentages van het betreffende jaar zijn weergegeven)					
Bevolking	Absoluut	124.896	1,0	0,9	0,5	0,6	0,8
Potentiële beroepsbevolking	Absoluut	92.665	1,1	0,8	0,6	0,4	0,5
Beroepsbevolking	Absoluut	67.673	2,7	-0,1	1,9	-1,3	0,8
Bruto arbeidsparticipatie	%	73,6	74,3	74,2	74,8	73,8	73,6
Werkende beroepsbevolking	Absoluut, x 1.000	63	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking	Absoluut	4.760	4,1	17,4	15,3	1,5	2,9
Werkloosheid	%	7,0	5,1	5,9	6,7	6,8	7,0
Banen	Absoluut	90.043	2,1	1,3	-0,2	-0,3	0,7
Vestigingen	Absoluut	8.327	5,9	3,2	3,1	4,0	3,9

BIJLAGEN

BIJLAGE 1 WOON-WERKBALANS REGIO ZWOLLE

Aantal werkzame personen (x 1.000); 2014 (peildatum 31 december)

	DALFSEN	DRONTEN	ELBURG	HARDENBERG	HATTEM	HEERDE	KAMPEN	MEPEL	NOORDOOSTPOLDER	OLDEBROEK	OLST-WIJE	OMMEN	RAALTE	STAPHORST	STEENWIJKERLAND	URK	WESTERVELD	DE WOLDEN	ZWARTEWATERLAND	ZWOLLE
ARBEIDSPLAATSEN	9	11	7,9	22,1	3,5	6,3	20	19,5	17,7	6,8	4,9	5,7	13,8	6,5	12	7,2	7,5	4,8	8,8	90,5
woont in eigen gemeente	4,2	6,3	3,2	14,9	1,2	2,9	12,2	7	10,7	2,7	2,4	2,5	8	3,2	7	5,3	2,3	2,4	4,7	38,6
Inkomende pendel	4,8	4,7	4,7	7,2	2,3	3,4	7,8	12,5	7	4,1	2,5	3,2	5,8	3,3	5	1,9	5,2	2,4	4,1	51,9
- waarvan uit de Regio Zwolle	3,4	2,3	2,7	2,1	1,3	1,5	5,8	7,6	3	3	1	1,7	2,3	2,3	2,3	0,9	1,9	0,9	3,3	30,3
- waarvan buiten Regio Zwolle	1,4	2,4	2	5,1	1	1,9	2	4,9	4	1,1	1,5	1,5	3,5	1	2,7	1	3,3	1,5	0,8	21,6
WERKZAME BEROEPSBEVOLKING	13,1	17,8	10,2	27,4	5,2	8,3	24	14,9	19,7	10,3	8,3	7,6	17,8	7,4	17,9	8,4	7,1	10,2	10,2	60,5
werkt in eigen gemeente	4,2	6,3	3,2	14,9	1,2	2,9	12,2	7	10,7	2,7	2,4	2,5	8	3,2	7	5,3	2,3	2,4	4,7	38,6
Uitgaande pendel	8,9	11,5	7	12,5	4	5,4	11,8	7,9	9	7,6	5,9	5,1	9,8	4,2	10,9	3,1	4,8	7,8	5,5	21,9
- waarvan naar de Regio Zwolle	6,7	2,8	2	4,7	2,5	2	7,6	4,5	3,8	4,2	2,4	3	4,2	3,1	6,9	1,4	2,4	3,7	4,1	7,6
- waarvan buiten de Regio Zwolle	2,2	8,7	5	7,8	1,5	3,4	4,2	3,4	5,2	3,4	3,5	2,1	5,6	1,1	4	1,7	2,4	4,1	1,4	14,3
INKOMEND - UITGAAND	-4,1	-6,8	-2,3	-5,3	-1,7	-2	-4	4,6	-2	-3,5	-3,4	-1,9	-4	-0,9	-5,9	-1,2	0,4	-5,4	-1,4	30
Woont en werkt in eigen gemeente (%)	47%	57%	41%	67%	34%	46%	61%	36%	60%	40%	49%	44%	58%	49%	58%	74%	31%	50%	53%	43%
Woont elders in de Regio Zwolle (%)	38%	21%	34%	10%	37%	24%	29%	39%	17%	44%	20%	30%	17%	35%	19%	13%	25%	19%	38%	33%
Woont buiten de Regio Zwolle (%)	16%	22%	25%	23%	29%	30%	10%	25%	23%	16%	31%	26%	25%	15%	23%	14%	44%	31%	9%	24%

Bron: CBS (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

BIJLAGE 2 **WOON-WERKVERKEER TUSSEN GEMEENTEN IN DE REGIO ZWOLLE EN DAARBUITEN**

Aantal werkzame personen (x 1.000); 2014 (peildatum 31 december)

WOONGEMEENTE	WERKGEMEENTE	DALFSEN	DRONTEN	ELBURG	HARDENBERG	HATTEM	HEERDE	KAMPEN	MEPPEL	NOORDOOST-POLDER	OLDEBROEK	OLST-WIJHE	OMMEN	RAALTE	STAPHORST	STEENWIJKERLAND	URK	WESTERVELD	DE WOLDEN	ZWARTEWATERLAND	ZWOLLE	BUITEN REGIO ZWOLLE	TOTAAL AANBOD
DALFSEN		4,2	0	0	0,3	0,1	0	0,2	0,2	0	0,1	0,1	0,4	0,6	0,3	0	0	0	0	0,1	4,3	2,2	13,1
DRONTEN		0	6,3	0,7	0	0	0	0,7	0,1	0,3	0,1	0	0	0	0	0	0,1	0	0	0	0,8	8,7	17,8
ELBURG		0	0,3	3,2	0	0,1	0,1	0,3	0	0	0,4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,8	5	10,2
HARDENBERG		0,8	0	0	14,9	0,1	0	0,1	0,2	0	0	0	1	0,1	0,2	0,1	0	0,2	0,2	0,1	1,6	7,8	27,4
HATTEM		0	0	0,2	0	1,2	0,3	0,1	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0	-	0	0	1,7	1,5	5,2
HEERDE		0	0	0,2	0	0,2	2,9	0,1	0	0	0,2	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	1,2	3,4	8,3
KAMPEN		0,1	0,6	0,3	0	0,1	0,1	12,2	0,1	0,4	0,7	0	0	0	0,1	0,1	0,1	-	0	0,8	4,1	4,2	24
MEPPEL		0,1	0	0	0,1	0	0	0,1	7	0,1	0	0	0	0	0,6	0,5	0	0,4	0,3	0,2	2,1	3,4	14,9
NOORDOOSTPOLDER		0	0,5	0,1	0	0	0	0,8	0,1	10,7	0	0	0	0	0	0,4	0,7	0,2	0	0,2	0,8	5,2	19,7
OLDEBROEK		0	0,2	1	0	0,3	0,4	0,4	0	0	2,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1	1,8	3,4	10,3
OLST-WIJHE		0,1	0	0	0	0	0,1	0,1	0,1	0	0	2,4	0	0,9	0	0	0	0	0	0	1,1	3,5	8,3
OMMEN		0,6	0	0	0,8	0	0	0	0	0	0	0	2,5	0,3	0,1	0	0	0	0	0	1,2	2,1	7,6
RAALTE		0,6	0	0	0,1	0	0,1	0,1	0	0	0,2	0,5	0,1	8	0	0	0	0	0	0	2,5	5,6	17,8
STAPHORST		0,3	0	0	0,1	0	0	0,1	0,9	0	0	0	0	0	3,2	0,1	0	0	0,1	0,3	1,2	1,1	7,4
STEENWIJKERLAND		0,1	0,1	0	0	0	0	0,2	2	1,2	0	0	0	0	0,2	7	0	0,7	0,1	0,6	1,7	4	17,9
URK		0	0,2	0	0	0	-	0,2	0	0,6	0	-	-	0	0	0,1	5,3	0	-	0,2	0,1	1,7	8,4
WESTERVELD		0	0	0	0	0	0	0	1,2	0	0	0	0	0	0,1	0,5	0	2,3	0,2	0	0,4	2,4	7,1
DE WOLDEN		0,1	0	0	0,4	0	0	0	1,7	0	0	0	0	0	0,3	0,1	-	0,3	2,4	0,1	0,7	4,1	10,2
ZWARTEWATERLAND		0,1	0,1	0	0	0	0	0,9	0,2	0,1	0	0	0	0	0,2	0,2	0	0,1	0	4,7	2,2	1,4	10,2
ZWOLLE		0,5	0,3	0,2	0,3	0,4	0,4	1,4	0,8	0,3	1,1	0,3	0,2	0,4	0,2	0,2	0	0	0	0,6	38,6	14,3	60,5
BUITEN REGIO ZWOLLE		1,4	2,4	2	5,1	1	1,9	2	4,9	4	1,1	1,5	1,5	3,5	1	2,7	1	3,3	1,5	0,8	21,6	2,2	13,1
TOTAAL VRAAG		9	11	7,9	22,1	3,5	6,3	20	19,5	17,7	6,8	4,9	5,7	13,8	6,5	12	7,2	7,5	4,8	8,8	90,5		

Bron: CBS (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

BIJLAGE 3 **GEMEENTEN IN DE REGIO ZWOLLE PER DEELREGIO**

Kop van Overijssel

Kampen
Staphorst
Steenwijkerland
Zwartewaterland

Noord-Veluwe

Elburg
Hattem
Heerde
Oldebroek

Noordoost-Flevoland

Dronten
Noordoostpolder
Urk

Vechtdal

Dalfsen
Ommen
Hardenberg

Zuidwest-Drenthe

Meppel
Westerveld
De Wolden

Zuidwest-Overijssel

Olst-Wijhe
Raalte

Zwolle

Zwolle

Bestuur Stichting Metropool Zwolle met Jort Kelder, Regio Zwolle Congres 2015

DE REGIO ZWOLLE MONITOR WORDT MOGELIJK GEMAAKT DOOR DE PARTNERS VAN DE STICHTING METROPOOL ZWOLLE:

